

SBÍRKA PRAMENŮ
ČESKÉHO Hnutí NÁBOŽENSKÉHO
VE XIV. A XV. STOLETÍ.

ČÍSLO CELÉ SBÍRKY II.

SPISY M. JANA HUSI.

číslo 2.

DE CORPORE CHRISTI.

V PRAZE 1903.

čís. 3612 a

SPISY
M. JANA HUSI.

č. 2.

DE CORPORE CHRISTI

VYDAL

VÁCLAV FLAJŠHANS.

S PODPOROU FONDU ZŘÍZENÉHO PŘI ČESKÉ AKADEMII K VYDÁVÁNÍ
PRAMENŮ ČESKÉHO Hnutí NÁBOŽENSKÉHO VE XIV. A XV. STOLETÍ.

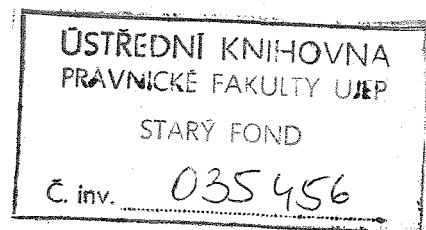
V PRAZE 1903.

NÁKLADEM JAROSLAVA BURSÍKA.

Předmluva.

České hnutí duchovní, jak se počalo ve XIV. věku za vlády Karlovy kázáními Waldhauserovými a Milíčovými, jak obrodilo a obnovilo české písemnictví díly Štítného a Husovými, jak hledělo se smířiti s církví jednáním Příbramovým a Rokycanovým, jak na konec dráhy dospělo spisy Chelčického a Bratrskými, jak konečně zavírá se traktaty a pracemi Jana Amosa Komenského — toto veliké a nejvýznamnější hnutí v dějinách našeho národa nenalezlo dosud plného vy-psání ani ocenění.

Bylo by nevděkem nevzpomínati nesmrtelných zásluh, jakých si o podrobné prozkoumání vnějších dějin tohoto hnutí, aspoň ve starší jeho době, získali oba velicí dějepisci čeští, Palacký a Tomek. Jejich neúporné práci se podařilo, že zejména ve XIV. a XV. století vnější dějiny osob ve-

doucích jsou nám představeny tak dokonale a tak důkladně, že pokračovatelé jejich musí se spokojiti pouhými paběrky.

Leč ne tak má se věc s dějinami vnitřními, dějinami myšlenek a ideí. Tu nesmírnou bohatost a složitost myšlenek, jejich soustavné vybudování a zformulování v několik stručných artikulů vystihnouti podrobně, ukázati kořeny a půdu jednotlivých článků ponechali oba velcí zakladatelé nového českého dějepisu budoucím, Palacký s výslovným odůvodněním, že hádky náboženské ho odpuzují.

Od dob, kdy Palacký výrok ten pronesl, okolnosti se značně změnily; dnes netřeba se obávati, že by z publikace traktatů XIV. a XV. věku vznikly hádky náboženské, dnes naopak razí si obecně cestu mínění, že spravedlivý soud jest možný jen na základě dokonalého poznání — a to že je tím dokonalejší, čím více můžeme o náčelnících české reformace souditi dle jejich vlastních spisův a čím méně jsme odkázáni na zprávy cizí, třeba sebe nestrannější.

A s toho stanoviska jest patrné, že nejvíce zbývá vykonati pro dobu věku XIV. a XV. Díla století XVI. a XVII. jsou konečně z největší části již otištěna, staví na svých předchůdcích věku XIV. a XV.: jsou dostupnější i srozumitelnější. Kde třeba největší díl práce vykonati, jsou díla věku XIV. a XV. Tu vystoupila snaha reformní z malých počátků Waldhauserových a Milíčových učením Husovým poprvé proti tehdejší církvi a naukou Chelčického došla na dráze té až na sám konec: Chelčický jest dokonavatel a do-

vršitel učení Husova. A díla těchto prvních horlitelů jsou pohřbena v rukopisích dotud neznámých většinou, v knihovnách těžko přístupných a psána písmem málo anebo těžko srozumitelným.

Mezi všemi těmi muži první místo zaujímá Hus. Kdo před ním jdou ve XIV. věku, shrnují se názvem jeho předchůdců, kdo po něm, jeho následníků. O tom, jak jeho díla právě zasluhují vydání nového, úplného a kritického, přednášel jsem 19. března 1900 v třídním sezení král. české společnosti nauk (otisk přednášky v progr. gymnasia Minervy, 1900, str. 16—25; výtah z ní podal v recenzi V. I. Francev Izvěst. odděl. rusk. jazyka i slovesnosti, 1900, V, 1376—1378) a není třeba obšírněji zde o této věci se zmiňovati.

Nehledíme-li ani k tomu, že největší část děl Husových zůstala nevydána a že díla jeho mají vedle ceny historické i cenu vědeckou a literární, zejména pro literaturu českou, poznáváme nutnost vydání děl již pro správné ocenění jednak žalob z kacířství jeho jednak jeho původnosti a samostatnosti literární. Je veliké štěstí, že Anglie předešla nás již vydáním traktatů Viklefových: že možno nyní souditi s větší bezpečností, nežli ještě bylo možno Palackému i Tomkovi.

Poznání Husa ovšem vydáním jeho spisů nebude dokonáno; třeba vydati dále spisy jeho předchůdců, odpůrců i přívrženců. Že však se spisy odpůrců a přívrženců, má-li jim býti vůbec porozuměno, možno začíti až po vydání

spisů Husových, je každému zrovna tak jasno, jako rovněž to, že porozumění Husovým obranám a útokům je možno jen vydáním těch děl, na něž Hus reaguje.

A tak při České Akademii císaře Františka Josefa zvolila r. 1901 I. třída z členů prof. Čelakovského a kust. Tadrů a mimo to ku poradám pozvala dra. Novotného, III. třída pak zvolila dv. r. Kvíčalu, bibl. Pateru a prof. Mourka do průpravné komise, jež měla učiniti Akademii návrhy o vydávání spisů Husových. Komise pod předsednictvím dv. r. Kvíčaly uvažovala o návrzích mých z r. 1899, pojala v úvahu nový návrh dra. Novotného z r. 1901, aby jednala o vydávání 'Sbírky pramenů českého hnutí náboženského' a vstoupila ve spojení s podobnou komisí, zřízenou městskou radou pražskou.

Rada král. hl. města Prahy uznávajíc rovněž nutnost vydati veškeré spisy Husovy ustanovila r. 1902 věnovati na vydání sumu 2000 K, zvolila zvláštní komisi, jejíž užší sbor (prof. Vávra, dr. Městecký, řed. Šubert a prof. Čelakovský) sestoupil se 30. listopadu 1902 ke zvláštní poradě, k níž jako znalce přibral dra. Nejedlého, doc. Novotného a podepsaného. Po vyslechnutí expertů a všestranném uvážení jejich návrhů předloženy pak radě městské tytéž návrhy, jako zatímní komisi akademické.

Tato zatímní komise akademická snesla se 11. března 1903 na tom, aby byly Akademii předloženy tyto čtyři návrhy:

1. Akademie počne vydávati 'Sbírku pramenů českého hnutí náboženského ve XIV. a XV. století';

2. K tomu konci zřídí se při Akademii stálá komise šestičlenná, po 3 členech z tř. I. a III.;

3. Tato komise vypracuje si řád jednací a stanovy vydavací, zvolí si předsedu a jednatele a přiběře si jako mimořádné členy odborné znalce;

4. Třídy zřídí fond zvláštní na toto vydávání, k němuž aby veřejnost přispěla, veřejně se požádá.

Snese této komise zatímní byla ve valném shromáždění Akademie 16. března 1903 jednohlasně přijata, když byly rovněž jednohlasně již obě třídy totéž usnesení přijaly.

Totéž snese přijala i rada král. hl. města Prahy a vyzvala koncem března t. r. zvláštním svoláním zastupitelstva měst, okresů i obcí k příspěvkům tomuto fondu, jemuž věnovala zároveň 2000 K povolených r. 1903. Takovým způsobem konečně uskutečněn byl podnik, o němž od výtky učiněné r. 1557 Kašparem z Nidbrucka, katolickým radou císaře Ferdinanda I., věkově marně usilovali. —

Rada městská měla při svém jednání na zřeteli také mé podání ze dne 9. května 1902, jímž jsem předložil podstatně týž plán, jež jsem přednesl 19. března 1900 kr. č. Společnosti Nauk. Dle toho plánu jsem také upravil k tisku jeden menší traktát Husův 'Expositio Decalogi' dříve nevydaný a požádal jsem o podporu na jeho vydání. Když

pak rada městská vstoupila ve vyjednávání s Akademií, obnovil jsem svou žádost a rozšířil na vydání tří spisů (Expositio Decalogi, De corpore Christi a De sanguine Christi), jež by vyšly jako svazek první. Rada městská dne 3. dubna 1903 poskytla na toto vydání prvního svazku podporu 300 K (za tuto summu koupila totiž sl. Rada příslušný počet exemplářů pro své knihovny) a odkázala žadatele ve příčině další podpory na fond při Akademii zřízený.

Od Akademie obdržel jsem na svá studia o Husovi již r. 1900 podporu 400 K (z nichž 200 K užil jsem na honoráře spolupracovníkům za opis IV. knihy Sentencí Lombardových a českých kázání svátečních, zbývajících 200 K na zaplacení hotových útrat při opisech textů husovských v Budyšíně, Ochránově, Jeně, Erfurtě a Paříži); a poněvadž práce mé již dospívaly, sjednal jsem s p. Bursíkem, jenž v září 1902 pojal úmysl vydávati texty Husovy, určitý plán, s nímž potom — dle poukazu sl. Rady městské — obrátili jsme se v květnu 1903 na stálou komisi Akademickou.

Tato stálá komise, zvolená v dubnu 1903, má členy z I. třídy prof. Kalouska (předsedu), kustoda Tadrů a dra. Nováčka, z III. tř. dv. r. Kvíčalu, bibl. Pateru a řed. A. Truhláře (jednatele) a radila se o návrhu našem v několika schůzích květnových. Poněvadž práce má zařízena byla dle pokynů v třídní schůzi kr. Společnosti nauk 19. března 1900 pronesených, a vlastně jest jen aplikací zásad Budden-siegových pro Viklefa obecně schválených, komise 19. května

1903 přistoupila pro vydání prvního dílu na zásady mnou vyložené, a dne 28. května t. r. mohl vyjít první svazek dílu prvního jako číslo první chystané „Sbírky pramenů“.

Komise Akademická svěřila sbírku svou do nákladu firmě Jar. Bursíka, vyhradivši si ovšem veškeré právo schvalovací a rozhodovací; podpora její spočívá v tom, že platí vydavateli honorář a kupuje pro své členy určitý počet výtisků. Komise ovšem ráda uvidí spolupracovníky při díle tak ohromném, ochotně udělí — v mezích svých finančních prostředků — mladším badatelům potřebná stipendia studijní a přijme vůbec každé věcné poučení i každou vědeckou práci. —

Zbývá mi na konec poděkovati oběma korporacím, České Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Radě král. hlav. města Prahy za štědrnou a ochotnou podporu, o niž zvláštní zásluhy má v obou korporacích p. prof. dr. Jaromír Čelakovský, v Akademii pak pp. prof. dr. Jos. Kalousek, dvor. rada prof. dr. J. Kvíčala a řed. Ant. Truhlář, v Radě p. dr. Vladimír Srb, starosta král. hlav. města Prahy, a p. dr. Jan Podlipný, člen rady a zemský advokát. Dále náležejí díky veledůstojné metropolitní kapitule pražské, jejíž rukopisy jsou pro studia husovská ceny nesmírné, tu zvláště J. M. Biskupské. Th. dru. Fr. Kráslovi, nyní děkanu kapituly, dosud knihovníku, pak vd. p. Frant. Hrubíkovi, nyní ceremoniáři J. E., a p. J. Skopcovi, adjunktovi archivu, za mnohou ochotu při studiích mi prokazo-

vanou; pak správě c. k. veřejné a univ. knihovny pražské (zvláště p. kust. F. Tatrovi a dru. Žmavcovi), jež ochotně mi opatřila potřebné rukopisy olomucké a vídeňské, konečně P. T. p. Th. C. Frant. Stejskalovi, adj. c. k. české fakulty theologické, jenž mi vydatně byl radou svou při mnohých příležitostech pomocen. Rovněž musím vzpomenouti s díky vlídných posudků, jež veřejně i soukromě zvláště v cizině od nejpřednějších odborníků o prvním svazečku byly proneseny.

V PRAZE, počátkem července 1903.

Dr. V. Flajšhans.

ÚVOD.

Nejtěžší a nejnespravedlivější žalobu, kterou koncil na základě žalob — můžeme právem říci — křivých svědků proti Husovi povznesl, na niž setrval tvrdošíjně přes zoufalý výkřik šlapaného svědomí; nalézáme v čele všech žalobních artikulů všech dob, ba nalézáme ji již v čele proslulých artikulů Viklefových, před pěti sty lety položených mistrem Hübnerem na stůl university pražské.

Byla to žaloba o r e m a n e n c i, vyjádřená přesně a stručně t. zv. prvním artikulem Viklefovým: „Substantia materialis panis et vini manet in sacramento altaris“ (PALACKY, Documenta, 328, 1.). Čtenářům Viklefova Trialogu a většího traktátu o eucharistii jsou dobře známy jeho sarkastické a kaustické výrazy, jimiž dokazoval, že „zůstává ‚remanet‘ na oltáři i po posvěcení ‚chléb‘ ‚panis‘, jeho výroky smělé a útočné, nad nimiž trnuli starší mistři úžasem a ohromením — a jež v Čechách v druhém desetiletí XV. věku dožily se neobyčejného rozšíření, vyvrácení, hájení — ano i převýšení.

„Rouháním proti Nejsv. Svátosti Oltářní“ nazývána krátce nová nauka — pro obšrnější výklad odkazují k NEANDROVI, BÖHRINGEROVI a LECHLEROVI, dostatečné poučení o podstatě věci nalézne čtenář český v knihách příslušných LENZOVYCH — a na Viklefisty vrhána předně tato žaloba, toto kacírství. Vždyť církevní učení o eucharistii bylo zajisté středem a vrcholem pravd křesťanských (Lenz, Učení P. Chelčického o eucharistii, 4) na sklonku středověku, každé otřesení této nauky otrásovalo celou stavbou víry v člověku věřícím — a Viklef právem od těchto odpůrců dostal název arcikacíře.

Leč ne všichni viklefisté drželi celou nauku lutterworthského reformatora, i nauku o remanenci. Víme ovšem, že ji držel 1403—1406 mr. Stanislav ze Znojma; drželi ji zajisté ještě mnozí jiní; ale nedržel jí Hus. Nejjistější a nejbezpečnější toho svědectví vydává právě traktát níže otištěný.

Však právě svědectví tohoto našeho traktátu, tento korunní svědek pravověrnosti a pravdomluvnosti Husovy, bývalo lehce váženo pro mylné názory o jeho vzniku a stáří. Musíme se tedy vrátiti znovu k vývodům starším, na prvním místě k žalobám.

Mezi nimi na prvním místě uvádí první žaloba u dvora papežského (1412) Michalem de Causis podaná skoro slovně první artikul Vikleřův: „quod post consecrationem hostiae in altari manet panis materialis.“ Poprvé tu a hned na prvním místě vystupuje prolhaný Michal s žalobou nejtěžší, krátce a řízně; ještě kratčí a říznější jest odpověď Husova (vše v Documentech, 170): „mentitur“.

Roku 1414 sbírali proti Husovi protivníci výpovědi svědků na koncil; mezi nimi na prvním místě byla výpověď Protivova a ten na prvním místě uvádí slova Husova prý z r. 1399: „panis consecratur et corpus fit Christi — ibi manente substantia panis“ — a Hus rovněž tak krátce poznamenává k prvnímu: „verum est“, k druhému „falsum addidit“.

A podobně rozhodně a krátce vyvrací v týchž žalobách podobné výpovědi Benešovy od sv. Víta, Pavla od sv. Haštala (s týmiž citaty písne „Lauda Sion“ a sv. Augustina, jako v našem traktatu), Ondřeje z Broda (domnělý kacířský výrok „remanet panis“ vysvětluje tak, jako v I. kapitole našeho traktatu — a proti bludu kněží o chlebě hmotném staví se zrovna tak, jako níže v I. kap. § 6.), Mikuláše z Podvinie, Mikuláše ze Všetat a notáře Václava z Voděrad. Tyto žaloby jsou nejcetnější a docházejí proto nejvíce věry. Leč i ony jsou všechny nesprávné; všude v nich vidíme skoro slovně citován první artikul vikleřský: Mik. ze Všetat cituje „quod in sacramento altaris post consecrationem remanet substantia panis“, Mik. z Podvinie uvádí „quod in sacramento altaris remanet substantia panis“ atd. U všech je patrné, že citují z paměti, ale ne výroky Husovy — nýbrž první artikul Vikleřův. A toho důvod stringentní poskytuje Hus sám, upozorňuje na odpor ve výpovědi dvou svědků o téměř výroku: Ondřej z Broda slyšel kdysi Husa si stěžovati, že venkovští kněží horší se na něho, že řekl „quod panis manet in hostia consecrata“; slova ta Brodovi (bylo to asi 1408—1409) nezdála se korektní a upozornil pohledem přítomného Mikuláše z Podvinie (a M. Řehoře Lvova), aby si je zapamatoval. Slova ta, jak je Ondřej z Broda uvádí, mohou míti smysl bludný, ale neměla ho; Hus slovem „panis“ myslil tu, jak víme níže z traktatu, chlebě nadpodstatný, předpodstatněný, Krista samého; jsou v tomto smyslu ryze katolická — a mohou docela dobře pocházeti od Husa. Naproti tomu Mikuláš z Podvinie (Docum. 182—183), na něhož Broda mrkl, aby si slova pamatoval, uvádí text inkriminovaného výroku takto: „quod in sacramento altaris remanet substantia panis“, jak patrné, Mikuláš místo slov Husových, katolických, cituje — první artikul Vikleřův, kacířský. A Hus upozorňuje na tuto výměnu, dodává docela správně: „přidal tento lživě to slovo „podstata“.“

Až sem můžeme stopovati boj v Čechách; vidíme, že teprve roku 1412 poprvé prolhaný Michal de Causis vznáší na Husa žalobu z remanence — a že výpovědi svědků z r. 1414, pokud jsou pravdivé, správné výroky Husovy nesprávně tlumočí, většinou však že opakuji prostě žalobu Michalovu. Tato žaloba však — podle výpovědi samých — že se nikterak nezakládá na nějakých torzeních Husa sa-

mého, nýbrž že to jest první artikul vikleřský — a ten že jest Husovi vmucován, někdy snad mylně, často jistě lživě.

V Kostnici vidíme též lživý a krivý postup. V první žalobě, koncem listopadu 1414 papeži Michalem předložené, čteme na předním místě dvě výtky — obě lživé. Na první místo položil Michal, jakoby Hus byl učil veřejně přijímati pod obojí způsobou — což je nepravda notorická, na druhé výtku o remanenci „quod remaneat verus panis materialis“. A Michal neostýchá se dodatí (Doc. 194), že artikul ten zjistí se výslechem a vyšetřováním Husovým!

A tento artikul tak falešný a veskrze nepravdivý dostal se do úředního jednání koncilu; v dlouhých a trapných těch měsících, kdy Hus v Kostnici a na Gottliebenu bojoval se svými soudci, první učenci tehdejší Evropy západní — mezi nimi „orel Francie“, Petr d' Ailly, kardinál Cambrayský — nedovedli poznati naprostou bezpodstatnost a lživost tohoto artikulu a tento artikul dostal se (č. 17.) do definitivní žaloby proti Husovi podané!

Sedmého června 1415 musil Hus z tohoto artikulu se zodpovídati koncilu. Podle Mladenovice (Doc. 276—277) kladeno mu za vinu, že v měsíci červnu 1410 (rukopis Mladenovice na tomto místě — a vydání Höflerovo po něm — uvádí nesprávně 1411, což Palacký správně opravuje na 1410 — správné datum jest ostatně v Mladenovici o této těžké žalobě na str. 231 a vyplývá jasně z celého postupu žaloby) v kapli betlémské (jakož i dříve a potom) a na jiných místech v Praze hájil mnohé bludy vikleřské „hlavně níže položené totiž „quod post consecrationem hostiae in altari manet panis materialis“.“ Tato žaloba týká se známých bouřlivých událostí červnových, kdy rozlehl se onen mohutný zápas o knihy Vikleřovy. V červnu 1410 učinila arcibiskupská komise, opírajíc se o bullu papežskou, arcibiskupovi návrh zakázati určité knihy Vikleřovy, 15. června protestovala proti chystanému attentátu na svobodu učení ve slavném sezení universita pod předsednictvím rektora Jana řečeného Šindele — 16. června vydal arcibiskup na synodě proslulý onen zákaz, jímž mimo Dialog, Trialog a jiná díla Vikleřova zakázal i jeho traktat „de eucharistia“ větší i menší a opakoval starší nařízení synodní z r. 1408 a 1406 o nauce eucharistické, 22. června měl Hus v Betlémě ono bojovné kázání proti arcibiskupu a bulle papežské, jež arcibiskup hned u výtahu poslal ke kurii do Říma, 25. června šlo z Betléma od Husa, pana Zdislava, tři bakalářů a tři studentů odvolání do Říma proti arcibiskupovu rozkazu o spálení knih Vikleřových — akce skončila jak známo v červenci potom jednak spálením skutečným, jednak demonstračními obranami knih Vikleřových na universitě, jež zahájil slavnou řečí 27. července Hus sám. V tom tedy měla pravdu, že v červnu 1410, (a hledíme-li k červencovým obranám, o nichž byla, i k Betlémskému kázání 22. května, o němž bude zmínka, tedy také) před tím i potom, Hus v Betlémě a jinde hájil bludy vikleřské: ale opět vědomou nepravdou bylo, tvrdila-li žaloba, že mezi těmi bludy byla nauka o remanenci. Máme literaturu těchto bouřlivých dní za-

chování ve značné úplnosti; skoro celý protokol podstatnějších útoků Husových 22. června, všechny řeči z července, dokonce i vyhlášku Husovu, zvoucí na jeho obranu Viklefovu: ale nikde v této soudobé téměř úplné literatuře nemáme nejmenší stopy, že by byl Hus učil remanenci, nenalézáme ani slůvko výtky podobné u protivníků. Obojí zajisté stačí samo k důkazu, že tvrzení toto jest nepravdivé.

Byli k tomuto tvrzení přivedeni svědkové: jsou to výpovědi, jež právě jsme poznali. Jest tedy docela hodnověrné svědectví Mladenovicovo (Doc. 276) že Hus „Boha a svědomí se dokládaje“ odpověděl že toho „neřekl ani netvrdil“. Avšak Hus rovněž dobře věděl, nač výpovědi svědků narážely — a hned se také k věci obrací. Dokládá: proti tomu jsem se postavil, že v Praze arcibiskup nařídil, aby nebyl jmenován onen výraz „chléb“; uvádí nyní tytéž důvody — týmiž slovy — jako v traktátu níže I. 2—3 a dokládá opětně „de pane materialih se numquam dixisse.“ Naráží zde na známý zákaz arcibiskupův synodní z r. 1406 (byla to nejspíše synoda říjnová), dle něhož po konsekraci v svátosti oltářní „in hostia substantia panis non remanet, sed solum verum corpus Christi“ a dle něhož kazatelé měli o tom vždy na den Božího těla své posluchače informovati (v. Palacký, Documenta, 332—333 a 335, kde je dvojí znění, poněkud odchylné). Následek tohoto zákazu bylo vyšetřování mnohých osob r. 1407 a sepsání našeho traktátu. Toto stalo se až po říjnové synodě 1407, kdy ještě Hus byl kazatelem, a ke dni Božího Těla 1408, kdy Hus podle příkazu měl své posluchače o věci poučiti. I z toho jest patrno, že Hus těmi slovy koncilu krátce předkládá obsah svého traktátu, docela správně, jak vidíme níže.

S výkladem Husovým však koncil nebyl spokojen; doráželi naň se všech stran — Mladenovic živě líčí křížový oheň otázek a odpovědí — a z tohoto výsledku zajímavé jsou odpovědi jeho dvěma Angličanům (tito rodáci Viklefovi byli vskutku soudcové nejpovolanejší). Jednomu vyložil Hus, že chléb v svátosti se nemičí „sed ibi ille singulariter desinit esse per transsubstantiationem in corpus Christi“ — tedy proti Viklefovi, a před druhým vyžnal, „quod vere et realiter idem corpus Christi et totaliter est in sacramento altaris, quod natum est ex Maria virgine, passum, mortuum resurrexit et quod sedet ad dexteram Patris“ — tedy docela katolicky. A dojem výkladu Husova na Angličany, znalce viklefismu, byl týž jako dnes na každého čtenáře, na theologa katolického i protestantského: „ipse b e n e s e n t i t de sacramento altaris, ut hic confitetur“ vyžnal jeho anglický odpůrce.

Věc odpůrců Husových — v naší příčině — byla tedy ztracena; ale koncilu „victrix causa placuit“. Pokusil se, když ne o právní, aspoň o právnícké usvědčení Husa. Starý odpůrce Husův, Angličan Stokes svědčí před koncilem, že viděl prý v Praze traktát, jenž se připisoval Husovi, ve kterém prý výslovně položil, že po konsekraci zůstává v svátosti chléb hmotný. A Hus klidně odpovídá: „Bez urážky — není to pravda“.

A Hus opět mluví pravdu; není pravda, že by byl Stokes při svém několikadenním pobytu v Praze podobný traktát Husův viděl (ve své „Liter. činnosti M. Jana Husi“ 158 jsem se tak mylně domníval). Nikoli — není a nebylo žádného takového; Stokes mluví opět traktát náš níže položený, jemuž chybně rozuměl; v Praze zaslechl něco podobného, jako čteme ve výpovědech svědků, a nepoučiv se i nepřesvědčiv, vydává svědectví mylné. . .

A tato mylná a falešná svědectví nabývají nyní ústy vedoucích osob koncilu, kardinálů Románů, vrchů nad bezpečnou pravdou. Žádný z českých odpůrců Husových na koncilu přítomných — zejména ne Pálež, nedaleko sedící, věci dobře rozumějící — neodvažuje se tuto nepravdu tvrditi Husovi do očí; ani žádný z Němců — dva kollegové jeho Walther Harrasser, spolužák, a Mikuláš Stoer, byli přítomni — tak nečiní; odborníci Angličané po důkladné zkoušce vyznávají, že dobře smýšlí o svátosti oltářní: tu vstává kardinál Zabarella, Vlach, a tvrdě právnícky upozorňuje Husa na výpovědi dvaceti svědků (tu kardinál se zmýlil, svědků vypovíдало sice přes dvacet, o remanenci však pouze o s m, prohaným Michalem začínaje a Ondřejem z Brodu nerozumějícím konče), proti nimž prý marně zapírá. A Hus odpovídá: „Jsou-li mi Bůh a mé svědomí svědky, že jsem tomu, co oni proti mně vypovídají, ani neučil ani nekázal, ani mi to na mysl nevstoupilo — i kdyby všichni odpůrci proti mně vypovídali, což mohu dělati? A to mi konečně neškodí!“ A k těmto slovům, jichž váhu a hořkost teprve dnes správně můžeme oceniti, po vláském kardinálu odpovídá kardinál francouzský, slunce koncilu, slavný Petr d'Ailly: „My nemůžeme souditi dle tvého svědomí, ale dle důkazů zde proti tobě provedených. . .“ a vytknuv Husovi, že by chtěl všechny své odpůrce prohlásiti za podezřelé, přechází předsedající kardinál — a s ním koncil — k artikulům dalším.

Po tomto výroku dvou kardinálů, hlavních vůdců koncilu, s nimiž otcové shromáždění souhlasili, přijal koncil za prokazané, že Hus učil remanenci: a jednal tak nesprávně, nejen proti všem spisům a výrokům Husovým, nýbrž i proti výsledku samého veřejného líčení, jímž — dle slov Angličanů koncilníků — vyšla na jevo pravověrnost Husova.

Hus odveden do vězení a tu mu předloženy definitivně, po dvojitým slyšení, artikule žalobní. Byly dvojí: jedny ze spisů vybrané, druhé z výpovědi svědeckých. V těchto druhých, koncilem schválených 18. června 1415, artikul 17. opakuje doslovně žalobu, že „Hus v měsíci červnu 1410, před tím i potom, v kapli betlemské . . .“ tak jak ji 7. června Hus již úplně vyvrátil. Co měl Hus na to odpověděti? Odpověděl (Doc. 231) 20. června v žaláři stručně „non est verum.“ Nenapsal již více, nesmiňuje se o svém vyznání ani o svých spisech; věděl, z výsledku, kolik platí u vedoucích členů koncilu všechna jeho ujišťování.

Šestého července 1415 čteny mu artikule před popravou naposled; opět mezi nimi (Doc. 318) artikul o remanenci. Hus žádal

o slovo: kardinal Zabarella, týž, jenž se proti němu příkře postavil již 7. června, ho zakřikl — a tu Hus nemohl zdržeti výkřik šlapaného svědomí: „Prosím pro Boha, slyšte mé mínění...: nikdy jsem neučil, ani nekázal, že ve svátosti oltární zůstává po konsekraci chléb hmotný!“ ... Výkřik zanikl v ruchu jednání: ale ještě na hranici, na břehu Rýna, vysokým hlasem volal mučeník: „Bůh mi jest svědek, že to, co se mi falešně připisuje, falešnými svědky dokládá, nikdy jsem neučil ani nekázal...“

Plameny udusily další slova mučnickova. Ale ze všeho, co jsme tu vyložili a o čem svědčí traktat následující, jest patrna pravda slov Lechlerových: koncil na Husovi (v této příčině) dopustil se justiční vraždy...

*

Podrobná data.

1. **Titul** bývá v rukopisech několikery: ‚tractatulus (de corpore Christi)‘ je titul nejčastější; s ním se shoduje titul ‚tractatulus (de corpore Domini Jesu Christi)‘ (rkp. B), jenž je patrně libovolně rozšířen, a ‚tractullus (de corpore Cristi)‘ (rkp. D), jenž je omylem písaržovým znetvořen; s tím se shoduje i dvojitý název Husův: ‚scripsi in parvo tractatulo‘ Lomb IV. 12 a ‚scripsi in modico tractatulo‘ t. IV. 10. Nicméně, ač rukopisně název ‚tractatulus‘ je dosvědčen nejvíce, zdá se přece, že skutečný název byl ‚tractatus‘ (jak mají rkp. AK a j.), obvyklý zvláště v pozdějších citacích (Přibrama, Hilaria a j.) a zdomácnělý v nové literatuře vydáním norimberským. Husův název vysvětlíme si skromností autorskou. Bezpečně jest, že slul ‚(tractatus) de corpore Christi‘; rozšířený název rukopisu B jest očividně libovolný a totéž platí o jiném názvu ‚de modo existendi corporis Cristi in eucaristia‘ — pozdější rubrikátoři zvali jej ještě jinak. Za to v incipitu rukopisu Y a v explicitu rkp. BX jest traktat náš nazýván ‚sermo (ad populum)‘; tento název zajisté správně označuje původ našeho traktatu, ale nikoli jeho titul: tu svědectví Husovo váží patrně více. Obecný název ‚(tractatus) de corpore Christi‘ jest tedy správný, Husův a bezpečně dosvědčen.

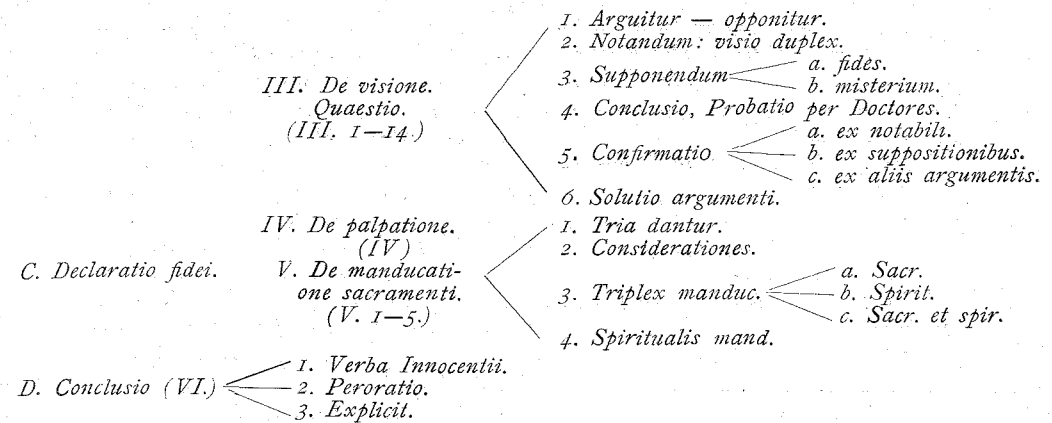
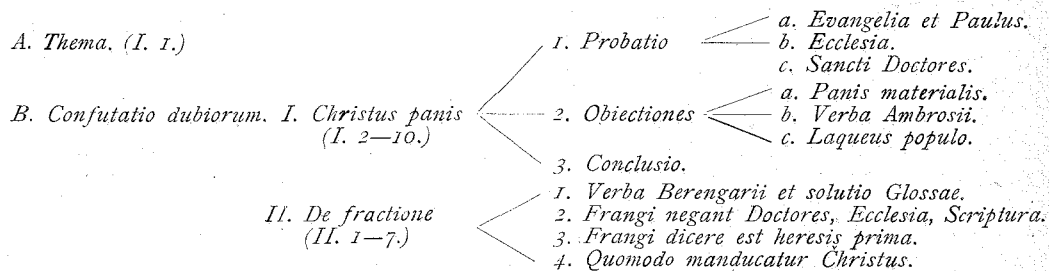
2. **Obsah.** ‚Negantibus ewangelium dicens Christum esse panem est preoccurrendum et asserentibus corpus Christi in sacramento frangi, oculis corporalibus videri et manibus palpari est catholica veritas declaranda.‘ (I. 1.) ‚Pro primo Christum panem esse testantur ewangelia, Paulus, canones et cantus Ecclesiae, sancti Doctores Augustinus, Jeronimus, Ambrosius, Gregorius, Cyprianus‘ (I. 2—5). ‚Obieccio prima, Christum esse panem materialem, est rudis et delirata‘ (I. 6) ‚obieccio secunda, per dictum Ambrosii ipsius venenosam esse, ipsi Christo heresim imponit (I. 8—9)‘ — ‚evidet ergo zelatoribus ewangelii Christum esse panem dicendum‘ (I. 10). ‚Christum in sacramento frangi Berengarius dicitur‘ (II. 1) ‚sed falso secundum Glossam‘; (II. 2) ‚et Magister, Augustinus, Jeronimus, Thomas in cantu Ecclesiae Christum frangi negant‘ (II. 3), quod et Scriptura confirmat‘ (II. 4) ‚Qui hoc dicunt, in heresim primam incidunt

teste Augustino, Innocentio: blasphemantur, nam corpus Christi non voratur" (II. 5—7). „Christum in sacramento videri oculo corporali vulgata locutio dicit, negat Augustinus" (III. 1). „Notandum est, duplicem esse visionem" (III. 2) „fidem catholicam proprie dictam esse de invisibilibus" (III. 3), „mysterium sacramenti altaris transcendere puri hominis sensum et ingenium" (III. 4): „unde sequitur, neminem Christum videre, quod et Augustinus, Ambrosius, Eusebius, Jeronimus, Innocencius, Thomas, Egidius testantur" (III. 5—8) „et ex notabili et suppositionibus confirmatur" (III. 9—13); „vulgata locutio de oculo mentis intelligenda est" (III. 14). „Quarto corpus Christi in hostia non palpari simili modo deducit Egidius" (IV) „Quinto de manducatione sciendum in sacramento altaris dari tria" (V. 1) „et tripliciter posse considerari" (V. 2). „Ex his considerationibus Ecclesia terciam solum tenet, Christum sub alienis speciebus manducari, que est triplex" (V. 3) „manducationem spirituales probat Augustinus, que semper debet sacramentalem precedere" (V. 4—5) „Spirituales et sacramentalem manducationem Innocencius laudibus effert" (VI.).

Traktat ztratil úvodní slova thematu ve všech rukopisech, v mnohých také závěrečnou kapitolku (v. explicit); dále scházívaží někdy uvnitř interlinearní glossy, za to zdá se že přirostla glossa v kap. II. 3. Jinak zachován jest traktat jistě celý.

Tendenci vyslovuje thema: „inipugnantibus... preoccurre... ignorantibus... declarare" a explicit „intencione informacionis simplicium"; nexus s okolím jednak slova „preoccurre" (I. 1) a „cum omni reverencia" (VI.), jež zdá se ukazují k ztřejší synodě, jednak slova „quidam volentes negare Christum esse panem" (I. 1) „hec dicio panis" a „per hunc terminum panis" (I. 13 a 14), jež zdá se odkazují na synodální zákaz arcibiskupův z r. 1406.

3. Rozdělení jest velmi přesné a podrobné; po výkladu thematu (I. 1) následuje vyvracení čtyř pochybností (II.—IV.), na to výklad o důležitosti duchovního požívání svátosti (V.), konečně závěrek slovy Innocenciovými. V podrobnostech jest takto:

Z rozvrhu patrno, že traktat jest dokončen; toliko některé mesirádkové glossy přibýly později.

4. Incipit rukopisů „Inipugnantibus verba ewangelii" bývá uváděno již v prvních desetiletích věku XV. Jest ohlas Viklefa, Dialogu, str. 262 (v. pozn. a). Byla-li vůbec před tím příslušná slova textu Janova „Caro mea vere est cibus", jest aspoň pochybno. Explicit Husovo bylo zajisté „inaniter decertarent"; text ovšem končil se vlastně již slovy „perpetim collocare". V nynějších příručnicích — a již v XV. stol. — bývá uváděn konec „in novissimo die"; jsou to texty kusé, v. o nich níže. Podle všeho se zdá, že již originální text měl vedle explicit Husova také explicit písařovo „anno Domini M^oCCCC^oVIII^o" (v. pozn. poslední) — že byl tedy diktován (v kapli betlemské?) a že tedy bylo hned najednou několik soudobých opisů.

5. Původství Husovo jest bezpečné. Jest to traktat, jenž náleží k nepochybně Husovým, o němž všechna svědectví mluví zřetelně a jasně, jenž jest dosvědčen osobními vztahy, doklady v jiných dílech, četnými dosvědčeními vrstevníků, hojným dochováním rukopisným, nepřetržitou a nekolísající tradicí. Jest dílo vzorně bezpečné.

a) Svědectví vnitřní.

α) Nexus osobní dosvědčen je ¹⁾ zřejmými citaty: v Lombardovi dvakrát se Hus díla svého dovolává: IV. 10 na konec dí „et quia de ista visione corporali scripsi specialiter in modico tractatulo, ideo non volo disgređi in hoc facto"; IV. 12 dí: „plura scripsi in parvo tractatulo de huiusmodi fractione"; citaty tyto jsou z r. 1409 a vztahují se na kap. III. 1—14 a II. 1—16; atd. ²⁾ patrnými narážkami: jsou patrny v Depositiones testium 1414 (zvláště v Docum. 179—180, kde se uvádějí tytéž citaty ze sv. Augustina, z „Lauda Sion", příklady o „anima in corpore" atd.), v jednání o nich na koncili 1415 (Doc. 276, kde se uvádí týž citát „ille terminus panis", „Cristus se undecies panem nominavit" atd.) atd.

β) Věcná i formální shoda s učením a spisy Husovými jest dokonalá; tu zvláště sluší připomenouti na prvním místě opět Lombarda. Do IV. knihy toho arciděla Husova, distinkce 8—12, jest po-
jato doslovně skoro 14 stran tiskových našeho vydání, tedy téměř polovice textu; jen pořádek je pozměněn. Z větších shod je tu na př. kap. II. 1—6 (str. 10—15) = Lomb. IV. 12 (paragrafy jdou doslova takto za sebou 1. 3 in 5. 6. 3 extr. 4. 2.); kap. III. 1—14 = Lomb. IV. 10 (tu shoda hlavně věcná); kap. IV. (str. 4—25) = Lomb. IV. 12 (zase doslovně; Lombard obšrnější); kap. V. 2—5 (str. 26 až 29) = Lomb. 9. Shody tak rozsáhlé při jiném díle Husově nevidíme; jsme nuceni k výkladu, že traktat náš byl již pracován se zřetelem k Lombardovi, tak aby mohl býti do něho pojat: svědčí o tom zejména pěkně provedená kwestie III. 1—14. Podobné shody věcné i formální, ač ovšem již ne tak rozsáhlé, nalézáme i jinde u Husa: „kázání na den památky Těla Božího“ (Erben, III. 170—177) překládá celé citáty (i s nesprávnostmi; na př. citat Aug. de Trin. 4° v V. 4 = „Augustin v čtvrtých knihách o Trojici svaté“ chybně m. z trakt. na Jana, v. t.) atd.; traktat Kostnický „de sacram. corp. et sang. Domini“ shoduje se přes obtíže žalární přece skoro slovně (zvláště str. XLV—XLIV Opp. I.) i v citech; atd.

γ) Věcné shody nalézáme přečetné i v obranách proti žalobám, v listech akademických čteních sbírkách kázání (na př. v nedělní postile, rkp. klem. III. A 6 fol. 94—97, kázáních celoročních, rkp. vídeňský 4310 fol. 64, kázáních betlemských fol. 198—200: na př. „sacramentum videtur, tangitur, palpatur, frangitur non autem corpus Cristi“ in sacramento venerabili est est dare tria atd.) . . . vůbec v celé literární činnosti Husově a tak hojně, že možno každou větu, ano i každý citat několikrát doložit.

δ) Formální shody jsou rovněž důsledné a zřetelné; zejména sloh jest tu vybroušen a jest patrné, že traktat náš není první Husova úvaha o této látce; dráhy myšlenek jsou již vyjezděné, formulace je hladká a slovy obvyklými. Slohově ihned poznáváme Husovo upozornění: „Ecce quam plane . . .“ (často), nebo živý dotaz: „et rogo: ad quid . . .“ (I. 3), nebo zvyklé „restat“ na začátku kapitol (I. 1, IV. atd.) atd. Jazykově hned bije do očí husovské „et presertim“ „Christi ewangelium“ „tedium et nauseam“ (v. Expositio Decalogi, IV. 5), „fidelis Christianus“ atd. Traktat náš svým výrazivem hlásí se k svému původci tak zřetelně, jako málokterý jiný.

b) Svědectví vnější.

Jsou rovněž tak hojná a četná; jsou to

incipit a explicit rukopisná (v. při textu); tato jsou někdy tak obšrná, jak si jen můžeme přát: na př. explicit rkp. K „a sancto viro Mag. J. Huss, combusto in causa veritatis“ atd. nebo incipit rkp. O „per Reuerendum Magistrum Johannem cognomine Hus“; jindy jsou nejistá „Magistri Johannis tractatus“ C, jednou kryptogramní „Magistri Johannis Ssuh“ A (= „Huss“ čteme-li ze zadu). Často

ovšem jsou rukopisy anonymní, jednou (v indexu rkp. E) připsán traktat mylně Viklefovi;

svědectví přátel, vrstevníků a odpůrců: sem náleží svědectví Příbramovo, jež cituje již naším incipitem v rkp. D 49 fol. 307v a j.; svědectví Stokesovo, jež 1415 mylně myslí, že v něm Hus učil remanenci (Doc. 277; dříve jsem vykládal mylně jinak); svědectví Hilariovo proti Rokycanovi 1467 (cituje celý skoro závěr; v. Disputatio cum Rokycana ed. Strahl, 1775, str. 73—74: „quid dicit vester Huss . . . hec vester Huss“) . . . atd., rovněž přehojná;

obecná tradice, od vydavatelův norimberských 1558 počínaje až ke kritikům nejnovějším. Tradice je svorná; uvádí traktat ten u nás posledně J. JIREČEK, Rukověť I. 273 a má Literární činnost, 1900, I., 67—69; námitky neozvaly se žádné.

6. Čas přesně jest udán explicitem písařů rkp. BX „in die corporis Christi A. D. 1408“ = 14. června 1408; s tím souhlasící citat Lombarda, jež svědčí, že 1409 dílo naše bylo hotovo, a nářezka na zákaz arcibiskupův z r. 1406, jež klade je do doby po tomto roce. Poněvadž dle nařízení arcibiskupova z r. 1406 Hus měl z povinnosti tak kázati v den Božího Těla a kázání jeho z r. 1410 zachováno máme (je to právě kázání betlemské fol. 198—200), r. 1409 také to býti nemohlo, jelikož již dříve se v Lombardovi cituje, zbývají vůbec pro naše kázání, i kdyby nemělo data, pouze leta 1407 a 1408. Poněvadž ještě v říjnu 1407 Hus dobře s arcibiskupem vycházel, nedovedli bychom si představit, že by o výroku svého metropolitův užíval pichlavých nářezek „a quibusdam dicitur, quod hec dicitio panis est venenosa“ „si illud calumpnie dictum procederet, sine dubio Christo heresim inponeret“ „absit ista blasphemia“ (I. 13—14) atd. Zbývá tedy jen rok 1408, na nějž nás ostatně kodexy přímo odkazují.

Toto bezpečné vřočení, k němuž z obsahu samého jsme nuceni, nalezl v rukopise X již Denis: 1793 ve svých Codd. mss. theolog. 282 uvádí toto vřočení rukopisu X; ale 1795 sl. 2518 uvádí vřočení jiné (nyní rkp. č. 4936) „Anno Domini M^oCCCCXIII^o feria VI. post festum Wenceslai“ — a nerozhoduje se ani pro jedno ani pro druhé. Netřeba ani důkazu, že toto druhé datum jest pouze datum opisu. Zrovna takové datum opisu jest, když rukopis C (ze XVI. stol.) dokládá: „Hec Magister Hus 1412 . . . vůbec každé datum po r. 1409, kdy traktat náš již je citován, může býti jenom datum opisu.“

Ale totéž platí o datech starších než r. 1406, kdy vyšel rozkaz arcibiskupův, proti němuž Hus polemizuje (ovšem daleko ne tak ostře, jako 1410 v kázáních betlemských). Nemůže-li traktat býti mladší r. 1409, nemůže rovněž býti starší r. 1406 — a přece čteme v rkp. K vřočení: „Anno Domini 1401 scriptus est hic tractatus a sancto viro Mag. J. Huss combusto in causa veritatis . . .“ toto vřočení nemůže býti správné; samo již ukazuje, že jest dosti pozdní: dle názvu „sanctus“ psáno jest až po r. 1417, podle písma sotva dříve než v třetím desetiletí XV. věku. Název „tractatus“ v explicit neshoduje se se staršími kodexy, jež jej nazývají „sermo“, způsob formulace

ukazuje, že pochází až od našeho písaře, nikoli od písaře textu původního — jeho udání nemá tedy žádné ceny; je to domněnka písaře nejdříve z třetího desetiletí věku patnáctého, jež neobstojí před datem dvou starších rukopisů, jež jistě sahá nejméně k r. 1410. A my můžeme ukázat pramen znalosti našeho písaře, na nějž kombinacím svým talentem upozornil již Tomek, Děje univ. 139. V traktátu totiž kostnickém „De corpore et sanguine Domini“ Hus vykládá, že o konsekraci hříšného kněze měl vždy stejné katolické mínění a že je vyslovil již „in libello, in sermone de corpore Christi, quem scripsi primo anno praedicationis meae, qui fuit, ut estimo, A. D. 1401“ (Opp. I. 39v). Tuto zmínku největší část badatelů stotožnila s traktátem naším (Böhringer, Krummel, Jireček a j.), ačkoli traktát náš není sermo a nemluví o konsekraci kněze hříšného, a položila následkem tohoto nešťastného stotožnění traktát do r. 1401; Lechler (Joh. v. Wiclif, II. 257), domnívaje se, že Hus se zmýlil, do r. 1402 (kdy byl jmenován kazatelem v Betlémě). Jediný Loserth, rozpoznáv v něm správně vlivy viklefské, tvrdil (Hus u. Wiclif, 253—254), že jej po r. 1403 přepracoval — i on vězel v poutech mylné konjekturny. Neandrovu datování (VI. 516—517) do r. 1412 jest docela libovolné — datování ostatní (Bilbasov XXV datuje do r. 1394!) naprosto chybná.

Na základě rukopisů a bezpečného svědectví traktátu samého musíme jej tedy položit do 14. června 1408 — a svědectví traktátu kostnického vyložit o sbírce kázání nyní ztracené. To v podstatě konstatovala poprvé práce má (Literární činnost M. Jana Husi, 1900, str. 68 a j.): námitky proti tomu byly docela nekritické a nemethodické; vyplývaly z neznalosti věci.

Vlastním impulsem našeho spisku bylo nařízení arcibiskupovo z r. 1406; jednak vyzývalo téměř kritiku zákazem slova „panis“, jednak nařizovalo přímo kazateli, aby v den Božího těla o té věci promluvil. Hus poslechl tedy svým spiskem pouze nařízení vyššího. Že poslechl právě tímto způsobem, mělo asi bezprostřední podnět v odvolání M. Matěje z Knína 14. května 1408, jenž musil odpřisáhnouti kacírství viklefské, a v slavné schůzi národa českého 20. května 1408, jež rovněž zatratila 45 artikulů viklefských (se známou limitací) a zakázala mimo jiné traktát Viklefovův o svátosti oltářní. Když máme tyto události na zřeteli, pak slova „calumpnie dictum“ „Christo heresim imponeret“ „venenosa dicio“ „maliciose decertarent“ nabývají nového, ostřejšího zvuku — třeba jinak traktát nesl na sobě zřejmě ráz nejvyšší umírněnosti. Tím však je zároveň také dáno omezení poslední: vznikl dle toho mezi 20. květnem a 14. červnem, vypracován byl latinsky, přednesen v Betlémě česky shromážděnému lidu, a pak vydán pro kruhy intelligentní po latinsky.

7. Rukopisy jsou nyní známy 23; v mé Liter. činnosti jest jich uvedeno 17, z nich 2 jsou uvedeny mylně (rukopis č. 3. pražské univ. knih. V. E 28 a č. 15 vídeňské dvorní knih. 4916: obsahují kostnický traktát de corpore Christi, nikoliv betlemský), za to nově přibylo 8.

Poněvadž popis rukopisů kapitulních a klementinských pražských vyjde již co nejdříve, spokojují se při pražských popisech co nejstručnějším; rovněž rukopisy vídeňské dvorní knihovny jsou vzorně popsány Buddensiegem a Demisem, kláštera skotského Hüblem a kodex olomoucký již v seš. prvém (str. IX—X); spokojují se proto taktéž jen stručnými zmínkami.

A. Rukopis kapit. knihovny pražské sign. E LVII; 4°, 192 ll., z druhého desetiletí věku XV. Psán různými písaři (vazba stará, sponky utrhány), obsahuje z největší části spisy Husovy; prvních 120 ll. je Husova Postilla sváteční; fol. 120v prázdné. Na novém sexternu počíná traktát náš: fol. 121v—126v; písmem týmž, velmi pěkným (na fol. 126x jest jen 14 ř., 126v jest prázdné); rubrikace a korektury provedl zdá se ještě písař týž (= a¹), jiné opravy a rasury majitel pozdější (= a²). Srovnal jsem 1901 a 1903; text jest kvalitou nejlepší po Y, odchyluje se hlavně v pořádku slov.

B. Rukopis téže knihovny sign. O XXIII., 8° 208 ll. (z nich 24 prázdných), z druhého desetiletí věku XV. Psán čtyřmi písaři (vazba stará, dobře zachovaná); část 2. a 3. obsahuje kusy Husovy; v části 2. na fol. 104v začátek Husova traktátu „de sanguine Christi“, v části třetí Husova excerpta z Lombarda a kázání. Část 3. počíná sexternem XIII. na fol. 119r; a tu (119r—127r) jest první kus traktátu náš, prostě ale zřetelně psaný, touž rukou jako následující „Augustinus ad Petrum Dyaconum“ (táž ruka jeví se i místy v části I.). Písař byl dosti nedbalý, hodně vynechával a chyboval (zvlášt na fol. 123v hodně chyb); drobné přípisky (= b¹) psal také asi on. Zprávu o něm jsem podal ve Věstníku České Akademie, 1901, X, 340—341. Text obsahuje týž jako rkp. X, od písaře staršího, ale nepozornějšího. Nalezl jsem a srovnal 1901 a 1902; text velmi dobrý, odchyluje se se hlavně vynecháními.

C. Rkp. kapit. sign. C CXIV jest svazek vazby staré, značně prohnílý. První část jeho jest inkunabule „Pavla Žateckého“, jak sů přišla kompakťatá z r. 1513; k ní přivázan kodex 251 listů značně shnilý a místy převráceně svázaný ze XVI. století. Traktát náš jest jeho samostatná část (většinou traktáty utrakvistické Pavla Žateckého † 1517) fol. 240r—248r; psaný asi v první čtvrti XVI. stol. tučným běžným písmem. Text opravil korektor c¹, doplňoval pozdější majitel c². Obsahuje traktát úplný, ale značně porušeného textu, text ten byl opsán původně z rkp. Y. Objevil jsem a srovnal 1902.

D. Rkp. kapit. sign. B XVII. I. podobného vzezení, jako rukopisná část sign. C CXIV. Jest rovněž pozdní — z doby kolem r. 1500, — rovněž značně poškozený vlhkem (kůže desk shnila, dřevo desk se rozkládá) a pochází od několika písařů. Obsahuje také některé traktáty Husovy; traktát „de corpore Christi“ jest část samostatná na l. 171r—177v, jinou rukou psaná než ostatní traktáty Husovy, a mnoho od pozdějších majitelů doplňována. Rubrikator označen jest písmenem d¹, černé málo pozdější přípisky písmenem d² (171v), přípisy XV. — XVII. stol. d₄ (fol. 172v), ještě pozdější doplňo-

vatelé d⁵ a d⁶ (fol. 174). Text téměř bezcenný, jeť jen opis rukopisu klem. B. Objevil jsem a srovnal 1. května 1902.

E. Rkp. kapit. sign. O VIII. úpravy podobné jako rkp. B. Jest dobře a úhledně psán s rubrikacemi a glossami; v kodexu začíná na l. 236r—243v samostatnou část (19. sextern); kromě něho jsou obsaženy v rkp. ještě jiné traktáty Husovy, také „de sanguine Christi“. Jest psán celý jedním písařem; objevil jsem jej 1902 a srovnal v květnu 1903.

A. Rkp. c. k. universitní a veřejné knihovny pražské v Klementinu sign. III. C 13 (starší signatura karolinská C 4, jezuitská Y II. 1, 57) dobře zachovalý, dvousloupcový, bez marginalií, obsahuje kusy husovské, mezi nimi fol. 225ra—229vb traktát náš. Psán jest zřetelně, dle explicit r. 1413 — obsahuje ze všech starších text celkem nejhorší; písař byl jeden, korigoval velice nedbale. Objevil Jos. Truhlář, srovnal jsem s texty ostatními v dubnu 1903.

B. Rkp. téže knihovny klementinské sign. V. E 16 (starší sign. karolinská nečitelná, jezuitská Y III. 1, 5), v starých deskách, krásně psaný, se slušnou iniciálkou a ozdobnými rubrikacemi, obsahuje od téhož písaře hlavně texty husovské: na prvním místě traktát „de Ecclesia“, od fol. 104v traktát náš. Kodex nebyl psán před r. 1419 — obsahuje traktát o přijímání krve Páně a artikule kostnické — ale také ne příliš později. Text má dosti mezer; srovnal jsem jej v r. 1900, znovu 1903.

F. Rkp. takéž klementinský, sign. VIII. G 34; obsahuje také traktáty husovské. Z traktátu našeho — psaného jinou rukou v polovici XV. věku — zbyl na l. 63v jen kus začátku textu značně libovolného; ostatních šest listů bylo vytrženo. Písař původní byl opravován rubrikátorem (= γ^1) a doplňován pozdějším majitelem (= γ^2). Srovnal jsem jej 1900.

Δ. Rkp. klementinský sign. V. F 7 (dříve karolinská D 19, pak jezuitská Y II. 4, 45), v XVIII. věku mylně ostránkovány (m. 150. listu počítáno mylně 180. a chyba se vleče pak dále), v XV. věku různými písaři vzniklý; střední část (sexterny 13. a 14.) vznikla asi ještě v první polovici XV. věku a obsahuje do fol. 149r Husův traktát de sanguine Christi, od tohoto l. pak traktát náš. Text jest velmi chybný, tímž písařem, jako traktát „de sang. Christi“ psán, rubrikátorem δ^1 prohlédnut a korektorem δ^2 opraven, nicméně i přes to náleží k nejspatnějším, avšak pochází prostřednictvím jiných opisů od nejlepšího našeho rukopisu Y. Srovnal jsem jej 1903.

E. Rkp. klement. XIV D 6, foliant dvousloupcový ve staré vazbě, zřetelným velkým písmem bez marginalií, ale s rubrikacemi řemeslně napsaný asi v 2. třetině XV. století, obsahuje od jednoho písaře po traktátu „de horis canonicis“ na fol. 131ra—136ra traktát náš a za ním touž rukou traktát „de sanguine Christi“. Obsahuje pouze horší text druhé třídy, nebylo ho tedy užito, leč na 2—3 místech. Objevil Jos. Truhlář 1902.

Z. Rkp. klement. VIII F 2, sborník nejrůznějších kusů, také Husových. Staré stránkování dvojí, traktát náš na l. 66r—73v (dle staršího h²—h⁶) v části heterogenní. Obsahuje text s rubrikacemi bez marginalií písmem asi druhé polovice XV. století. Text pouze horší druhé třídy, nebylo ho užito než výminkou.

H. Rkp. klement. X H 17 (dříve karolinský, pak jezuitský Y II 5 No 15, pak sign. VIII. E 10), sborník traktátů, podobný kodexu olomuckému (obsahuje také traktáty Husovy, mezi jiným též výtah z „de sanguine Christi“). Traktát náš jest samostatný kus, zřejmě a rychle psaný, s hojnými rubrikacemi a marginaliemi, z polovice XV. století, na fol. 25r—31r. Obsahuje horší text druhé třídy, bylo ho užito jen výminkou.

Θ. Rkp. klem. IV H 7, sborník traktátů hlavně viklefských (také Husových). Traktát náš je první, heterogenní kus sborníku (fol. 1r—8v), kdysi býval až 4 sexternem; psán slušně bez marginalií písmem asi 2. čtvrti XV. věku. Text jeho jest značně chybný a byl předlohou kodexu I. Srovnal jsem 1902.

I. Rkp. klem. VI F 18, kodex knihovny rožmberské kdysi, obsahuje na fol. 60r—66r traktát náš. Text tento, za nímž jde kázání na slova „Caro mea vere est cibus“, jest asi v polovici XV. věku opsán z rukopisu IV H 7, předešlého. Má stejné chyby (grana m. gracia, Primo m. Pro primo . . .), stejné mezery jako tento, ale ještě o jiné chyby a mezery víc. Poněvadž máme jeho předlohu, jest užití jeho zbytečné.

K. Rkp. klem. XI E 3 jest známý sborník traktátů husovských a viklefských (popis v. u Buddensiege, Joh. v. Wiclifs Polem. Schriften, LIV—LVI). Traktát náš na fol. 62r—68v počíná nový sextern, je psán touž rukou, jako následující traktát Viklefvův a Husovo kázání (asi v 2. čtvrti XV. století) a podává dosti chybný text recense ΔI. Srovnal jsem jej 1901.

O. Rukopis studijní knihovny olomucké I V 34 (popis v. ve svazku I., str. IX—X) obsahuje rukou polovice XV. stol. na fol. 118r—123v traktát náš. Text jest dosti chybný recense první: a poněvadž je značně pozdní, užito ho jen výminkou. Srovnal jsem jej 1901.

Π. Rukopis kláštera „u Skotů“ ve Vidni, sign. 50 e 7 jest sborník traktátů Husových z 2. třetiny XV. století. Obsahuje fol. 181r—181v traktát náš v horším textu druhé třídy (popis v. HÜBL, Catalogus codicum . . ., č. 48, 11); nebylo ho tedy užito.

T. Rukopis c. k. dvorní knihovny vídeňské č. 4509 (popis v Tab. a u Denisa), obsahující traktáty Husovy, má jako zvláštní, poslední část kodexu připsán traktát náš (fol. 125r—131r). Zapsán byl asi v polovici XV. stol., ostatek kodexu jest prázdný (jen na l. 131v připsán známý list university oxfordské), text jest velmi chybný (opsán z rukopisu klement. A). Srovnal jsem jej v dubnu 1903.

Υ. Rkp. dvorní knihovny vid. č. 3030 je známý překrásný kodex viklefský a Husův (popis v Tab., u Den. a zvláště BUDDENSIEG, Joh. v. Wiclifs Polem. Schriften, XXXVII—XLI, a j.). Obsahuje

po traktatech Viklefových na fol. 150va—156rb traktat náš, za ním jde traktat „de sangwine Christi“; ruka jest táž, Jana z Turnova, kodex náležel známému Pavlu ze Slavíkovíc. Fol. 196ra, 264rb jest datum 1412 (21. ledna a 9. dubna), tak že by dle toho traktat náš byl psán asi koncem r. 1411 nebo (lépe) na samém počátku r. 1412. Kodex byl 1414 korigován. Přípisky první ruky označují zkratkou v¹, krom toho v XVI—XVII. stol. připisovala ještě ruka pozdního majitele (= v²). Text jest ze všech nejlepší, položen základem našemu vydání. Srovnal jsem jej 1900 a 1903.

Φ. Rukop. dvorní knih. č. 4936 je známý sborník husovský. Obsahuje na fol. 189r—196r traktat náš v opise z r. 1413, 29. září; za ním následuje od téhož písaře traktat „de sangwine Christi“. Obsahuje horší text třídy druhé; nebylo ho proto užito.

X. Rkp. dv. knih. č. 4294 ve skvostné vazbě XVIII. stol.; v pří vazku k rukopisu obsahuje na fol. 176r—180v traktat náš, za nímž následuje traktat „de sangwine Christi“. Tento přívazek psán jest asi v 2. čtvrtině XV. století; obsahuje pozdější přípisky (χ¹) a pozdní dodatky (χ²). Text jeho je týž, jako v rukopise kapitulním B; poněvadž tento text jest starší a náš libovolně měněn, náleží přednost rukopisu kapitulnímu. Srovnal jsem jej 1903.

Ψ. Rkp. dv. knih. č. 4515 je známý kodex Husův, často popisovaný. Obsahuje také traktat „de sangwine Christi“; traktat náš činí zvláštní kus pro sebe na fol. 159r—166r. Jest sice psán velmi krásně a ozdobně, ale pozdě (až v 2. polovici XV. věku), a obsahuje jen recenzi druhou. Proto bylo ho užito jen výminečně.

Ω. Rkp. dv. knih. č. 4483 obsahuje na fol. 169r—174v heterogenní část, velmi nedbale psanou, s traktatem našim (staré stránkování d 31—d 36). Vlastní písmo z 2. pol. XV. stol. bylo doplňováno od pozdějšího korektora ω¹ a pozdního majitele ω²; tyto přípisky někde knihvazáč pořezal. Text příbuzný recenzi Y.

(Mylně bývají uváděny rkp. klem. V E 28, VIII G 32, XII E 3 a vid. dv. knih. č. 4916.)

K sestrojení textu máme tedy 23 rukopisů a 2 tisky. Z rukopisů však sluší hned odečísti rukopis VIII G 34, jenž neobsahuje ani 1/12 textu; a vidíme dále snadno, že taktéž tisk z r. 1715 jest pořízen pouze na základě vydání z r. 1558; poněvadž toto je snadno dostupno, pozbývá veškeré ceny. A při podrobnějším prozkumu rukopisů nalezeme totéž v některých kodexích; rukopis univ. knihovny klementinské sign. VI F 18 jest se všemi chybami, mezerami a přídávky opsán (a to velmi chybně) z rkp. těžké knihovny IV H 7; totéž shledáme, ač opisovatel byl mnohem pozornější, při rukopise vídeňské dvorní knihovny č. 4294 vzhledem k rukopisu knihovny kapitulní O XXIII; totéž shledáme o rukopise klementinském V F 7 vzhledem k rukopisu vídeňské dvorní knihovny č. 3930; a ještě o třech dalších můžeme mítí důvodné podezření, že se zakládají — aspoň prostřednictvím jiných opisů — na třech kodexích, nám dosud zachovaných, starších a lepších; zbývá tedy celkem 16 rukopisů a 1 tisk ke kon-

strukci textu. Tisk z r. 1558 nepodařilo se redukovati na některý rukopis známý.

Těchto 17 pramenů, dnes známých a dochovaných, liší se však mezi sebou velice jednak starším opisem, jednak dobrotou textu. Podle stáří — jak mělo též vliv na text — můžeme rozeznávati trojí kodexy: ty, jež vznikly ještě za pobytu Husova v Čechách — a těch jest počet nejmenší, mají ovšem cenu největší; dále ty, jež vznikly po smrti Husově a po vzniku kalíšnictví, leč ještě před XVI. věkem a protestantstvím; konečně ty, jež vznikly v XVI. století, po vzniku protestantství. Podle dobrotou textu můžeme zase rozeznávati ty, jež zachovaly zhruba věrně text i jeho úpravu, pak ty, jež mění sice úpravu, ale aspoň text chrání, konečně ty, jež i text libovolně mění, oklešťují a rozšiřují. Obojí kritéria navzájem se kříží, také však doplňují. A když dle nich naše prameny rozvrhneme, přijdeme k těmto výsledkům.

Původní text není nám dochován v žádném nynějším rukopise; nemáme autografu, ani přímého současného opisu. Všechny bez výminky jsou opisy z opisů.

Naše nynější dochování rukopisné, na němž spočívá v podstatě také tisk z r. 1558, reprezentuje celkem tři recenze textu.

První recenze, nejstarší, jest reprezentována celkem 9 rukopisy, z nichž jeden pochází až ze XVI. století, avšak jest opsán z textu jiného než naše nynější, opsaného r. 1412; druhý a třetí pak jsou kopií textů zachovaných, čtvrtý, pátý a šestý velmi pravděpodobně zakládají se na textech známých. Jsou tedy této recenze zachovány 3 rukopisy (AYB), k nimž přibíratí můžeme rukopis C, jakožto stopu bývalého kodexu z r. 1412. Důležitost tohoto jest patrna zvláště při rozhodování o mezerách. Kodex A pochází z r. 1412—1414, B asi z roku 1410—1420 a kodex C jest opsán z textu psaného 1412. Text této recenze představuje tedy formu traktátu z počátku druhého desetiletí XV. věku.

Jediná tato první recenze obsahuje text úplný; všechny ostatní mají již text příkrácen. Z této recenze jediné můžeme ještě také správně posouditi prvotní úpravu textu; recenze pozdější původní formu již stírají. Tato recenze má zase dvě třídy.

Starší reprezentuje kodex B (a jeho odnož X); tento jediný zachoval eschatokoll na konci, jehož stopy (v. pozn. 622)

mladší třída v nejstarším zástupci (Y) zachovala ještě v incipitu, některé zbytky pak ještě nalézáme v explicitech některých kodexů třídy druhé, jež však vůbec vymizely v kodexích třídy třetí.

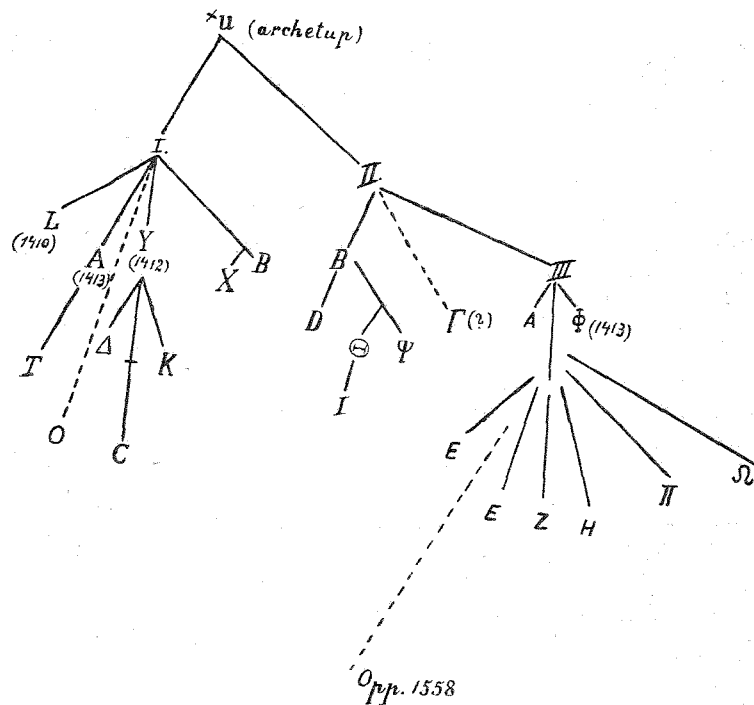
Druhá recenze, pouze o dvě řádky podávající více textu, než recenze poslední, zachována jest v pěti rukopisích, z nichž jeden jest kopií jiného známého. Celkem 4 nezávislé texty, jež starším sahají až do druhé polovice druhého desetiletí věku XV. Jsou to kodexy DBΘΨ (kodex I jest opis kodexu Θ).

Třetí recenze konečně, podávající obvyklý nyní text traktátu, již krátce můžeme nazvati vulgátou, jest zastoupena osmi kodexy a

tiskem. Text tento jest značně porušen již: glossy meziřádkové buď vnikly do textu anebo byly vynechány, některé kusy textu scházejí, jiné jsou hrubě porušeny. Hlavní vada jest ovšem ta, že schází celá závěrečná kap. VI. (ve vydání našem str. 30—31). Jsou to kodexy AEEZHIIΦΩ a předloha Opp.

Jest patrné ihned, že rukopisy recense první nemohly býti opsány z kodexů recense druhé ani třetí, kodexy recense druhé nikoli z kodexů recense třetí. A tak třeba kodex Φ vystupuje stářím až k Y a kodex C je téměř současný s Opp., přec kodex C představuje daleko starší recenzi nežli Φ. K rukopisům našim dlužno dále přičísti rukopisy Lombarda (L) a vyloučiti kodexy opsané (I z Θ, X z B, Δ, K a C z Y, T z A, D z B). Filiace rukopisná pak jest taková:

Při této závislosti textů jest patrné, že nejlepší a nejstarší pověření má recense třídy první, jak bylo ostatně již samozřejmé. K rukopisům třídy II. a III. třeba míti tedy zření jen v řadě druhé. Ale i tak ještě jest počet rukopisů tak značný, že třeba se mezi nimi rozhodnouti. A tu hned vidíme, že vyniká stářím a kvalitou ze všech pouze 5 kodexů: YAABB.

Ze všech těch rukopisů zase nejlepší a nejsprávnější, také nejstarší a nejkrásnější, jest slavný kodex vídeňský 3930, u mne nazý-

vaný Y. O správnosti jeho svědčí nejen veliký počet čtení správných, v nichž ho nedostihuje žádný jiný, ale i malý počet omylův a nesprávností, jakož i kvalita těchto chyb. Jen dvakrát přeměnil pořádek slov (pozn. 276, 347), jen 5krát vynechal (pozn. 70, 389, 423, 486 a 618; a tu ještě vynechané vidět v pozn. 486 doplnil korektor), jen 7krát přidal (mezi tím čtyřikrát et pozn. 101, 256, 410, 480; jednou est 535, jednou in 518: o přídatku „et sanguinis Domini“ pozn. 65 jest konečně možná i diskusse) a jen 18krát chybil (pozn. 41, 72, 150, 191, 206, 233, 260, 274, 275, 299, 336, 355, 375, 383, 422, 512 544), z nichž některé omyly jsou lehounké, jiné teprve od korektora vzniklé, a jen —3 hrubší (pozn. 233 specie, 260 quod, 336 quia), celkem tedy asi 30 odchylek od textu původního. Nejbližší kvalitou rukopis A kapitulu má přes 50 odchylek, mezi nimi skoro zokráť mění pořádek slov, celou řádku vynechává (pozn. 433) atd.; nejbližší stářím rukopis A universitní z r. 1413 má odchylek ke 100, mezi nimi čtení již tak chybná, že svědčí o naprostém neporozumění pisařovu (252 figurat, 503 Jesu atd.). A oba další rukopisy věkem nejbližší (kapit. B a universitní B), ještě z druhého desetiletí věku XV. pocházející, mají tolik mezer (kapitulní 12, universitní 10) a tak značných (scházejí i celé řádky), že by bylo naprosto nemožno dle nich text sestrojiti. Průměrně můžeme říci, že kodex Y je sám skoro tak dobrý, jako všechny čtyři ostatní dohromady, a nejméně dvakrát lepší, nežli kterýkoli jednotlivý. Poněvadž jest i ze všech nejujálnější (až na závěrný eschatokoll), byl položen základem našemu vydání.

Rukopis Y byl také již dříve vážen a ceněn; má mezi našimi kodexy přímé potomky, z nich rukopis Δ je přímým jeho opisem (snad prostřednictvím ještě jednoho opisu); k jeho čeledi náleží také dle všeho rukopis C a j. Pro nás ovšem tyto opisy, když máme zachován jejich vzor, ceny nemají, ale svědčí o důležitosti jeho. Zdálo by se, že tuto důležitost zvyšuje korektor, jenž text opravil: ale když prohlédneme jeho opravy, vidíme, že text na některých místech zhoršil; podle toho se zdá, že korigoval dle textu jiného.

Můžeme text rukopisu Y vzíti za jediný základ? Kdybychom měli vedle něho jen ostatní rukopisy, skoro by bylo možno na tu otázku odpovědět kladně. Avšak material náš dovoluje nám vystoupiti ještě nad text rukopisu Y: veliká část našeho textu je doslovně přejata do výkladu Lombarda a nejstarší rukopis Lombarda máme z r. 1410, tedy starší, nežli všechny naše rukopisy. Je tedy příkaz kritiky, aby text byl sestrojen na základě Y a L, a poněvadž se ukazuje v těch částech, že čtení rukop. YAABB mají také svou cenu vedle Y, je nutno tuto cenu jim přiznati i v částech mimo Lombarda a tak text nutno sestrojiti na základě Y, L a YAABB. Text Lombarda sahá do r. 1409, předlohy z rkp. YAABB jistě do téže a předloha rkp. Y nejméně do r. 1410: přicházíme tak k textu, jenž časově je nejbliže době složení našeho traktátu (14. června 1408).

A tím je zároveň řešena otázka původního napsání. S dosti velikou pravděpodobností můžeme zaručiti, že text našeho traktátu, tak

jak jest níže otištěn, pochází doslovně od Husa; máme k jeho sestrogení trojí pramen od sebe neodvislý, každý v hojném počtu rukopisů zastoupený, jejich společný vzor bylo jistě původní zapsání Husovo, vždyť jeden ten pramen (výklad Lombarda) pochází zase od Husa. A k verifikaci toho textu máme dále četná místa Viklefa, Dekretu a Bible; text náš náleží tedy k textům Husovým nejjistějším.

Nejistota může vzniknouti jen asi na 2—3 místech. O poznámce, vložené do textu v kap. II. 3 a text trhající (pozn. 423), možno slušně pochybovati, pochází-li od Husa (věcně nepodává nic nového); taktéž jeden nebo druhý meziřádkový přípisek (jako „Christus“ psn. 255 atd.) možno zamítnouti. Z ostatních variant možno diskutovati hlavně jen o citatu v kap. I. 3 „reus erit corporis etc.“ Tu rukopis Y (a jeho čeleď CKT. .) dodávají „et sanguinis Domini“ ve shodě s Vulgatem (v. pozn. 65). Zdálo by se, že tu čtení rukopisu Y, proti němuž stojí rkpp. AABB, má oporu ve Vulgati: ale jest to opora jen zdánlivá. Neboť ve Vulgati před tím stojí „et biberit calicem Domini indigne“ a toto místo všechny rukopisy (také Y a jeho čeleď) vynechaly, tedy je vynechal již Hus. Když však toto místo schází, nemá přídavek „et sanguinis Domini“ logického oprávnění, jest tedy později přidán. O tom svědčí i tato úvaha: v době po r. 1414 nebylo vůbec nikoho, kdo by byl tato důležitá slova „et sanguinis Domini“ se opovážil škrtnouti; celý duch doby by byl nedovolil, aby byla vypadla. A naopak: jest velmi patrno, proč v pozdějších rukopisech tento přídavek se uchoval (o rukopise X . . . možno se vůbec domýšleti, že jest od pozdějšího utrakvisty připojen). Jinak není o textu téměř pochybností.

8. Tisk. První vydání textu našeho učinili 1558 vydavatelé Norimberští; druhé (1715) jest otisk tohoto prvního. Toto první vydání jest — pokud můžeme souditi — celkem velmi pečlivě tištěno (jest pouze 7 tiskových chyb: v psn. 35, 127, 212, 215, 429, 547, 591), ale za to velmi libovolně upraveno. Libovolně jsou upraveny marginalie, libovolně pořádek slov (na 20 místech), libovolně konečně je přidáváno i vynecháno. Přidavků jest 20 (: nejčastěji přidáváno „et“ 182, 256, 294; „in“ 133, 267, 459, „scil.“ atd.), vynechání ještě více (nejčastěji vynecháno „Christi“ 70, 113, 176, 258, 337, „venerabili“ 14, 481 atd.; slova jednotlivá vynechaná bývají označena pozn. 176), zvláště závěrky: tak závěrek prvního oddílu (psn. 14), první kapitoly (pozn. 184—186), celého díla (schází celý odd. VI.). Není tedy divno, že jest dosti značná řada čtení odchýlných: kromě uvedených již jest přes 40 variant, z nichž některé zřejmě text libovolně mění; na př. m. „altario“ (psn. 193), jež zaručují všechny rukopisy i text Lombarda, jež tedy bezpečně pochází z pera Husova, čtou Opp. dvakrát „altari“, nemohše se svým humanistickým svědomím tohoto tvaru srovnati. Totéž platí o tvaru „linguagii“ (psn. 333) místo rukopisného „linguarii“, totéž o konjunktivě „sufficiat“ (psn. 115) m. rkp. „sufficit“, plsopf. „conceperant“ (545) m. „conceperunt“ atd. atd. Někdy arci odchylky Opp. zakládají se na čtení rukopisném,

někdy otiskují chyby své předlohy („denotacionem“ 565 m. „devotionem“, „qualitatem“ 456 m. „quantitatem“, „dicitur“ 283 m. „diceret“ atd.), ale toto poznání již textu Opp. ceny nepřidá ani neuběře. Když jsme poznali, že text Opp. jest měněn libovolně, bez ohledu na čtení rukopisné (o tom svědčí i jeho klassická řečtina v psn. 150, 160 a uhlašená němčina v psn. 331—334), ztrácí pro nás cenu veškerou. Jeho varianty mohou býti stopy čtení rukopisných, ale nemusí. Předlohy jeho právě pro tuto libovůli nemůžeme rekonstruovati — a také vskutku ani na jediném místě nepodává textu lepšího nežli naše rukopisy; můžeme ho tedy zcela při úpravě pominouti.

Jen nadbytkem chci se zmíniti o jeho podkladu rukopisném. Kodex, z něhož byl opsán, nenáležel k nejlepším rukopisům třídy I. (o tom svědčí varianta „pie occurrere“ psn. 6); ano náležel vůbec k rukopisům třídy II. (schází mu závěrek), a to k nejhorším (vědecky glossy vnikly již do textu, vynechal glossu „pro certo“ pozn. 287). Kodex jeho měl původně předlohu blízkou rukopisu B, pak prošel text jeho kodexem podobným rukopisu X, na konec byl nejbliže rukopisu E a sotva byl starší nežli polovice stol. XV. Za těchto okolností bylo vlastně zbytečno všimati si jeho variant, jsou docela bez ceny — ale přece k prvním vydavatelům uvedl jsem všude jeho čtení, označiv je obvyklou již zkratkou Opp.

Na tomto textu Opp. jsou založeny veškeré nové úvahy o našem traktatu; nikdo — pokud jsem shledal — nešel k dobrým rukopisům, ač již Denis na odchýlné explicit upozorňoval. A tím se stalo, že byl celý názor na náš traktat pochyben: a poněvadž traktat náš má při výkladu Husova učení a působení důležitost kardinalní, stalo se, že i tento výklad ocitl se docela na scesti.

Vydání toto založeno jest hlavně na textu rukopisu Y; co bez poznámky otištěno, jest věrně přejatý text tohoto rukopisu. Kde text tohoto rukopisu byl nesprávný nebo odchýlný, přejato čtení rukopisů ostatních a text Y odkásán do poznámek. Do nich odkásány i varianty ostatních rukopisů: z těchto podány jen důležitéjší a to více z rukopisů starších, z mladších pouze výběr.

9. Pramenem traktatu našeho jsou hlavně dvě díla — Viklef „de eucharistia“ a „Dekret“, části třetí, distinkce II. „De consecratione“; vedlejšími prameny Viklefův Trialog a „Dekretalie“ Řehořovy. V poznámkách uvádím, ovšem jen hlavnější, místa shodná a přejatá: Dekret cituji dle vydání v Corpus juris canonici, Dekretalie dle vydání benátského z r. 1584; Viklefův „De eucharistia tractatus major“ dle vydání Loserthova, 1890 (Wyclif Latin Works, XIII), „Trialog“ dle vydání Lechlerova (Oxford, 1869); traktat první označen zkratkou W. M., dílo druhé zkratkou W. T. Při rozboru díla pozoruje se, že sice užil Hus také Dekretu a Dekretalii přímo, ale přece na podnět a prostřednictvím Viklefovým. To o Dekretaliích vzhledem k Trialogu ukázal již Loserth (Hus und Wiclif, 253—254), o Dekretu vzhledem k Traktatu

většinu taktéž Loserth (při vydání Traktatu, LI.—LII. a pozn. na str. 13). Důkaz lze provést velmi přesně: Hus v kap. III. 7 cituje z Dekretu sv. Jeronyma (pozn. v) mylně, u WM 33 a 125 uveden správně Hilarius; Hus v kap. V. 3 cituje z Dekretu mylně, de remedio (pozn. 4), WM. 99 správně, omelia 25; Hus v kap. I. 7 cituje z Dekretu Ambrože, WM 136 z originalu Augustina atd.; zvlášť patrný jest doklad v kap. I. 5: tu Hus slibuje doklady z Augustina, Jeronyma, Ambrože a Řehoře, ve skutečnosti však místo Jeronyma cituje Cypriana, Jeronym se do textu dostal přejetím z WM. 291 až 292, jenž poskytl podnět a hlavní látku. A tak celé dílo je pracováno na podnět Viklefovův a s jeho apparatusem učeným; někde zachován jest i ton a forma: „quibus se nunc aliqui conformant“ (I. 2) zní jako ohlas slov „sic usque hodie sunt multi qui putant“ (WM. 17 o téže věci); o Kristu v hostii dí Hus „per sessionem vel stationem (III. 12) jako Viklef „utrum inibi stat vel sedet“ (WM. 21); „deceptus sompnialiter“ (III. 13) zní jako „si sompniator iste noverit fidem“ (WM. 20); na Viklefa připomínají výpady proti „adversarius“ (kap. III.) atd. Skrze Viklefa a prostřednictvím jeho Hus užívá Dekretu a Dekretalů, při tom pak nalézá v nich ještě leccos jiného — a k tomu dodává (ze svého?) jen citaty z Innocence, Aegidia a Řehořových Dialogů: proti látce Viklefově, z něhož čerpána jsou základní místa evangelia, epistol a kanonů, jest to rozmnožení jen nepatrné.

Avšak musíme-li takto připustiti daleko širší užití Viklefa, nežli ještě Loserth poznal, musíme značně omeziti platnost tvrzení Loserthova (WM. LII.), jakoby Hus byl přejal také myšlenky Viklefovy, zejména jeho nauka o svátosti oltářní. Loserth uvádí některou shodu a dodává „we are thus in position to prove the influence of Wiclifs Eucharistic doctrine upon Hus, which proof ist confirmed by the statements of his contemporaries, both friendly and hostile . . . it is quite clear, from all his declarations in the Council of Constance, that he had abandoned him. He even denied, that he had ever taught them; which, as we have already seen, is not exact. Toto tvrzení (jež ostatně Loserth opakuje z díla „Hus u. Wiclif“ 254) jest naprosto mylné; není vůbec pravda, že by byl Hus někde nauku Viklefovou protikatolickou přijal — jest ovšem správné, že užívá jeho výkladu a materialu, ale jen potud, pokud jest katolický. Samo to vybrání již a uspořádání svědčí jasně, že s naukou Viklefovou (pokud totiž tím jménem rozumíme odchylky od katolické) se nesrovnával. Patrně na př. svědčí o tom důsledek Husův III. 13 „quod Christus vel corpus Christi et sanguis in hostia non videtur a fidelibus oculo corporali“, jenž u WM. IV. 109 tvoří jen část toho co „movit me dicere primo quod sacramentum istud sensibile non est pars Christi, 2° quod nemo videt aliquam partem Christi in hoc sacramento oculo corporali et tercio quod . . .“ Ze tří částí Viklefových Hus vybírá jen druhou, naprosto katolickou.

10. Zpracování textu našeho jest v přednáškách Husových universitních, Lombard, IV. 8—12. Jest to ukázáno shora, při důkazu

authenticnosti, podrobněji. Některých míst užil při svých pozdějších enunciacích (kázání betlemském 1410, obranách proti žalobám) a v pozdějším traktatu kostnickém. Po Husovi užili traktatu jeho Příbram, Rokycana a j.

11. Překlady ze starší doby není. Veliká část jeho zjevila se ve výtazích německých, francouzských i anglických (nejobširnější je výtah Lenzův český a Böhlingerův německý). Překlad však jest pouze jediný: 1903 přeložil jej do češtiny M. Svoboda dle textu níže položeného.

12. Literatura traktatu našeho jest přehojná; důležitější úvahy seznamenal jsem všechny ve své „Liter. činnosti M. J. Husi 1900, č. I., 67—69 (od té doby vážnější práce nepřibylo). Pro úvahu o ceně a významu našeho traktatu z uvedených nejdůležitější jsou úvaha LECHLEROVA (Joh. v. Wiclif, II. 257—259), jenž 1873 opravuje starší mínění BÖHRINGEROVO, SCHWABEOVO a j., a přichází k výsledku, že Hus přednáší ryzí učení katolické; výklad tento zastává ještě 1890 (překlad MAREŠŮV, 78—79, 98), kdež obrací se také již proti jinému novějšímu výkladu LOSERTHOVU. S Lechlerem shoduje se v této příčině LENZ (Učení M. J. Husi, 137—139), jenž 1875 shodně s Lechlerem prohlašuje: „celá argumentace Husova jest vědecká a pravověrná,“ což drží ještě 1896 („Apologie sněmu kostnického“ 86—87). Výklad Lechlerův a Lenzův postačí; jinak pro ocenění místa našeho traktatu možno zvláště doporučiti TOMKA, Děje university, 139—140, BÖHRINGERA (Die Kirche Christi und ihre Zengen, II. 4, II. 136—137), LOSERTHA (Hus u. Wiclif, 253—254) a JIREČKA (Rukověť I. 273). Ostatní téměř všichni buď zakládají se na důlech právě uvedených nebo správné výtěžky cizí značně popletli.

13. Cena našeho traktatu jest i absolutně i relativně velmi vysoká. Absolutně jest traktat náš i theologicky velmi cenný, jako stručné a přesné sebrání důležitějších eucharistických výroků svatých otců i Písma, při čemž sluší zvlášť jako přednost vytknouti důraz, jaký Hus kladl na slova „panis supersubstantialis“ (dle jednoho výkladu řeckého textu) proti známé nauce Viklefově, kde tedy nalézáme Husa v řadách obhájců katolického dogmatu, jest však i cenný formálně, ježto hledí celkem velmi klidným a urbánním způsobem své myšlenky přednáseti: sluší to tím více chváliti, ježto traktat Viklefovův, jenž mu byl přece základem, naplněn jest příkrou a drsnou polemikou proti církvi současné. Má-li tedy traktat v řadě ostatních traktatů eucharistických — u nás zejména veliči předchůdcové Husovi, Matěj z Janova a Matouš z Krakova, ve dvou velikých traktatech s jiného stanoviska psali o eucharistii, učitel Husův, Stanislav ze Znojma, dokonce ve smyslu Viklefově krátce před Husem (1406), když o méně důležitých pomlčíme — sám o sobě místo velmi čestné, tím větší jest ještě jeho důležitost pro historii odsouzení a učení Husova. Bylo již v úvodě ukázáno, jak tento traktat, botvrzovaný 1409 Lombardem,

1410 kázáním betlemským atd. až do posledních slov Husových 6. července 1415, více než ostatní přispívá ku poznání křivdy, jaké se koncil na Husovi dopustil, a k usvědčení křivých nebo nevědomých svědků, kteří proti němu vypovídali — a nyní tím více, když jeho datování nedopouští více výkladu, že by byl snad vznikl před příjmutím Husovým k viklefství. A zrovna tak arci přispívá i k správnému poznání učení Husova: Hus vede v něm zápas na dvě fronty, proti upřílišnému výkladu některých přehorlivých katolíků, příliš idealistickému, a proti bludařům rázu kafarnaitského. Obojí výklad, ryze katolický podle souhlasného úsudku theologa katolického a protestantského (ostatně, jak jsme viděli, již v Kostnici angličtí odborníci uznali pravověrnost Husovu) roku 1408 měl ovšem hrot proti arcibiskupovi a příchut viklefskou. Stanovisko ryze katolické leželo vskutku mezi mandatem arcibiskupským a učením viklefským — ale Hus, měl-li se již rozhodnouti, řídil se tu svou známou zásadou: „sanctum est praehonorare veritatem.“

DE CORPORE CHRISTI.

- »Sequitur tractatus de corpore Cristi Magistri Johannis Ssuh« A
 »Incipitur tractullus de corpore Cristi« D
 »Tractatus Magistri S. Joh. Huss de modo existendi Corporis Cristi in eucaristia« F
 »Incipit sermo Magistri Johannis Hus ad populum de corpore Cristi Amen« F
 »Incipit tractatulus de corpore Domini Jesu Cristi« B
 »Incipit tractatulus de corpore Christi excerptus per Reuerendum Mg. Johannem
 cognomine Hus« O

|| A fol. 121r
 B 119r
 C 240r
 D 171r
 E 236r
 A 225r a
 B 104v
 Γ 63v
 Δ 149r
 E 131r a
 Z 66r
 H 25r
 Θ 1r
 I 60r
 K 62r
 O 118r
 Π 181r
 Γ 125r
 Y 150v a
 Φ 189r
 X 176r
 Ψ 159r
 Ω 169r

|| Tractatus₁ de corpore Christi.₂

< »Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus.« >

< I. >

< Thema. >

< 1. > **I**npugnantibus₃ verba ewangelii_a et ignorantibus circa sacramentum Dominici corporis₄ veritatem infallibilem nec non titubantibus restat₅ preoccurrere₆ et₇ catholicam₈ veritatem pro fructu ecclesie publice declarare.

Sunt enim quidam volentes₉ negare₉ Christum esse₁₀ panem, et dicentes, corpus Christi *frangi*, dentibus conteri₁₁, dilaniari, in partes diuidi₁₂, corporaliter masticari, oculis₁₃ corporalibus *videri* et *palpari* manibus in₁₄ venerabili₁₄ sacramento.₁₄

Opp. I. 163r
 Opp.² (1715)
 I pag. 202a

¹) HK; Magistri Johannis t. C; Magister Hus Ω; Magistri Johannis Hus Z ab ζ¹. — ²) CHZΩK; K add.: Mag. Jo. Hus sancte memorie; codd. ceteri omnia omittunt. — ³) Codd., Opp.; in BΩ rubricator litteram I adpingere omisit. — ⁴) Codd., Opp.; in D additum et sangwinis ab d². — ⁵) Codd., Opp.; om. Δ. — ⁶) BATTYX; pie occurrere cett., Opp. — ⁷) Codd., Opp.; om. A. — ⁸) Codd., Opp.; catholicam C. — ⁹) Codd., Opp.; negantes AF. — ¹⁰) Codd., Opp.; ante Cristum posuit Γ. — ¹¹) Codd., Opp.; H superscripsit pohanenye. — ¹²) Codd., Opp.; diuidere Δ. — ¹³) Codd., Opp.; post corporalibus AF. — ¹⁴) Cod. omnes; omiserunt Opp.

a) Intelligas 'ewangelii dominicae currentis': »Caro mea vere est cibus...« Joh. VI, 56. Verba ipsa cf. cum W. T. 4, VI, 262: »omnes haeretici... non possunt istam sententiam *evangelicam impugnare*.«

Christus est
panis.¹⁵

<I.> Christus est panis.¹⁵

<2.> Pro¹⁶ primo¹⁷ ergo dubio confutando¹⁸ irrefragabiliter est docendum, predicandum¹⁹ et tenendum, quod Christus est panis. — Patet²⁰: nam ipse Christus, qui mentiri non potest, docuit, predicauit²¹ et teneri²² a suis discipulis voluit, quod ipse est panis et quod caro sua²³ est panis — ergo hoc est docendum, predicandum et tenendum. Consequencia tenet, quia hoc prestitit²⁴ fidelibus in suam commemoracionem Luce. XXII°.^b Sed antecedens patet: nam²⁵ Johannis VI° c presentibus discipulis et Iudeorum turbis dixit et predicauit et consequenter teneri voluit, quod ipse est²⁶ panis, dicens²⁷: »Pater meus dat vobis panem²⁸ de celo verum. Panis enim Dei est, qui descendit²⁹ de celo et dat vitam mundo.« Et dicentibus Iudeis: »Domine, semper³⁰ da nobis panem hunc« exponens dixit: »Ego sum panis vite.« Sed grossi Iudei (quibus se nunc³¹ aliqui in grossicie conformant) non accipientes verbum Domini murmurabant. Vnde sequitur ibi: »Murmurabant ergo Iudei de illo, quia³² dixisset³³: 'Ego sum panis³⁴, qui de celo descendit'³⁵.« Quam murmuracionem Saluator volens elidere dixit: »Nolite murmurare« et paucis interpositis in confirmacionem sui dicti iurat³⁶ ita dicens: »Amen, Amen dico vobis: qui credit in me, habet³⁷ vitam eternam.« Et³⁸ volens probare, quomodo credens in eum haberet³⁹ vitam eternam³⁸,

¹⁵) DBKHΨΩ; codd. ceteri omittunt. Sed hi quoque codd. semel tantum, plerumque in marg. adscribunt. — ¹⁶) Cod., Opp.; omittunt ΘI. — ¹⁷) Codd., Opp.; quo BX. — ¹⁸) Codd., Opp.; confundendo Δ; superscripsit na pohanenye H; post irrefragabiliter posuit A. — ¹⁹) Codd., Opp. om. Γ, sequens et om. CB Opp., sequens tenendum om. B. — ²⁰) Codd. Opp.: om. A. — ²¹) Codd. Opp.; predicari falso Δ. — ²²) Codd.: post a suis Opp., post a discipulis CF. — ²³) Codd., Opp.; eius D; ante caro legit A. — ²⁴) Codd. Opp.; suis add. A. — ²⁵) Codd., Opp.: om. B. — ²⁶) Codd., Opp.: om. C. — ²⁷) Codd. Opp.: dicendo E. — ²⁸) Codd. Opp. Vulg.: post celo legit E. — ²⁹) Codd. Opp.: post celo ponunt ABX, Vulgatam secuti. — ³⁰) Codd. Opp. Vulg.; post nobis legit X; om. A. — ³¹) ΔZYXABE; post aliqui ponunt CDΓIΘKT cett. Opp. — ³²) ACDEBΓIΘKYΩ, Opp., Vulg.: quod T, qui BΔX; abbreviatura pro qui et quia simillima. — ³³) Codd. Opp. Vulg.: dixit errore scribae A. — ³⁴) Codd. Opp.: in Δ d² addit vius Vulgatam secutus. — ³⁵) Codd. Vulg.: discendi Opp. errore typographi. — ³⁶) Codd. (ABAY): iuravit DF Opp. errore scribae. — ³⁷) Codd. Opp. Vulg.: habeat Δ errore scribae. — ³⁸) Codd., Opp.: verba et ∞ eternam om. B, aberrans oculis ad alterum eternam. — ³⁹) Codd. Opp.; habeat Ω, habeat Δ, erronee.

b) Evangelium Lucae, XXII, 18. Ad verba »Cristus, qui mentiri non potest...« cf. W. T. IV, 2, 250. — c) Evangelium Johannis, VI, 32—52. Verba infra »Ego sum ∞ non morietur« mutata: in Vulg. v. 50 sic legitur: »Hic est panis de celo descendens: ut si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.«

dicit pro causa: »Ego sum panis vite, ex quo si quis⁴⁰ manducauerit, non morietur⁴¹. Ego sum panis viuus⁴², qui de celo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in eternum. Et panis, quem ego dabo⁴³, caro mea est pro mundi vita.«

<3.> Ecce, quam⁴⁴ plane Dominus Jesus panem se vite⁴⁵ asserit, quam assercionem quisquis⁴⁶ negauerit, pane hoc sanctissimo non est dignus. Et rogo: ad quid⁴⁷ vndecies⁴⁸ in eodem capitulo Christus panis dicitur, nisi ut⁴⁹ hoc cordibus⁵⁰ fidelium⁵¹ profundius⁵² inprimatur? Et Luce XI° d piissimus Magister orare fideles instruens, ut quociens orarent, ipsum panem viuum postularent, dixit⁵³: »Sic orabitis⁵⁴: 'Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.« ||| Quod dictum eodem spiritu de pane, qui est Christus, intelligens⁵⁵, Mattheus⁵⁶ VI° ca^o explicat per panem supersubstantialiam, ita dicens: 'Panem nostrum supersubstantialiam' — i, secundum Glossam^f, qui est super omnem substantiam, sc. aliam⁵⁷ — 'da nobis hodie'. — Paulus⁵⁸ eciam, qui suam scienciam immediate⁵⁶ dicit se⁶⁰ accepisse a Domino⁶¹, 1^a Corinth. XI° g dicit: »Quocienscunque⁶² manducabitis⁶³ panem hunc, mortem Domini annunciate, donec veniat.« Et⁶⁴ iterum: »Itaque quicumque manducauerit panem Domini indigne, reus erit corporis etc.⁶⁵« Et⁶⁶ iterum: »Probet

⁴⁰) Codd. Opp. Vulg.; ante si errore E. — ⁴¹) Codd. Opp.; moriatur Vulg., ΔYΩ; in Ω ab ω² correctum in morietur. V. annot. (c). — ⁴²) Codd., Opp., Vulg.: vite A errore scribae. — ⁴³) Codd. Opp. Vulg.; Γ addit vobis errore. — ⁴⁴) Codd. Opp.: quomodo A errore scribae; confer infra I. 5 'Ecce quam plane hii sancti' etc. — ⁴⁵) Codd. Opp.: ante se Γ. — ⁴⁶) Codd. Opp.: si quis A errore scribae. — ⁴⁷) Codd. Opp.: quis Δ errore scribae. — ⁴⁸) Codd. Opp.: post capitulo legit ΘI. — ⁴⁹) Codd. Opp.: quod B. — ⁵⁰) Codd. Opp.; add. Cristi Γ; Cristi A. — ⁵¹) Codd. Opp.: fidelibus A. — ⁵²) Codd. Opp.; ante cordibus Γ, post inprimatur C, post hoc A. — ⁵³) Codd. Opp.: domino Γ male; et dixit I errore scribae. — ⁵⁴) Codd. Opp. Vulg.: orabis Δ errore. — ⁵⁵) Codd. Opp.: intelligentes C errore. — ⁵⁶) Codd. Opp.: Mr B. — ⁵⁷) Codd. Opp.: in Y additum a se ab v¹. — ⁵⁸) In D d³ in marg. addidit: »Hic adversarie non offendas te; quod dicit de pane Cristus, hoc intelligit de sangwine.« — ⁵⁹) Codd. Opp.: immedia Γ male. — ⁶⁰) Codd. Opp.: om. Γ, ante dicit Opp. — ⁶¹) Codd. Opp. Vulg.: Cristo B. — ⁶²) Codd. Opp. Vulg.: quociens E. — ⁶³) Codd. Opp. Vulg.: manducaueritis C, manducabis D. Hic finitur Γ, ceteris evulsis. — ⁶⁴) Codd. Opp.: om. CA. — ⁶⁵) ABX; et sangwinis Domini etc. Y, et sangwinis Domini CKTΩ Vulg., om. Opp. ADEBΔ... — ⁶⁶) Codd. Opp., om. B.

d) Evangelium Lucae, XI, 2—3. Cum verbis: »undecies in eodem cap.« cf. W. T. 4, IV, 257; »si tam crebro vocaret ipsum panem« — e) Evang. Matthaei, VI, 11. Conf. W. T. 4, IV, 257. — f) Glossa ordinaria ibidem. — g) Paulus, Ep. I. ad Corinth., XI, 26—28. Conf. W. M. II, 37, IX, 276—277, W. T. 4, III, 251; 4, IV, 257; H. L. IV, 12.

||| Y 151^a

autem se ipsum homo et sic de pane illo edat.⁶⁷
— Ecce ter⁶⁸ nominat istum panem.

<4.> Super⁶⁹ hiis fundans se vniuersalis Christi⁷⁰ ecclesia, dicit in canone misse: »Offerimus panem sanctum vite eterne et calicem salutis⁷¹ perpetue⁷².« Et iterum ibidem: »Panem celestem accipiam⁷³ et nomen Domini invocabo.« Et in complenda⁷⁴ Johannis ante portam Latinam⁷⁵ dicit Ecclesia: »Refecti, Domine, pane celesti.« Et in cantu diei⁷⁶ Corporis Christi^h canit Ecclesia:

»Ecce panis angelorum
Factus cibus viatorum...⁷⁷
Vere panis filiorum
Non mittendus canibus...
Bone pastor, panis vere,
Iesu, nostri⁷⁸ miserere.

<5.> Fundat⁷⁹ se⁸⁰ autem Ecclesiaⁱ in verbis sui⁸¹ capitis Christi, sicut et sancti doctores Ecclesie, Augustinus, Jeronimus, Ambrosius, Gregorius et ceteri⁸² doctores ac sancti, quos nimis⁸³ prolixum foret adducere singillatim.⁸⁴ Sed sufficienti pro presenti dicta⁸⁵ efficacia aliorum⁸⁶. Scribit enim Augustinusⁱ in epistola⁸⁷ ad Hyreneum⁸⁸ (et ponitur de Consecratione, distincione II^a) ita dicens: »Christus panis⁸⁹ est, de quo qui manducat, viuet in eternum. Ipsemet⁹⁰ dixit: | Et

| Y 151^r b

⁶⁷) Codd. Opp.: et de calice bibat addit BX. Vulg. In utroque loco verba addita calicis temporibus forte in genuinum textum irrepserunt. —

⁶⁸) Codd. Opp., tibi Δ pessime. — ⁶⁹) Codd. Opp.: errore sub B. — ⁷⁰) Codd. (ABAX...): om. YΔΘI Opp. Facile omissum est, quod abbreviatura xpi simillima sequenti ecclia. — ⁷¹) Codd. Opp.: salutaris Δ pessime. — ⁷²) Codd. Opp.: eterne Y, errore scribae ex praeuio eterne ortum. T addit etc. — ⁷³) Codd. Opp.: om. E. — ⁷⁴) Codd.: beati E Opp. — ⁷⁵) Codd., Opp.: ante portam ponit B. — ⁷⁶) Codd. Opp.: die CΔ, dei BΩ errore. — ⁷⁷) Opp., Codd., Thomas: in I verba vere ∞ canibus ommissa et verbo etc. reddita sunt. — ⁷⁸) Codd., Opp.: Cristi Δ. — ⁷⁹) Codd. Opp.: et addit T. — ⁸⁰) Codd. (ABAY...): post autem ponunt CE Opp. falso. — ⁸¹) Codd. Opp.: suis Δ. — ⁸²) Codd., Opp.: alii C falso. — ⁸³) Codd. Opp.: numerus T pessime. — ⁸⁴) BDYX; singulatim B, sigillatim cett., Opp. — ⁸⁵) Codd. Opp.: dicto Δ male. — ⁸⁶) Codd. Opp.: aliorum Δ, aliorum B. — ⁸⁷) Codd. Opp.: sua addit Δ. — ⁸⁸) Codd. Opp.: Hebreum B pessime. — ⁸⁹) Codd. Opp. August.: post est A errore. — ⁹⁰) Codd. Opp. Aug.: Cristus add. Ω.

h) Thomas ab Aquino, 'Lauda Sion' (textus valde discrepat.) — i) Cum verbis 'Fundat ∞ sancti' conf. W. M. IX. 291—292: »Quod autem demonstratur panis aut vinum, sonat quadruplex ewangelium... et idem dicunt sancti doctores concorditer, sc. Ambrosius, Jeronimus et specialiter Augustinus et alii sequentes eos, ut usus et leges Ecclesie...« — j) Decretum, Pars III., Distinc. II., Cap. LVII et LVIII. (Ibi etiam citatur Augustinus accurate.)

panis, quem ego dabo⁹¹, caro mea⁹² est pro mundi vita.« Idem⁵ ibidem (et ponitur de Consecratione distincione II^a ca^o 'Qui manducat') dicit: »Panis est corpus Christi⁹³, calix sangwis.« Idem in libro Sententiarum Prosperi⁹⁴ et ponitur de Consecratione distinc. II^a ca^o 'Hoc est quod dicimus'⁹⁵: »Sicut celestis panis, qui vere est Christi caro, suo modo vocatur corpus Christi⁹⁶« etc.⁹⁷ — Ambrosius (et⁹⁸ ponitur de Consecratione distinc. II^a ca^o 'Omnia quecunque voluit'^k) dicit: »Panem quidem mysticum, quem⁹⁹ sumimus ministerio¹⁰⁰, illum¹⁰¹ vtique panem intelligo, qui manu Spiritus Sancti formatus est¹⁰² in vtero virginis et igne passionis decoctus est in ara crucis. Panis enim angelorum factus est⁵ cibus hominum. Vnde ipse ait¹⁰³: 'Ego sum panis viuus, qui de celo descendi.« — Gregoriusⁱ in Omelia Paschali¹⁰⁴ (et ponitur de Consecratione¹⁰⁵ distinc. II^a ca^o 'Quid¹⁰⁶ sit sangwis') dicit: »Tanta est vnitas Ecclesie in Christo, ut vnus vbique sit panis corporis Christi, vnus¹⁰⁷ sit calix sangwinis eius⁹⁷.« — Sanctus Ciprianus¹⁰⁸ dicit¹⁰⁸: »Panis vite Christus est.¹⁰⁹ Hunc autem¹¹⁰ panem dari nobis quotidie¹¹¹ postulamus dicentes 'Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.« — Ecce quam¹¹² plane hii sancti doctissimi, fundantes se in Christi¹¹³ ewangelio, predicauerunt, scripserunt et tenuerunt, quod Christus est panis: nec opus est alios ad propositum¹¹⁴ adducere, cum fidei Christiano⁷³ sufficit¹¹⁵ vnica auctoritas Jesu Christi.

⁹¹) Codd. Opp. Decr.: vobis add. K. — ⁹²) Codd. Opp. Aug.: vere addit C. — ⁹³) Codd. Opp. Decr.: sed addit E. — ⁹⁴) Codd. Opp. Decr.: Prospero Δ pessime. — ⁹⁵) Codd. Opp. Decr.: dicemus I, diximus A — ⁹⁶) Codd. Opp. Decr.: Cristus D omisso praeced. corpus. — ⁹⁷) Codd. (BAY...): Opp. in utroque loco male add. Item. — ⁹⁸) Codd. Opp.: om. CA errore. — ⁹⁹) Codd. Opp. Decr.: om. A. — ¹⁰⁰) Codd. Opp.: misterio I, falso, nam Θ recte habet ministerio. Sed locus a Husso falso allatus: in Decr. legitur in misterio. — ¹⁰¹) Codd. Opp.: et illum YΔ; istum B. — ¹⁰²) Codd. Opp.: et add. T. — ¹⁰³) Codd. Opp. Decr.: dicit A. — ¹⁰⁴) Codd. Opp. Decr.: Pastoralis Δ pessime. — ¹⁰⁵) Codd. Opp.: om. AC. — ¹⁰⁶) Codd. Opp. Decr.: Quod C male. — ¹⁰⁷) Codd. Opp. Decr.: vbique add. A male. — ¹⁰⁸) Codd. Opp.: om. T. — ¹⁰⁹) Codd. Opp.: om. A. — ¹¹⁰) Codd. (ABAY...): enim X errore, om. Opp. — ¹¹¹) Codd. Opp.: om. B. — ¹¹²) Codd. Opp.: quomodo X; confer ann. (44). — ¹¹³) Codd.: om. Opp. C, male. — ¹¹⁴) Codd. Opp.: illud add. C, ante alios ponit A. — ¹¹⁵) Codd. (ABAY...): sufficiat E Opp.

k) Decretum, P. III., Dist. II., Cap. XLVII et LXXIV. — l) Decr. III. 2. LXXIII. (non ex Hom. Pasc., sed ex Dialogis). — m) Cyprrianus

Notay
10XAB

<6.> Sed contra iam dicta obicitur: 'Si Christus est panis, ergo Christus est panis₁₁₆ materialis, ex₁₁₇ farina₁₁₇ factus, non transsubstantiatus.' Consequens falsum, et₁₁₈ consequentia videtur esse bona, ergo₁₁₉ et antecedens est₁₂₀ falsum₁₂₁. — Sed quis sciolus non respueret tam₁₂₂ rudem et deliram consequentiam? Per illam enim decipiuntur truttanni, qui nec sciunt, quid sit consequentia, nec discernunt inter panem Christum et panem per clericum pistum, ex eo, quod₅ plus desiderant ventrem₁₂₃ corporaliter reficere, quam animam pane₁₂₄ viuo eternaliter₁₂₅ saciare₁₂₆. Si enim pani viuo plus quam pani₁₂₇ ex farina₁₂₇ pisto intenderent₁₂₈, tunc non panem farine₁₂₉ materialem, sed panem₁₃₀ supersubstantialem Christum Dominum excellencius appellarent dicentes: »Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie₁₃₁.«

20ABX

<7.> Sed obicitur secundo₁₃₂ per dictum Ambrosii_n in libro de Sacramentis, quod ponitur₁₃₃ de Consecratione distincc. II^a ca^o 'In calice' in fine: »Dixi vobis, quod ante verba Christi quod₂₀ offertur panis dicatur₁₃₄; vbi Christi₁₃₅ verba deprompta fuerint₁₃₆, non panis sed corpus dicitur₁₃₇.« Ecce hic dicitur₁₃₈, quod₁₃₉ post₁₄₀ verborum₁₄₀ prolationem non panis dicitur. — Sed in oppositum sunt₁₄₁ supra dicta₁₄₂ Christi ewangelii₁₄₃, Ecclesie et sanctorum₁₄₄ Doctorum, eciam ipsius Ambrosii, si panis hic₂₅ in proposito vniuersaliter₂₀ abnegatur. Non ergo contradicit₁₄₅ Christo et sibi₁₃₀ Ambrosius₁₄₆ sanctus, sed₂₆ vlt, quod non talis panis est₁₀₈ post prolationem verborum sacramentalium, sed prestantior, quia ante₁₄₇ erat₁₄₈ tantum materialis ex farina₁₁₇.

¹¹⁶) Codd. Opp.: om. A. — ¹¹⁷) Codd. Opp.: aut forma T. — ¹¹⁸) Opp. Codd.: om. CD. — ¹¹⁹) Codd. Opp.: om. K. — ¹²⁰) Codd. (ABAY...): om. Opp. X. — ¹²¹) Codd.: verum Opp. In D scripsit d est falsum, d² correxit in verum. — ¹²²) Codd. Opp.: tam addit B errore. — ¹²³) Codd. (ABAY...): corporalem add. Opp. — ¹²⁴) Codd. (ABAY...): eterno add. Opp. — ¹²⁵) Codd. Opp.: om. X, post saciare ponit A. — ¹²⁶) Codd. Opp.: sanare BX. — ¹²⁷) Codd. Opp.: om. C. — ¹²⁸) Codd. Opp.: intenderint A. — ¹²⁹) Codd. Opp.: forme T pessime; v. ann. (117.); om. D, post materialem ponit BA. — ¹³⁰) Codd. Opp.: om. D. — ¹³¹) Codd., Opp.: et dimitte etc. add. B, etc. add. X. — ¹³²) Codd. Opp.: secundum C. — ¹³³) Codd.: in add. Opp. — ¹³⁴) Codd. Opp. Decr.: dicitur Q. — ¹³⁵) Codd. Decr.: autem add. Opp.; post verba legunt CI Opp. — ¹³⁶) Codd. Opp. Decr.: fuerant C. — ¹³⁷) Codd. Opp. Decr.: dicitur Opp. errore typi; Cristi add. B. — ¹³⁸) Codd. Opp.: dicit C male. — ¹³⁹) Codd. Opp.: sed A male. — ¹⁴⁰) Codd. Opp.: in verbo C. — ¹⁴¹) Codd. Opp.: fuit A. — ¹⁴²) Codd.: verba add. Opp. falso. — ¹⁴³) Codd. Opp.: ewangelia ET. — ¹⁴⁴) Codd. Opp.: sanctorum C falso. — ¹⁴⁵) Codd. Opp.: dicitur add. C pessime. — ¹⁴⁶) Codd. Opp.: post sanctus ponit AA. — ¹⁴⁷) Codd. Opp.: antea CKY. — ¹⁴⁸) Codd. Opp.: panis add. E.

n) Ambrosius, De sacram. V. 1 in Decret. III. 2. LXXXIII. W. M. V. 136 eadem verba ex Augustino adfert.

sed iam supersubstantialis. Vnde dicens beatus Ambrosius_n 'non panis, sed corpus dicitur' subdit₂₆ obiciens: »Quare ergo in oratione Dominica ait₂₅ 'Panem nostrum quotidianum da nobis hodie?' Panem dixit₁₄₉ quippe, sed 'epision'₁₅₀, hoc est 'supersubstantialem' « Ecce₁₅₁, quam plane exponit₁₅₂ se, quod non negat post consecrationem esse panem supersubstantialem₁₅₁.

<8.> Preterea obicitur tercio₁₅₃: Christum vel corpus Christi panem dicere est₁₅₄ populo₁₅₅ laquem erroris inponere et animas non solum simplicium, sed illorum, qui videntur alios regere, venenare₁₅₆. Iam₁₅₇ enim forte₂₅ a quibusdam dicitur, quod₁₅₈ hec dicio panis est venenosa₁₅₈ sicut hoc nomen₁₅₉ ypostaseon₁₆₀, quo Arrianorum presul voluit minus peritos ad inconueniens ducere, ut videlicet vel tantum vnam personam vel tres confiterentur₁₆₁ essencias in diuinis. Sicut ostendit Magister_o in I^o Sentenciarum₁₆₂ distincc. XXVI^a.

<9.> Sed reuera, si illud₁₆₃ calumpnie₁₆₄ dictum procederet, sine dubio Christo₁₆₅ heresim inponeret₁₆₆, quasi₁₆₇ ipse dicens se vel corpus suum panem₁₆₈ esse₁₆₈, populo₁₆₉ laqueum erroris inponeret₁₆₆ et animas simplicium, ymmo maiorum per hunc terminum panis₁₇₀ venenaret₁₇₁. Sed absit ista blasphemia_p. Ipse enim non panem venenosum, sed habentem in se omne delectamentum et omnem saporem suauitatis et prebentem vitam eternam₁₇₂ se humiliter exhibuit, ut tedium, nauseam₁₇₃ et mortem a digne₁₇₄ manducantibus

¹⁴⁹) Codd. Opp.: post quippe D: quidem dixit Decr. — ¹⁵⁰) ADEBAAKTΩ. ephision Y, epison BX, ephison IΘHC; επιόσιον Decr. Opp. — ¹⁵¹) Codd. Opp.: verba Ecce ∞ supersubstantialem om. D. — ¹⁵²) Codd. Opp.: sensus et parallelismus q. d. exigit: exposuit ΔY, errore scribae, male legentis abbreviaturam. — ¹⁵³) Codd. Opp.: 2° A male. — ¹⁵⁴) Codd. Opp.: esse T male. — ¹⁵⁵) Codd. Opp.: populum Ω, quod ω¹ in populo correxit. — ¹⁵⁶) Codd. Opp.: venare ΔT; falso; in T τ² correxit. — ¹⁵⁷) Codd. Opp.: ideo T male. — ¹⁵⁸) Codd. Opp.: verba quod ∞ venenosa om. D. — ¹⁵⁹) Codd. Opp.: dicio C, errore. — ¹⁶⁰) Codd. (ABAY...): ypostasion E. ὑποστάσιως Opp. — ¹⁶¹) Codd. Opp.: confiteantur C, post essencias legit A. — ¹⁶²) Codd. Opp.: post Magister legit B. — ¹⁶³) Codd. Opp.: istud Δ. — ¹⁶⁴) Codd. Opp.: post dictum C. — ¹⁶⁵) Codd. Opp.: Cristi B. — ¹⁶⁶) Codd. Opp.: imponerent A errore. — ¹⁶⁷) ΔΚΤΥΧ...: qua AC Opp., quia B, qualiter B. — ¹⁶⁸) Codd. Opp.: panēte B errore. — ¹⁶⁹) Codd. (ABAY...): post erroris ponunt Opp. CE. Confer supra I. 8. — ¹⁷⁰) Codd. Opp.: peccatis A, maioris C. — ¹⁷¹) BYX.. Opp.: veneraret CABΔ, venerarent AT; errore scribae. — ¹⁷²) Codd. Opp.: sempiternam X errore. — ¹⁷³) Codd. Opp.: non secum Δ. — ¹⁷⁴) Codd. Opp.: indigne C.

o) Petrus Lombardus, Sentent., I, XXVI. (Conf. Hus super Lomb., cod. Clem. IX B 3 fol. 57ra.) — p) Verba 'Revera — blasphemia' conformiter sonant cum W. T. 262 »quae ergo maior blasphemia, quam dicere...« et ib. 263 »haereticat praecipua verba Cristi...«

30ABDBX

Y 1510b

reprimeret et ipsos manducantes in se quodammodo spiritua-
liter transmutaret.

<10.> Ex iam dictis evidet¹⁷⁵ zelatoribus ewangelii,
quod intrepide debent dicere, predicare et tenere, quod Christus
est⁷³ panis Ecclesiam nutriens, que inquam Ecclesia est
vnum¹⁷⁶ corpus Christi¹⁷⁶ misticum, vno pane et vno calice
participans, teste Apostolo I^a Corinth. q. 10^o¹⁷⁷ dicente:
»Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne
communicacio¹⁷⁸ sangwinis Christi¹⁷⁹ est? Et⁶⁶
panis¹⁸⁰, quem frangimus, nonne¹⁷⁸ participio
corporis Domini¹⁸¹ est? Quoniam vnus panis¹⁸²
vnum corpus multi sumus, omnes¹⁸³, qui¹⁸³ de
vno pane et de vno calice participamus.« —
Et¹⁸⁴ tantum¹⁸⁵ de primo¹⁸⁶.

<II.>

Frangitur.^A

Frangi^{DBAV}

||| Y 152ra <1.> Habito^r, ||| quod Christus est panis, videndum est,
si¹⁸⁷ ipse Cristus¹⁸⁸ vel corpus eius¹⁸⁹ frangitur, diuiditur,
dilaniatur, dentibus conteritur et corporaliter masticatur. —
Et videtur, quod sic, ex confessione Berengarii, qui¹⁹⁰ con-
fessus est coram Nicolao papa et 113¹⁹¹ episcopis, panem
et vinum, que¹⁹² in¹⁹² altario¹⁹³ ponuntur, post
consecracionem non solum sacramentum, sed

¹⁷⁵) Codd. Opp.: om. C, eius T, evidenter patet Ω ab ω². — ¹⁷⁶) Codd.:
om. Opp. falso. — ¹⁷⁷) Codd. Opp.: 1^a E, om. C. — ¹⁷⁸) Codd. Opp. Vulg.:
verba communicacio ~ nonne om. K. — ¹⁷⁹) Codd. Opp. Vulg.: haec tria
verba com. sang. Cr. reddit T ita: manducacio Cristi sangwinis. — ¹⁸⁰) Codd.
Opp. Vulg.: panem X praecedenti et omisso. — ¹⁸¹) Codd. Opp. Vulg.:
dominici B; post es legit CT. — ¹⁸²) Codd. (ABABYX...), Vulg.: et add.
Opp. falso. — ¹⁸³) Codd. Opp. Vulg.: omes quidem A falso. — ¹⁸⁴) YCDXΩ;
om. ABAB cett. Opp. — ¹⁸⁵) YCDX; hoc add. C; om. cett. Opp. —
¹⁸⁶) YCDX; est add. C; om. cett. Opp. — ¹⁸⁷) Codd. Opp.: quod A. —
¹⁸⁸) Codd. Opp.: om. B, est add. A. — ¹⁸⁹) Codd. (ABABY...): Cristi Lomb.,
ante corpus legunt Opp. — ¹⁹⁰) Codd. Opp. Lomb.: frangi add. X: erat
scriptum in marg., unde in textum irrepsit. — ¹⁹¹) ABBX... Opp. Lomb.:
XI Y in rasura, XI C (ex XIII), n 3 A, v 3 Δ, in Ω, neque T. Apud
W. M. 114. — ¹⁹²) Codd. Opp. Lomb.: quem Δ male legendo in. —
¹⁹³) Codd. Lomb.: altari Opp. W. Decr.

q) Paulus, I. ep. ad Corinth., X., 16—17. Verba 'et de vno
calice' quae omnes Codd. et Opp. exhibent, in Vulg. (et textu
graeco) desunt; sed iam apud W. M. VI. 161 'de uno pane et de
uno calice' leguntur; cf. etiam W. M. V. 126. — r) Quae nunc II.
1—4 sequuntur, maximam partem ad verbum in H. L. IV. 12
repetuntur.

eciam verum corpus et sangwinem Christi¹⁹⁴
esse sensualiter¹⁹⁵; non solum⁷ sacramentum,
sed in veritate manibus sacerdotum¹⁹⁶ tractari¹⁹⁷
frangi, et¹⁹⁸ fidelium dentibus atteri,
ut¹⁹⁹ ponitur de Consecracione^s distinc. II^a²⁰⁰ ca^o
'Ego Berengarius'. — Ecce videtur, quod manibus
tractari¹⁹⁸, frangi et²⁰¹ dentibus atteri conveniat Christi corpori
et sangwini.

<2.> Sed istud soluit Glossa^s ibidem dicens: »Nisi
sane intelligas verba Berengarii, in⁷ maiorem
incides heresim, quam ipse²⁰² habuit...« et
»omnia referas ad species ipsas. Nam de cor-
pore Christi partes non facimus.« Hec Glossa. —
Ecce magna heresis fuit Berengarii, de qua fuit infamatus,
quia sc. tenuit, quod panis, qui in altario¹⁹³ ponitur, ante
consecracionem est panis non consecratus, sed²⁰³ post con-
secracionem est²⁰⁴ solum panis consecratus²⁰³ et non verum
corpus Christi; similiter vinum post consecracionem solum
esset²⁰⁵ vinum consecratum sed non sangwis Christi. Modo²⁰⁶
maiorem dicit Glossa esse²⁰⁷ heresim tenere, quod corpus
Christi frangitur, manibus tractatur vel dentibus conteritur;
ideo dicit omnia illa esse²⁰⁸ ad species (i. ad sacramenta)
referenda, ut sic dicatur: panem et vinum non solum esse
sacramentum sed in veritate ipsum panem (i. speciem | Y 152vb
panis²⁰⁹) tractari, frangi et fidelium dentibus atteri²¹⁰.

<3.> Et ad istud accedit Magister^t in²⁶ IV° Sen-
tenciarum²¹¹ distinc. 7, XII^a²¹² dicens: »Sed²¹³ quia⁵
corpus Christi incorruptibile est, sane dici

¹⁹⁴) Codd. (ABABY...): post corpus ponunt Ω Opp; in Decr. W.
verba Domini nostri Jesu adduntur; in Lomb. verba et sangw. omittuntur.
— ¹⁹⁵) Codd. Opp. Lomb. W. Decr.: sensualiter Δ pessime. — ¹⁹⁶) Codd.
Opp. Lomb. Decr.: sacramentum A male. — ¹⁹⁷) Codd. Opp. Lomb. W. Decr.:
verba frangi ~ tractari om. K. — ¹⁹⁸) Codd. Opp. Lomb.: om. BX. —
¹⁹⁹) Codd. Opp.: et C, nec B. — ²⁰⁰) Codd. (ABABY...): om. Opp. —
²⁰¹) Codd. Opp.: om. ABX. — ²⁰²) Codd. Opp.: Berengarius add. K. —
²⁰³) Codd. Opp.: verba sed ~ consecratus om. Δ. — ²⁰⁴) Codd. Opp.:
esset T ex sequenti ortum. — ²⁰⁵) Codd. (AABY...): est CDK Opp, post
vinum legit B. — ²⁰⁶) Codd. Opp.: modo Y ab v, ab v¹ correctum in non;
non Δ falso. — ²⁰⁷) Codd. Opp.: om. AA. — ²⁰⁸) Codd. (AABY...): om.
BX Opp.; post species legit EK. — ²⁰⁹) Codd. Opp.: ipsum add. C male.
— ²¹⁰) Codd. Opp.: conteri E regularem usum seculus. — ²¹¹) Codd. Opp.:
ante in A. — ²¹²) Codd., Lomb.: 2 Opp. errore. — ²¹³) Codd. Opp.: dicitur
C male.

s) Decretum, III., 2, XLII. Textus et Glossa (Scholia Con-
ciliorum) etiam in H. L. citantur; sed semper erronee; nam
loco 'sensualiter; non solum sacramentum' falso, legit Decr. recte
'et sensualiter non solum in sacramento'. Hic error iam apud W. M. 30
(26 ponit recte), qui et Glossam pag. 225 affert ad idem, oc-
currit, unde ortus est. — t) Petrus Lombardus, IV. 12.

potest²¹⁴ fraccio illa et particio illa non in⁵ substantia corporis, sed in ipsa forma panis sacramentali²¹⁵ fieri, ut vera fraccio et particio sit ibi, que fit²¹⁶ non²¹⁷ in substantia (sc.²¹⁸ corporis²¹⁹ Christi²¹⁹), sed²²⁰ in sacramento, i. in specie. « Hec Magister. — Ad idem est, Augustinus ad Hyreneum et ponitur de Consecratione^u distinc. II^a ca^o 'Qui manducat' et allegat²²¹ eum Magister, in IV^o²²² distinc. XII^a²¹² »Quando« inquit »Christus manducatur, vita manducatur.« Sed quis audeat²²³ corporaliter manducare²²⁴ Dominum suum? Et tamen Veritas invitans nos ad manducandum ait: »Qui manducat me, vivit²²⁵ propter me...« Nec corporaliter²²⁶ occiditur²²⁷ Christus²²⁸, ut²⁵ manducetur, sed ut mortuos vivificet. Quando manducatur, reficit, non deficit; »vivit manducatus, quia resurgit²²⁹ occisus. Nec quando manducamus, partes de illo facimus. Et quidem²³⁰ in sacramento sic fit; norunt fideles, quomodo manducent carnem²³¹ Christi: vnusquisque accipit

¹. eukaristia sc. hostie vel speciei fracte

partem suam: vnde et ipsa gracia²³² partes²³³ vocantur¹³⁰. Per partes manducatur, et manet²³⁴ integer totus²³⁵, per²³⁶ partes manducatur in sacramento, et manet integer totus²³⁶ in celo²³⁴; manet integer totus in corde tuo.... [Nota²¹³ ibi: ipsa gracia²³⁷ partes vocantur. Construe: partes²⁰ hostie vel speciei fracte vocantur gracia²³⁷.

²¹¹) Codd. Opp.: ante sane legit A, ante dici EA. — ²¹⁵) Codd.: sacramentalis Opp. errore. — ²¹⁶) Codd. Opp.: est A, sit A. — ²¹⁷) Codd.: ante fit ACD Opp. — ²¹⁸) CD Opp. Y ab v¹: om. cett. — ²¹⁹) Codd. Opp.: om. Ω. — ²²⁰) Codd. Opp.: in B scriptor errore totam lineam praecedentem 'sed in ~ Christi' iteravit. — ²²¹) Codd. Opp.: abnegat C male. — ²²²) Codd. Opp.: Sententiarum add. B. — ²²³) Codd.: audeat C, aueret A Opp. — ²²⁴) Codd. Opp.: sc. add. Y, sc. corporaliter add. C, ante corporaliter legit D. — ²²⁵) Codd. (ABXY...): vivit CDA Opp. Vulg. — ²²⁶) Codd. Opp.: post occiditur ADEX, in marg. suppl. B, om. Ω. — ²²⁷) Codd. Opp.: accipitur B male. — ²²⁸) Codd.: om. X Opp. — ²²⁹) Codd. Opp.: resurrexit Ω Decr. — ²³⁰) Codd. Opp. Decr.: quid T, qui dum K, quidem Y ab v; ab v¹ correctum in quid est; est add. C. — ²³¹) Codd. (ABABY...), Decr.: corpus Opp. — ²³²) Quae hic et aliis locis similibus suprascripta sunt, vario modo in codicibus redduntur; plerumque in textum irreperunt (YK... Opp.), aut omissa sunt (Ω); raro in marg. adduntur (B), interdum supra scripta sunt (E cett.). — ²³³) De glossa v. ann. (232); loco sc. legit B sepe, AAZ specie, D id est i.; vel om. B. Loco partes legit D: partes vocantur gracia et partes vocantur gracia partes; errore. — ²³⁴) Codd. Opp. Decr.: verba manet ~ celo I omisit. — ²³⁵) Codd. Opp. Decr.: in corde tuo add. K. — ²³⁶) Codd. Opp. Decr.: verba per ~ totus om. AA. — ²³⁷) Codd. Opp.: grana ΘI pessime.

u) Decr. III. 2. LVIII. Sed verba posteriora non ex Augustino, sed e Beda sumpta sunt. — v) Evangelium Johannis, VI. 58.

(i. eukaristia²³⁸) vel sacramentum || ita²³⁹ quod quelibet pars sacramenti est sacramentum²³⁹ et per partes manducatur Christus spiritualiter et manet totus diuinitus et corporaliter in celo et totus manet in corde tuo diuinitus et humanitus, quamdiu est²⁴⁰ in te sacramentum. Sin autem non accipis sacramentum et es sine peccato mortalit²⁴¹, tunc etsi non²⁶ sacramentaliter et humanitus manet in te, tamen totus diuinitus per gratiam habitat²⁴² in te.²⁴³ . Ideo^w²⁴⁴ ista dicuntur sacramenta, quia in eis aliud videtur²⁴⁵, aliud intelligitur. Videtur panis et calix, quod et¹³⁰ oculi renunciant: quod autem fides postulat instruenda, panis est⁷³ corpus Christi²⁴⁵, calix est¹¹⁹ sangwis²⁴⁶. — Jeronimus^x in quodam sermone et ponitur de Consecratione, distinc. II^a »Singuli autem accipiunt²⁴⁷ Christum Dominum et in singulis porcionibus totus²⁴⁸ est: nec per singulos minuitur, sed integrum se prebet in singulis.« — Item Augustinus^y in libro Sententiarum Prosperi et ponitur de Consecratione dist. II^a ca^o 'Dum²⁶ frangitur'²⁴⁹. »Dum frangitur hostia, dum sangwis in ora fidelium funditur, quid aliud, quam Dominici corporis in cruce¹⁷⁶ ymmolacio eiusque de latere sangwinis effusio, designatur?« Ibi²⁵⁰ dicit Glossa: 'hoc totum referas²⁵¹ ad species exteriores.' — Item Augustinus^z (et ponitur de Consecratione dist. II^a ca^o 'Vtrum sub¹¹⁹ figura²⁵² an²⁵³ sub veritate'): »Christum⁷ phas vorari dentibus non²⁵⁴ est.« — Item in cantu^α Ecclesie:

²³⁸) Codd. Opp.: eukastaria C. — ²³⁹) Codd. Opp.: verba ita ~ sacramentum om. DA. — ²⁴⁰) Codd. Opp.: post te D. — ²⁴¹) Codd. Opp.: ante peccato ponit AX. — ²⁴²) Codd. Opp.: inhabitat D. — ²⁴³) Quae hic uncis inclusa minoribus litteris impressa sunt, codices YXZHI cett. Opp. in textu exhibent; cod. B prorsus omittit; cod. DAΩ in marg. adscripserunt. Nihil horum in W. et L. occurrit; ideo videtur glossa posterior esse, quae post ann. 1409 et ante 1412 in textum irrepsit. — ²⁴⁴) Codd. Opp. Decr. W. M. et add. E; etiam sequens ista post dicuntur exhibet E. — ²⁴⁵) Codd. Opp.: et add. K, Decr. W. M. — ²⁴⁶) Codd. Opp. Decr. W. M.: Cristi add. BX. — ²⁴⁷) ABYCDEΩ... Opp. Decr.: acceperunt BXAKT. — ²⁴⁸) Codd. Opp.: post est Ω. — ²⁴⁹) Codd.: hostia add. Opp. A, Decr. — ²⁵⁰) Codd. Opp.: vbi ΔKX; falso. — ²⁵¹) Codd. Opp.: inferas D male. — ²⁵²) Codd. Opp. Decr.: substancia K, figatur AI pessime. — ²⁵³) Codd. Opp.: ante B male. — ²⁵⁴) Codd. Opp. Decr.: in BX anteit est et sequitur dentibus.

w) Verba 'Ideo — sangwis' ex W. M. II. 33 oriuntur, qui ea ex Decr. III. 2. LVIII. sumpsit, Decretum autem ex Augustino. Verba hic ab Husso non recto ordine citantur. — x) Decr. III. 2. LXXVII.; Hieronymus ibi citatur, sed falso; nam verba ista occurrunt in Missali Ambrosiano in praefatione Domin. V. post Epiph. — y) Decr. III. 2. XXXVII. — z) Decr. III. 2. LXXII. α) Thomae ab Aquino, 'Lauda Sion': sed locus hic (corruptus) iam ap. W. M. 12—13 affertur et in Lomb. IV. 12 repetitur.

[s. Christus]
 »Non contractus, non diuisus²⁵⁵,
 Integer accipitur²⁵⁶;
 Fracto demum sacramento
 Non vacilles, sed memento
 s. Christum vel corpus
 Tantum²⁵⁷ esse sub fragmento
 Quantum toto tegitur. —
 i. corporis Christi
 Nulla rei²⁵⁸ fit scissura,
 i. sacramenti
 Signi²⁵⁹ tantum fit fractura,
 Qua²⁶⁰ nec | status nec statura
 Signati²⁶¹ minuitur.«

| Y 152^v_b

<4.> Fundantur²⁶² autem ista²⁶³ dicta²⁶³ in Scriptura, que⁷ dicit Exodi XII°: »Os non comminuetis²⁶⁴ ex eo.« Cum enim agnus²⁶⁵ paschalis figurabat Christum, et²⁶⁶ in occisione et²⁶⁷ manducatione agni non debebant frangi²⁶⁸, conteri vel²⁶⁹ comminui ossa eius. Planum est, quod¹⁷⁶ signabat²⁷⁰ ossa Christi non frangi nec²⁷¹ comminui debere. Et²⁷² hinc Johannes Ewangelista ca^o XIX° signanter adduxit²⁷³ illam Scripturam dicens: »Ad Jesum autem cum venissent et viderent²⁷⁴ eum iam mortuum, non fregerunt eius crura. Facta sunt enim²⁷⁵ hec, ut Scriptura inpleretur²⁷⁶. 'Os non comminuetis ex eo.'«

<5.> Vnde, qui ista²⁷⁷ non pensant, incidunt in heresim primam circa manducationem corporis Jesu²⁶ Christi, si

²⁵⁵) Glossam om. ΒΑΧΩΓΒΔΚ, superscr. ΨΑΕΥ; in textu Opp. cett. Loco s. Opp. exhibent sed, om. ΑΥΨΕ. V. ann. (232). — ²⁵⁶) Codd. W. M. Lomb. Thomas: et add. CY Opp. — ²⁵⁷) Glossam in marg. legunt D (a d¹), B, Δ; inter lineas Y (ab v¹); om. ΑΒΑΚΤΩ. Loco illorum legunt corpus Christi X, s. corpus vel Cristum E (super lineam), CΨ Opp. (in textu) etc. V. ann. 232, 255 et seq. — ²⁵⁸) Glossam prorsus omittunt ΑΒΑΚΩ; in marg. exhibet Δ, inter lineas YE, in textu CΔΓΧ...; Cristi tantum om. XΨ Opp. Cf. ann. 232, 255, 257 et seq. — ²⁵⁹) Glossam om. Ω, inter lineas exhibent ΨΕ; ceteri codices omnes (ΑΒΑΒΥ...) et Opp. iam in textu legunt; haec igitur prima in textum penetravisse videtur. Cfr. ann. 232, 255, 257, 258. — ²⁶⁰) Codd., Opp., recte: quod Y errore. — ²⁶¹) Codd. Opp. Thom. W. M. Lomb.: figurati C (a c; c¹ correxit in signati). — ²⁶²) Codd. Opp.: hec A. — ²⁶³) Codd. (ΑΒΧΥ...): om. Opp. — ²⁶⁴) Codd. Opp. Vulg.: i. non frangetis add. D. — ²⁶⁵) Codd. Opp.: Augustinus Δ pessime. — ²⁶⁶) Codd. Opp.: om. ΒΑΧ. — ²⁶⁷) Codd. (ΒΑΒΥ...): in add. ΑCD Opp. — ²⁶⁸) Codd.: vel add. Opp. — ²⁶⁹) Codd. Opp.: nec ΔΕ. — ²⁷⁰) Codd. Opp.: signat B, significabat ΕΔ, figurabat C. — ²⁷¹) Codd. Opp.: vel ΒΧ. — ²⁷²) Codd. Opp.: ex Δ. — ²⁷³) Codd. (ΑΒΥ...): adducit Opp. — ²⁷⁴) Codd. Opp.: viderunt Y Vulg. — ²⁷⁵) Codd. Opp.: autem YX Vulg. — ²⁷⁶) Codd. Opp.: impleatur C; ante scriptura ponit Y. — ²⁷⁷) Codd. Opp.: istam Δ pessime.

β) Quae sequuntur, ex W. M. 22 sumpta sunt et in Lomb. IV. 12 iterata. — γ) Exo. XII. 46 (sensu tantum). — δ) Evang. Joh. XIX. 33, 36.

asserere voluerint per dilaniacionem²⁷⁸ corpus Dominicum manducari²⁷⁹. De qua heresi dicit²⁸⁰ Augustinus in expositione Psalmi 4¹²⁸¹ (et ponitur⁷ de Consecratione distincc. 2^a)²⁸²: »Prima quidem²⁸³ inquit »heresis in discipulis Christi, velud a duricia sermonis eius facta est. Cum enim diceret²⁸⁴: 'Nisi quis manducauerit carnem²⁶ meam²⁶ et biberit meum sanguinem²⁸⁴, non habebit vitam eternam' illi non intelligentes dixerunt ad invicem: 'Durus est hic sermo, quis eum potest²⁸⁵ audire'« et²⁶ subdit²⁶ »Sed²⁸⁶ quomodo illi intellexerunt? Carnem quippe²⁸⁷ sic intellexerunt, quomodo in cadauere venditur aut in maccello²⁸⁸ dilaniatur.«

<6.> Ecce, quam²⁸⁹ plane explicat²⁹⁰ iste Sanctus heresim volencium dilaniare dentibus vel alias diuidere more maccellariorum corpus Domini²⁹¹ Jesu Christi. Quem sequens Papa Innocencius²⁹² tercius dicit: »Ego corde²⁹³ ||| credo²⁹⁴, ore²⁹⁵ confiteor, quod ipsum Dominum Jesum Christum²⁹⁶ in hoc sacramento manduco, fretus auctoritate, qua dicit²⁹⁷ 'Qui manducat me, viuit²⁹⁸ propter me' Non enim, cum Dominus manducatur, per partes diuiditur et laceratur sub sacramento, sicut²⁹⁹ caro, que venditur in maccello, sed illesus³⁰⁰ sumitur et⁷ integer manducatur.« — Et patet ex dictis, quod nec diuiditur³⁰¹, nec conteritur, nec dilaniatur³⁰², nec masticatorum dentibus corpus Christi. Et vere crudeliores forent³⁰³:

||| Y 153ra

²⁷⁸) Codd. Opp.: dilacionem CB, dileccionem Δ. — ²⁷⁹) ΒΒΧΥΔΕΑΚΤ... manducare ΑΑΩ Opp. — ²⁸⁰) Codd. Opp.: dicitur K male. — ²⁸¹) Codd. Opp. Lomb.: XIII° C, 49ⁱ K, 54 Decr. — ²⁸²) Codd. Opp.: ca^o Prima add. C. — ²⁸³) Codd. Decr. Lomb.: dicitur Opp. male. — ²⁸⁴) Codd. Opp. Lomb.: ante meum KΩ Decr. — ²⁸⁵) Codd. Lomb.: ante eum Opp. Ω Decr. — ²⁸⁶) Codd. Opp. Decr.: post Quomodo BD. — ²⁸⁷) Glossam superscripserunt ΒΧΥΔΕ..., in textu exhibet T, cett. et Opp. omiserunt. — ²⁸⁸) Codd. Opp. Decr. Lomb.: maxillo A. — ²⁸⁹) Codd. Opp.: quam add. B. — ²⁹⁰) Codd. Opp.: post sanctus C. — ²⁹¹) Codd. Opp.: nostri add. C. — ²⁹²) Codd. Opp.: post sequens D. — ²⁹³) Codd. Lomb.: post credo Opp. — ²⁹⁴) Codd. Lomb. et add. Opp. — ²⁹⁵) Codd. Opp. Lomb.: corde K. — ²⁹⁶) Codd. Opp. Lomb.: ante Jesum Y. — ²⁹⁷) Codd. Opp. Lomb.: Quod add. C. — ²⁹⁸) Codd. Lomb.: viuet Opp, ipse viuet D. — ²⁹⁹) Codd. Opp. Lomb.: sic ΔY (in Y ab v¹ correctum). — ³⁰⁰) Codd. Opp. Lomb.: Jesus K pessime. — ³⁰¹) Codd. (ΑΒΑΒΥ...) manducatur Opp. male. — ³⁰²) Codd. Opp.: Ianiator K male. — ³⁰³) Codd. Opp.: A errore adscripsit: Judeis et Pylati militibus.

e) August. sup. Psalmum LIV., Decr. III. 2. XLIV. Locum totum frequenter affert W. M. 17, 217 etc.; hinc sumptus est in H. L. IV. 12, ad verbum. — ζ) Innocentius III., De can. Missae. Locum hunc affert etiam H. L. IV. 12 ad verbum.

christiani frangentes, conterentes et dilaniantes corpus impassibile³⁰⁴ Domini, Iudeis et Pylati militibus, qui mortui corporis non fregerunt crura; et²⁶ per consequens forent ex crudelitate propria²⁵ magis mali. Vnde Commentator⁷ estimans³⁰⁵ Christianos sic vorare corpus Domini dixit: »Pessima gens, que Deum suum⁵ devorat³⁰⁶«

<7.> Ad confutandam ergo³⁰⁷ paganicam blasphemiam³⁰⁸ et veritatem firmandam³⁰⁹ catholicam dicunt Christi fideles, quod manducant corpus Domini, ymmo ipsum Dominum³¹⁰ invisibiliter, non vorantes partibiliter³¹¹, sicut vorant bestie carnes crudas. Vnde dicit Augustinus⁸ in epistola³¹² ad Hyreneum et ponitur de Consecratione distinc. II^a Non hoc corpus, quod videtis³¹³, sc. visibiliter manducaturi³¹⁴ estis et bibituri illum²⁶ sanguinem, quem effusari sunt illi, qui me crucifigent³¹⁵; ipsum quidem et non ipsum⁷, ipsum invisibiliter, non ipsum visibiliter. Vnde subdit: »Si necesse est illud visibiliter celebrari³¹⁶, necesse est³¹⁷ tamen invisibiliter intelligi³¹⁸« Hec Augustinus.

30X
Videre^{AΨXH}

III.

<Videtur.>³¹⁹

<1.> Ad cuius dictum consequenter³²⁰ restat tercio³²¹ discutere: Vtrum corpus Christi, similiter sanguis Christi in sacramento a fidelibus videtur³²² oculo corporali? Et arguitur, quod sic.

³⁰⁴) Codd. Opp.: impossibile Δ. — ³⁰⁵) Codd. Opp.: existimans B contra usum Hussi. — ³⁰⁶) Codd. Opp.: ante Deum C. — ³⁰⁷) Codd.: igitur Opp. falso. — ³⁰⁸) Codd. Opp.: ante paganicam Ω. — ³⁰⁹) Codd. Opp.: premerandam (?) Δ pessime. — ³¹⁰) Codd.: Deum A male, suum add. C, post ipsum Opp. — ³¹¹) Codd. Opp.: particulariter A, percipibiliter C. — ³¹²) Codd. Opp.: sua add. K. — ³¹³) Codd. Opp. Decr.: vides A male. — ³¹⁴) Glossam om. Ω, in marg. exhibet B, inter lineas E, in textu ABAY.. Opp., ante manduc. D. — ³¹⁵) Codd. Opp. Decr.: crucifigerent Δ male. — ³¹⁶) Codd. Decr.: post illud Opp., add est C. — ³¹⁷) Codd. Opp. Decr.: sed male C. — ³¹⁸) Codd. Opp. Decr.: post tamen Opp. CΩ male. — ³¹⁹) Codd. in marg. add. oculo corporali A, corporaliter HXΨ, Nota EY, Questio CDB, utrum corpus Christi videtur oculo corporali et sic de aliis C etc. — ³²⁰) Codd. Opp.: post restat K. — ³²¹) Codd. Opp.: 2o E male. — ³²²) Codd. Opp.: post sacramento legit C.

7) Averrois. — 8) Decr. III. 2. XLV.: citatur iam apud W. M. I. 23–24; inde sumptum in H. L. IV. 12.

Nam vulgata locutio³²³ latina, bohemica et³²⁴ theutonica³²⁴ dicit: »Vidi corpus Christi.« »Ibo³²⁵, videbo²⁶ corpus Christi⁵« »Widiel³²⁶ fem³²⁷ buozie³²⁸ tielo³²⁹« »Ich³³⁰ hob³³¹ gesehen³³² gocz³³³ laichnam³³⁴...« Sed hec locutio triplicis lingvarii³³⁵ non est erronea, ergo est ab omnibus fidelibus sustinenda. Et quia vulgus in tali locutione vitur visione²⁶ pro sensuali visione, qua³³⁶ corporali oculo corpus Christi vel²⁰ sanguinem²⁰ Christi³³⁷ sentit³³⁸, igitur corpus Christi, similiter³³⁹ sanguis³⁴⁰ Christi, corporali oculo sentiuntur, dum in sacramento a fidelibus venerantur. — Sed in oppositum est dictum Augustini⁸ superius, quo dicitur: »Si necesse est illud celebrari³⁴¹ visibiliter, necesse est tamen invisibiliter intelligi«, sc. visibiliter quoad sacramentum, sed invisibiliter quoad sanguinem et corpus Domini³⁴² Jesu Christi.

<2.> Pro isto dubio est notandum, quod duplex est visio, sc. sensitiva et spiritualis. Prima pertinet ad oculum carnis, secunda ad oculum mentis. Prima fit dupliciter, sc. per se et per accidens. Per se, dum oculo corporali accidens, quod per se est sensibile, videtur³⁴³, ut³⁴⁴ color; per accidens vero³⁴⁵, dum oculo corporali substantia, que per accidens est sensibile³⁴⁶, videtur³⁴⁴. Vnde substantia ex se est³⁴⁷ invisibilis, sed visibilis per accidens: quia³⁴⁸ dum videtur accidens³⁴⁸ informans illam³⁴⁹ substantiam, tunc illa⁶⁶ substantia videtur mediante³⁵⁰ illo accidente. — Spiritualis etiam³⁵¹ visio est duplex, sc. in presenti et in futuro.

2x
visio^{CAYXΨ}

³²³) Codd. Opp.: et add. B. — ³²⁴) BACD Opp...: theutonica A, theutonica YK, theutonica Δ etc. — ³²⁵) Codd. Opp.: ibi BE, om. C. — ³²⁶) Opp., C, Y (et in marg. ab v¹), D (in marg. a⁶): wydyel ABDΔHZKOTXΨ, wydiel CBΘ, vidyel Ω, vydyel A; om. E. — ³²⁷) Codd. (YAA...): gfem BΘ Opp., fsem BZ, om. E. — ³²⁸) Y, bozze EΨ, bozye BDAHΘOT, bozie BKΩ, bozzye ΔZX, bozij Opp., bozzie A; om. E; buozie C (sed post tielo), bozie Y in marg. ab v¹ (sed post tielo), bozij D a d⁶ (sed post tielo). — ³²⁹) CYΩ Opp.: cett. tyelo; om. E. — ³³⁰) Codd. Opp.: et in theutonico dicendo similiter B. — ³³¹) AAZΘΨXC..., habe E, om. B, hab cett. Opp. — ³³²) Codd. Opp.: gezehen Δ, om. B. — ³³³) Codd. (YAAO.), gots K, Gots Opp., gotes DBEΩ, gucz Δ, om. B. — ³³⁴) AZΘ; laychnam KOXΨ, leichnam DABΩ, leychnam Opp., laichnum Y, laychnum C, iaynum H, heyhnum Δ, lychnam E, lichnam T etc.; om. B. — ³³⁵) Codd. (YAA...): lingwagii BC Opp.; in Ω lingwagii w² corr. in lingwarii, in Ψ lingwarii φ¹ correxit in lingwagii. — ³³⁶) Codd. Opp.: quia ΔY. — ³³⁷) YABB...; om. Opp. — ³³⁸) Codd. Opp.: sentitur Δ male. — ³³⁹) Codd. Opp.: et A male. — ³⁴⁰) Codd. Opp.: corpus Y; male. — ³⁴¹) Codd.: ante illud C Opp.; v. ann. 316. — ³⁴²) Codd. Opp. W. M.: nostri add. A. — ³⁴³) Codd. Opp.: om. BX, post color A. — ³⁴⁴) Codd. Opp.: in B omnia ut ∼ videtur desunt. — ³⁴⁵) Codd. Opp.: non A, om. C. — ³⁴⁶) Codd. Opp.: sensibilis A. — ³⁴⁷) Codd. Opp.: om. A, ante ex ΔY. — ³⁴⁸) Codd. Opp.: verba quia ∼ accidens om. A. — ³⁴⁹) Codd. Opp.: ipsam BX — ³⁵⁰) Codd. Opp.: mediate B errore. — ³⁵¹) EABΔY; om. Ω; post visio legit ABC Opp. cett.

1) Quae nunc et in III. 1. exponuntur, partim ex W. M. 13 sumpta sunt, partim in Lomb. IV. 10. iterum repetita.

In presenti per fidem, in futuro per intuicionem. De prima³⁵² intelligitur³⁵³ illud Johannis^x XIV°: »Qui videt me, videt et patrem meum«; de secunda³⁵⁴ illud Matthaei^v V^o: »Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum || videbunt.«

|| Y 153va <3.> Istitis notatis³⁵⁵ supponendum³⁵⁶ est, quod fides proprie, qua fidelis adheret firmiter veritati³⁵⁷ katholice, est de non apparentibus et de invisibilibus³⁶⁰. Patet per beatum Augustinum^μ super Johanne Omelia XL^a³⁵⁸, qui dicit: »Credimus, ut cognoscamus, non cognoscimus, ut credamus³⁵⁹. Quid enim²⁶ est⁵ fides, nisi credere, quod non vides? Fides ergo est quod non³⁶⁰ vides credere, veritas quod³⁶¹ credidisti videre.« Patet etiam per beatum Gregorium^ν in Dialogorum dicentem: »Cum Paulus dicat: 'fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparencium' hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri. Nam credi iam non potest, quod videri potest. Thomas³⁶² aliud vidit et⁷ aliud³⁶³ credidit: hominem vidit et Deum confessus est dicens 'Dominus³⁶³ meus et Deus meus'.« In quibus verbis vlt beatus Gregorius, quod Thomas vidit corporali oculo³⁶⁴ humanitatem, sed fide credidit diuinitatem, quam corporali³⁶⁴ oculo⁷ tunc¹⁷⁶ non vidit. Nam Johannis^ξ 1° dicitur: »Deum nemo vidit³⁶⁵ v^mquam,« quia nullus homo viuens³⁶⁶ istam vitam sensibilem³⁶⁷ mortalem vidit corporali³⁶⁸ oculo diuinam essenciam iuxta illud Exo. XXXIII°: »Non videbit me homo et viueta« — Ex hiis apparet, quod fides³⁶⁹, de⁶⁶ qua⁶⁶ est sermo in proposito, est de invisibilibus.

<4.> Supponendum³⁷⁰ est secundo, quod misterium sacramenti altaris transcendit puri hominis sensum et ingenium, cum nec ad plenum potest²⁶ ab ipso puro homine

³⁵²) Codd.: primo *Opp. errore typi*. — ³⁵³) Codd.: post illud *Opp.* — ³⁵⁴) Codd.: secundo *Y Opp. errore typi*. — ³⁵⁵) Codd. *Opp.*: prenotatis *Y*. — ³⁵⁶) Codd. *Opp.*: super eodem ponendum *C male*. — ³⁵⁷) Codd. *Opp.*: vitari *Δ male*. — ³⁵⁸) Codd. *Opp. Aug.*: 4^a *Δ pessime*, loquente *C pessime*. — ³⁵⁹) Codd. *Opp.*: credimus *A*. — ³⁶⁰) Codd. *Opp.*: modo *Δ male*. — ³⁶¹) Codd. *Opp.*: quidem *C male*. — ³⁶²) Codd. *Opp. Greg.*: beatus *add. X*. — ³⁶³) Codd. *Opp.*: verba aliud ~ Dominus *om. Δ*, loco Dominus *A legit Deus errore* — ³⁶⁴) Codd. *Opp.*: verba oculo ~ corporali *om. C*. — ³⁶⁵) Codd. *Opp.*: vididit *add. Δ male*. — ³⁶⁶) Codd. *Opp.*: videns *BΔ male*. — ³⁶⁷) Codd. *Opp.*: sensualem *C male*. — ³⁶⁸) Codd. *Opp.*: corporalem diuinam *A*. — ³⁶⁹) Codd. *Opp.*: est *add. C*. — ³⁷⁰) Codd. *Opp.*: Sed inponendum *C male*.

κ) Evang. Johannis, XIV. 9. — λ) Evang. Matthaei, V. 8. — μ) Augustinus, Super Johannem XL, Migne, Patr. lat. XXXV, 1690. — ν) Gregorius, Libri Dialogorum (Migne Patrolog. lat. tom. LXXVII). — ξ) Evang. Johannis I. 18. — ο) Exo. XXXIII. 20.

viante sentiri nec³⁷¹ intelligi, ut³⁷² dicit Sanctorum concors sententia. Propter quod vocatur pauendum et admirabile misterium. Vnde de Consecratione^π distinc. II^a ca^o »Quid sit sangwis« dicitur¹⁷⁶: »Quotidie enim ipse³⁷² comeditur et bibitur in veritate. | sed | Y 153vb integer³⁷³ et viuus³⁷³ ac immaculatus manet. Et ideo magnum et pauendum misterium, quia³⁷⁴ aliud est, quod videtur et aliud, quod intelligitur.« Igitur³⁷⁵ patet³⁷⁶ suppositio³⁷⁴.

<5.> Istitis notatis et presuppositis³⁷⁷ conclusio sit ista Con- clusio^{DEABH} »Nullus purus homo Christum veleius³⁷⁸ corpus, prout existit in hostia, videt³⁷⁹ oculo corporali.« Probatur. Corpus Christi, prout est³⁸⁰ in hostia, est invisibile: igitur conclusio vera²⁶. Antecedens probatur primo per Augustinum^ρ, qui in libro Sentenciarum Prosperi dicit (et ponitur de Consecratione distinc. II^a³⁸¹): »Nos autem in specie panis et vini, speciem quam³⁸² videmus³⁸³, res invisibiles, i. carnem et sangwinem, honoramus.« Ecce dicit Sanctus res invisibiles. Idem ibidem^ρ (et ponitur de²⁶ Consecratione²⁶ distinc. II^a²⁶ ca^o²⁶ »Hoc est quod dicimus«) »Caro eius³⁸⁴« inquit »est, quam forma panis opertam³⁸⁵ in sacramento accipimus; et sangwis eius, quem sub specie vini ac sapore potamus.« Idem in epistola ad Hyreneum^ρ et ponitur de Consecratione distinc. II^a ca^o »Qui manducat«: »Ideo dicuntur sacramenta, quia in eis aliud videtur³⁸⁶, aliud intelligitur. Quod videtur, speciem habet corporalem; quod intelligitur, fructum habet spiritualem.« — Ambrosius^σ in libro³⁸⁷ de officiis et ponitur de Consecratione distinc. II^a³⁸⁸: »Forte dicis: quomodo vera caro, quomodo verus sangwis, qui simili-

³⁷¹) Codd. *Opp.*: iam *X*, *om. E* (cum seq. intelligi). — ³⁷²) Codd. *Opp.*: nec *C*, *om. Δ*. — ³⁷³) Codd. *Opp.*: ante enim legit *Δ*. — ³⁷⁴) Codd. *Opp.*: transposuit verba *A*. — ³⁷⁵) Codd. *Opp.*: verba quia ~ suppositio *om. E*, verba igitur ~ sup *om. B*. — ³⁷⁶) Codd. *Opp.*: Iste *Y*. — ³⁷⁷) Codd. *Opp.*: istius *add. A*. — ³⁷⁸) Codd. *Opp.*: suppositis *C*. — ³⁷⁹) Codd.: post corpus *Opp.* — ³⁸⁰) Codd.: vidit *Opp. X errore*. — ³⁸¹) Codd.: existit *CDΩ* *Opp.* — ³⁸²) Codd. *Opp.*: Notandum *add. C*. — ³⁸³) Glossam *om. BΨΩ*, super lineas *add. BBXY*; in textu exhibent et scilicet *add. Δ ceti. Opp.* — ³⁸⁴) Codd. *Opp. Decr.*: vidimus *ΔY*. — ³⁸⁵) Codd. *Opp. Decr.*: enim *C male*. — ³⁸⁶) Codd. *Opp. Decr.*: opertum *Δ male*. — ³⁸⁷) Codd.: et *add. ACΩ* *Opp. Decr.* — ³⁸⁸) Codd. *Opp.*: post officiis legit *D*. — ³⁸⁹) Codd. *Opp.*: ca^o *add. B*.

π) Decr. III. 2. LXXIII. (ex Greg.). — ρ) Decr. III. 2. XLI, XLVIII et LVIII (ubi verba Augustini [et Bedae] plenius afferuntur). — σ) Decr. III. 2. XLIII.; affert utrumque W. M. I. 23.

tudinem non³⁸⁹ video³⁸⁹ carnis³⁸⁹, non video³⁹⁰ carnis veritatem?»

<6.> Item³⁹¹ Eusebius^τ (et ponitur de Consecratione distinc. II^a ca^o 'Quia³⁹² corpus assumptum') dicit: »Vera, vnica et perfecta hostia fide estimanda, non specie, neque exteriori censenda³⁹³ visu, sed interiori affectu.« Et³⁹⁴ in fine subditur: »Sicut ergo³⁹⁵ sine corporali sensu preterita vilitate deposita, subito ||| nouam indutus es³⁹⁶ dignitatem, et sicut hoc, quod Deus lesa³⁹⁷ in te curauit, infecta³⁹⁸ diluit, immaculata³⁹⁹ deterisit, non oculis sed sensibus tuis sunt credita⁴⁰⁰; et⁴⁰¹ cum reuerendum⁴⁰² altare cibis⁴⁰³ spiritualibus saciandus ascendis⁴⁰⁴, sacrum Dei tui corpus et sanguinem fide respice, honora, mirare, mente⁴⁰⁵ continge, cordis manu suscipe et maxime totum haustu interioris⁴⁰⁶ hominis assume.« — Ecce, quam plane dicit, quomodo vera et vnica hostia, sc.⁴⁰⁷ caro Christi similiter⁴⁰⁸ sangwis fide, non⁴⁰⁹ sensu exteriori, cernitur, honoratur⁴¹⁰, corde suscipitur et haustu interioris hominis sumitur.

<7.> Item Jeronimus^υ (et ponitur de Consecratione distinc. II^a): »Corpus Christi, quod sumitur⁴¹¹ de altari, figura est, dum panis et vinum extra videtur; veritas autem, dum corpus et sangwis Christi in veritate intus creditur.« Item Extra. de⁵ celebracione missarum ca^o 'Cum⁴¹² Marthe⁴¹³ dicit Innocencius^φ tercius: »Dicitur misterium fidei, quoniam aliud⁴¹⁴ ibi creditur, quam⁴¹⁵ cernitur⁴¹⁶, et²⁶ aliud²⁶ cer-

³⁸⁹) Codd. Opp. Decr. W. M.: om. CAY. — ³⁹⁰) Codd. Opp. Decr. W.: videtur C. — ³⁹¹) Codd.: Ideo Opp. — ³⁹²) Codd. Opp. Decr.: Qui X male. — ³⁹³) Codd. Opp. Decr.: censanda A errore. — ³⁹⁴) Codd. Opp.: om. BX. — ³⁹⁵) Codd. Opp. Decr.: enim A male. — ³⁹⁶) Codd. Decr.: est B Opp. male. — ³⁹⁷) Codd. Opp. Decr.: post in te C, ante Deus A. — ³⁹⁸) Codd. Opp. Decr.: imperfecta A. — ³⁹⁹) ADEBAY (ab υ) Ω, Decr.: maculata ABX Opp., et maculata Y ab υ¹; recte quoad sensum Decreti, sed non sic allatum. — ⁴⁰⁰) Codd. Opp. Decr.: ante sunt D. — ⁴⁰¹) Codd. Opp.: ita Decr. — ⁴⁰²) Codd. Opp. Decr.: venerandum C male. — ⁴⁰³) Codd. Opp. Decr.: cibus A male. — ⁴⁰⁴) Codd. Decr.: accedis AC Opp. male. — ⁴⁰⁵) Codd. Opp. Decr.: mentem A. — ⁴⁰⁶) Codd. Opp. Decr.: post hominis A. — ⁴⁰⁷) Codd. Opp.: sed A. — ⁴⁰⁸) Codd. Opp.: et add. A. — ⁴⁰⁹) Codd. Opp.: vero B. — ⁴¹⁰) Codd. Opp.: et add. AY. — ⁴¹¹) Codd. Opp. Decr.: suscipitur C male. — ⁴¹²) Codd. Opp.: Dum A. — ⁴¹³) Codd. Opp.: morte X. — ⁴¹⁴) Codd. Opp. Decr.: post ibi C. — ⁴¹⁵) Codd. Opp.: aliud A, om. C. — ⁴¹⁶) Codd. Opp. Decr.: videtur A, om. C.

τ) Decr. III. 2. XXXV. — υ) Decr. III. 2. LXXII (male, non est sic, nec ex Hieronymo). — φ) Decret. Gregor. IX. lib. III. 41. VI. (ed. Venetiis, 1584, col. 1370—1371; ibi etiam Glossa).

nitur²⁶, quam²⁶ creditur⁴¹⁷. Cernitur²⁶ species panis et vini, et creditur veritas carnis et sanguinis Christi, ac virtus vnitatis⁴¹⁸ et karitatis.« — Idem patet per sanctum Thomam^χ et presertim in cantu misse, quo canitur:

sc. sensibiliter
»Quod non capis⁴¹⁹,
sensibiliter
Quod non vides⁴²⁰,
Animosa firmet fides,
Preter rerum ordinem.
Sub diuersis speciebus
Signis tantum et non rebus
Latent⁴²¹ res eximie.

Ymmo cum sensus puri hominis et ingenium deficit⁴²², ut⁴²³ dicit suppositio secunda. Ideo canit Ecclesia^φ:

»Verbum caro, panem verum
Verbo carnem efficit;
Fitque⁴²⁴ sangwis Christi⁷, merum⁴²⁵

et subditur ad propositum:

Si⁴²⁶ sensus deficit
Ad firmandum cor sincerum
Sola fides sufficit.

<8.> Item Egidius^ω in Theorematis de Corpore Christi Theoremate XV° dicit: »Christus, prout existit in hostia, videri non potest ab aliquo alio²⁵ oculo corporali« et probans⁴²⁷ hoc tripliciter, sc. ex parte obiecti, sc. corporis Christi, secundo ex parte modi agendi in ipsum⁷³ visum, et²⁵ tercio ex parte medii, per quod fit visio, non posse fieri, concludit in fine capituli, Christum non videri ab aliquo alio, nec percipi⁴²⁸ aliquo sensu⁴²⁹, prout habet esse sub hostia. — Idem⁴³⁰ ω pro propositione XVIII° dicit: »Viatores Christum

⁴¹⁷) Codd. Opp.: cernitur D, om. C — ⁴¹⁸) Codd. Opp.: ac add. A. — ⁴¹⁹) De glossa cf. ann. (232)(255) sqq.: loco sensibiliter legit sensualiter A, sensum A. — ⁴²⁰) Codd. Opp.: sc. add. Ω, v. ann. (419). — ⁴²¹) Codd. Opp. Thomas: latet A errore. — ⁴²²) Codd. Opp.: deficiunt Y. — ⁴²³) Codd. Opp.: nec C, om. Y. — ⁴²⁴) Codd. Opp.: sit X. — ⁴²⁵) Codd. Opp.: etsi add. E. — ⁴²⁶) Codd. Opp.: etsi A, 'Pange lingua'. — ⁴²⁷) Codd. Opp.: probat BX — ⁴²⁸) Codd. Opp.: ab add. X. — ⁴²⁹) Codd.: Opp. seu errore typi. Sequens sub corr. Y (υ) in in. — ⁴³⁰) Codd. Opp.: item CE, de add. A.

χ) Thomae ab Aquino, 'Lauda Sion'; affertur ap. W. M. I. 13 et 15. — φ) Hymnus: 'Pange lingua' str. IV; ap. W. M. 'Lauda Sion' affertur. — ω) Aegidius, Theoremata de Corpore Christi, theor. XV.

existentem in hostia⁴³¹ non solum sensu sed etiam intellectu videre⁴³² non possunt. « Ecce⁴³³, non⁴³⁴ solum dicit 'non vident', sed 'videre non possunt⁴³³. — Ecce, quanta testimonia, pretermis- sionibus⁴³⁵ Sanctorum testimoniis, occurrunt ostendenda, quod corpus Christi similiter nec sanguis Christi⁷³ videtur in hostia oculo corporali.

<9.> Confirmatur hoc ex notabili: nam si per⁴³⁶ adversarium corpus Christi vel⁴³⁷ sanguis⁴³⁸ Christi in²⁵ sacramento²⁵ videtur⁴³⁹ oculo corporali, ergo vel⁴⁴⁰ per se vel per accidens. Non per se, cum sit substantia, nec per accidens⁴⁴¹, cum nullum accidens sacramenti sensibile insit ipsi⁶⁶ corpori Christi: cum⁴⁴² si inesset⁴⁴³, denominaret⁴⁴⁴ ipsum⁴⁴⁵ formaliter et per consequens accidentia⁴⁴⁶ non essent⁴⁴⁷ sine subiecto, sed in subiecto, quia in corpore Domini⁴⁴⁸ Jesu Christi: et sic corpus Christi in sacramento foret album, rotundum et omni accidente panis prius²⁵ transsubstantiati⁴⁴⁹ accidentaliter informatum, quod est contra rationem⁴⁵⁰ et sententias Sanctorum, eo quod dimensiones⁴⁵¹ hostie non sunt in Christo sicut in subiecto, ut essent apte nate || ducere in cognitionem corporis⁶⁶ Domini sensualem⁴⁵². — Et per istud⁴⁵³ excluditur⁴⁵⁴ illorum dictum, qui dicunt⁴⁵⁵, quod sicut sortes videtur per accidens, quia per suam quantitatem⁴⁵⁶ vel colorem, sic corpus Christi videtur vel sentitur per accidens in sacramento; nam nulla⁴⁵⁷ est similitudo, eo quod sorti insunt illa accidentia, corpori autem Christi non insunt accidentia⁴⁵⁸ sacramenti, ut deducit Egidius^ω Theoremate⁴⁵⁹ XV°.

<10.> Confirmatur secundo hoc dictum per³ suppositionem primam, que dicit, quod fides proprie dicta⁴⁶⁰, qua fidelis adheret fideliter²⁶ veritati katholice, est⁴⁶¹ de non apparentibus et⁵ de⁴⁶² invisibilibus. Sed quia credere in sacra-

⁴³¹) Codd. Opp.: hostiam Δ male. — ⁴³²) Codd. Opp.: videri C. — ⁴³³) Codd. Opp.: verba Ecce ∞ possunt om. A. — ⁴³⁴) Codd. Opp.: enim C male. — ⁴³⁵) Codd. Opp.: post Sanctorum legit A. — ⁴³⁶) Codd. Opp.: pro Δ . — ⁴³⁷) Codd. Opp.: et B. — ⁴³⁸) Codd. Opp.: sanguinis D. — ⁴³⁹) Codd. Opp.: om. B, ante in A. — ⁴⁴⁰) Codd. Opp.: om. BCDB. — ⁴⁴¹) Codd. Opp.: se, cum sit C. — ⁴⁴²) Codd. (YAB.): tum AD Ω , cui Opp. — ⁴⁴³) Codd. Opp.: inest C, decesset A. — ⁴⁴⁴) Codd. Opp.: denominare B. — ⁴⁴⁵) Codd. Opp.: eum AD. — ⁴⁴⁶) Codd. Opp.: accidens BX. — ⁴⁴⁷) Codd. Opp.: esset BX. — ⁴⁴⁸) Codd. Opp.: nostri add. X. — ⁴⁴⁹) Codd. Opp.: substancialiter Δ pessime. — ⁴⁵⁰) Codd. (YABAB.): rationes Opp. — ⁴⁵¹) Codd. Opp.: diuisiones AB; sed conf. W. et Lomb. — ⁴⁵²) Codd. Opp.: in Ω ω spirituale, ω^2 corr. sensualem. — ⁴⁵³) Codd. Opp.: illud B errore. — ⁴⁵⁴) Codd. Opp.: concluditur CA. — ⁴⁵⁵) Codd. Opp.: dicuntur C. — ⁴⁵⁶) Codd. (YBBA.): qualitatem Opp., siccitatem C. — ⁴⁵⁷) Codd. Opp.: ulla A. — ⁴⁵⁸) Codd. Opp.: vi add. A. — ⁴⁵⁹) Codd.: theoremnate A, theoremate C, in theoremate Opp. — ⁴⁶⁰) Codd. Opp.: om. BX Δ , est A. — ⁴⁶¹) Codd. Opp.: verba est ∞ katholice om. Ω in marg. suppl. ω^2 . — ⁴⁶²) Codd. Opp.: idem Δ pessime.

mento altaris esse¹⁶³ verum corpus et²⁶ verum Christi sanguinem⁴⁶⁴, est fides, qua fidelis²⁵ adheret fideliter veritati katholice⁴⁶¹, igitur credere in sacramento altaris esse⁴⁶³ verum corpus et verum Christi⁴⁶⁴ sanguinem, est de non apparentibus et de⁴⁶⁵ invisibilibus. Consequencia tenet virtualiter in Darii, eo quod maior est indefinita⁴⁶⁶ in materia⁴⁶⁷ naturali, vniuersali equiualens, et minorem tota confitetur Ecclesia, ergo totum argumentum⁴⁶⁸ bonum. Et⁵ ex consequente arguitur sic³: Credere in sacramento altaris esse verum corpus et verum Christi sanguinem⁴⁶⁹, est de non apparentibus et⁴⁷⁰ invisibilibus, ergo verum corpus Christi et verus sanguis Christi sunt⁴⁷¹ credita non apparencia et invisibilia in venerabili sacramento. Tenet consequencia⁴⁷², quia illa sunt prima³ credita vel credibilia in altaris sacramento sacramentaliter designata, iuxta Veritatis vocem, que dicit accepto pane 'hoc est corpus meum⁴⁷³'; similiter accepto calice 'hic est calix in sanguine⁴⁷⁴ meo, qui pro vobis tradetur' in quibus voluit corpus suum et sanguinem sacramentaliter ministrare⁴⁷⁵.

<11.> Confirmatur 3° ex 2^a suppositione, que dicit, quod misterium sacramenti altaris | transcendit puri hominis | Y 154vb sensum et ingenium. Si enim corpus Christi²⁰ adhuc mortale et passibile in transfiguratione ad tantum resplendit, ut⁴⁷⁶ discipuli non valentes ipsum⁴⁷⁷ intueri, caderent⁴⁷⁸ in faciem suam propter incapacitatem sensuum, ut dicitur Matth. XVII°: quanto magis corpus Christi iam immortale⁴⁷⁹ et impassibile, summe gloriosum et²⁶ summe²⁶ resplendens⁴⁸⁰ super omnia corpora splendens in sacramento venerabili non poterit oculo corporali puri hominis sine casu in faciem intueri.

<12.> Item^B cum Christus in sacramento venerabili⁴⁸¹ altaris sit verus homo viuens gloriose et videtur corporali⁴⁸² oculo ab adversario; et ipse Christus est substantia non visa per se, sed per accidens: ergo per sessionem vel⁴⁸³ stacionem vel aliam corporis situationem. Nullum⁴⁸⁴ illorum⁴⁸⁵:

⁴⁶³) Codd. Opp.: est A errore. — ⁴⁶⁴) Codd. Opp.: verba sanguinem $\sim$ Christi om. BX. — ⁴⁶⁵) Codd. Opp.: non add. C. — ⁴⁶⁶) ADCYB Ω : infinita ABX cell. Opp. — ⁴⁶⁷) Codd. Opp.: materiali X. — ⁴⁶⁸) Codd. Opp.: ante totum legit C. — ⁴⁶⁹) Codd. Opp.: ante Christi A. — ⁴⁷⁰) Codd. Opp.: de add. A. — ⁴⁷¹) Codd. Opp.: sine Δ male. — ⁴⁷²) Codd. Opp.: ante Tenet B. — ⁴⁷³) Codd. Opp.: et add. A. — ⁴⁷⁴) Codd. Opp.: post meo A. — ⁴⁷⁵) Codd. (ABBXY...): ministrari Opp. A errore. — ⁴⁷⁶) Codd. Opp.: nec C. — ⁴⁷⁷) Codd. Opp.: eum BXA. — ⁴⁷⁸) Codd. Opp.: ceciderant D a d¹ in marg. — ⁴⁷⁹) Codd. Opp.: mortale Δ male. — ⁴⁸⁰) Codd. Opp.: et add. Δ Y. — ⁴⁸¹) Codd. (AABBY...): om. Opp. C. — ⁴⁸²) Codd. (AAY...): post oculo Opp. E. — ⁴⁸³) Codd. Opp.: per add. E. — ⁴⁸⁴) Codd. Opp.: Nullum add. E. — ⁴⁸⁵) Codd. (ABABY...): dabit add. Opp. ordine mutato.

A) Evangelium Matthaevi, XVII, 6. — B) Quae in III. 12 leguntur, maximam partem in W. M. I. 21 proponuntur.

vel dicat adversarius, ex quo videt⁴⁸⁶ eum corporaliter, qualiter sit situatus? Et dum propositum ostenderit, omnia precedentia adducta in oppositum sibi humiliter dabunt locum.

<13.> Item cum Christus sit homo in hostia visibilis⁴⁸⁷ oculo carnis, ut dicit adversarius, ergo vel simpliciter totus vel secundum aliquam partem. Si primum, ergo et secundum, cum impossibile sit aliquod corporale videri secundum se totum²⁰ corporaliter, nisi videatur⁴⁸⁸ etiam secundum partem. Si⁴⁸⁹ ergo videtur secundum partem, ergo secundum⁴⁹⁰ caput vel secundum pedem⁴⁸⁹, vel secundum⁴⁹¹ aliam partem dabilem: nullum⁴⁹² illorum dabit adversarius, si non fuerit deceptus sompnialiter vel fantastice, ergo nec primum. Et per consequens semper remanet⁴⁹³ hec veritas, sc. quod Christus vel corpus Christi et sanguis in hostia⁴⁹⁴ non⁵ videtur |||

||| Y 155ra a fidelibus oculo corporali⁴⁹⁵.

<14.> Tunc ad rationem, qua arguitur: vulgata locutio latina, bohemica et²⁵ theutonica⁴⁹⁶ dicit 'vidi in sacramento altaris (siue⁴⁹⁷ in hostia) corpus Christi' — dicitur, quod locutio illa¹³⁰ ad visionem sensualem⁴⁹⁸ debet intelligi quoad sacramentum, sed visio spiritualis quoad corpus et sanguinem Domini Jesu Christi. Videt ergo fidelis⁴⁹⁹ Christianus oculo corporali hostiam, sed videt oculo mentis, quia credit corpus et sanguinem Domini Jesu Christi, sicut per Sanctorum dicta est superius declaratum, eo quod aliud videtur, aliud creditur siue⁴⁹⁷ intelligitur.

Palpari^{BDH}

<IV.>

<Palpatur.>

Sed^C adhuc⁵⁰⁰ quarto restat dicere, vtrum corpus Christi palpatur vel tangitur. — Et⁵⁰¹ patet ex dictis⁵⁰², quod nullo sensu corporis sentitur. Sed contra, corpus Christi⁵⁰³ in

⁴⁸⁶ Codd. Opp.: Y om., v¹ post corporaliter adscripsit. — ⁴⁸⁷ Codd. Opp.: siliis X errore. — ⁴⁸⁸ Codd. Opp.: post etiam D — ⁴⁸⁹ Codd. Opp.: verba Si ~ pedem Δ abberans oculis omisit. — ⁴⁹⁰ Codd. Opp.: et in C, vel secundum D. — ⁴⁹¹ Codd. Opp.: aliquam add. A. — ⁴⁹² Codd. Opp.: sed non C. — ⁴⁹³ Codd. Opp.: manet hec A errore. — ⁴⁹⁴ Codd. Opp.: hostiam Δ male. — ⁴⁹⁵ Codd. Opp.: etc. add. E, ante a fidel. A. — ⁴⁹⁶ BBAΩ... theutonica EΔX, theotunica YA, teutonica Opp. etc. V. ann. (1376). — ⁴⁹⁷ Codd.: seu Opp. — ⁴⁹⁸ Codd. Opp.: spiritualem BDAΩ; in Ω v¹ correxit in sensualem. — ⁴⁹⁹ Codd. Opp.: post Christianus E errore. — ⁵⁰⁰ Codd.: post quarto Opp. — ⁵⁰¹ Codd. Opp.: om. X. — ⁵⁰² Codd. Opp.: predictis X. — ⁵⁰³ Codd. Opp.: Jesu A.

C) Quae hic in IV. proponuntur, in Lomb. IV. 12 fere ad verbum repetuntur.

hostia¹³⁰ eleuatur⁵⁰⁴, portatur, cadit in terram, descendit in stomachum, dum deglutitur; ergo oportet, quod per sensum tactus sentiatur. — Hic dicitur negando⁵⁰⁵ consequentiam: sicut enim ad motum corporis viui anima defertur, eleuatur, descendit et sic de similibus denominationibus, non tamen¹³⁰ ipsa anima⁵⁰⁶ aliquo sensu corporali sentitur — similiter in hostia diuinitas vel anima Christi est⁵⁰⁷ in Christi corpore, quo moto consecutue ad motum hostie dicitur Deus moueri²⁵ et similiter⁵⁰⁸ anima Christi; et tamen nec deitas⁵⁰⁹ nec anima Christi sensu corporeo sentitur. Si⁵¹⁰ enim Thomas palpans Christum hominem non palpauit diuinitatem, cum tamen humanitas⁵¹¹ et diuinitas ypostatice in Christo homine sint⁵¹² coniuncta — quid miri, quod palpato sacramento corpus Dominicum⁵¹³ non palpatur⁵¹⁴? Quantitas enim sacramenti tangibilis non informat corpus⁵¹⁵ Christi et ergo sicut⁵¹⁵ corpus Christi non est per illam quantitatem visibile⁵¹⁶, sic nec⁵¹⁷ est tangibile, ut deducit Egidius⁵¹⁸ theoreumate^σ XV°. — Igitur corpus Christi in hostia non⁵¹⁹ tangitur nec palpatur.

Y 155rb

<V.>

De manducatione^{BDXH}

NotabE

<1.> Iam²⁶ quinto⁵²⁰ de manducatione^D corporis et bibicione sanguinis Jesu Christi Domini⁵²¹ est dicendum. Pro quo sciendum, quod in sacramento altaris est dare tria, sc. sacramentum et non rem, ut est illud sensibile⁵²², sacramentum et rem, ut est corpus Dominicum, tercio rem et non sacramentum, ut est vnio membrorum Ecclesie De his⁵²³ dicitur Extra. de celebratione⁵²⁴ missarum,

⁵⁰⁴ Codd. Lomb.: leuatur Opp. errore (typi?). — ⁵⁰⁵ Codd. Opp. Lomb.: notando E. — ⁵⁰⁶ Codd.: ab add. Opp. Lomb. falso. — ⁵⁰⁷ Codd. Opp. Lomb.: post corpore A. — ⁵⁰⁸ Codd. Opp. Lomb.: sic BX errore. — ⁵⁰⁹ Codd. Opp. Lomb.: diuinitas A errore. — ⁵¹⁰ Codd. Opp.: Sicut C Y ab v¹. — ⁵¹¹ Codd.: cum diuinitas mutauit Lomb. DA Opp. — ⁵¹² Codd. Opp.: sunt Y ab v¹, sicut B, fuit A Lomb. — ⁵¹³ Codd. Lomb.: Domini Opp., Domini cum Δ. — ⁵¹⁴ Codd. Opp. Lomb.: palpari B. — ⁵¹⁵ Codd. Opp.: verba corpus ~ sicut om. DB; duo seq. corp. Cr. transposuit D. — ⁵¹⁶ Codd. Opp.: et add. BX, est add. A. — ⁵¹⁷ Codd. Opp.: non E. — ⁵¹⁸ Codd. Opp.: in add. ΔY. — ⁵¹⁹ Codd. Opp.: nec B. Utrumque verbum in C ante in hostia legitur. — ⁵²⁰ Codd. Opp.: autem add. C. — ⁵²¹ Codd. Opp.: ante Jesu C, qui et seq. est post dic. legit. — ⁵²² Codd. Opp.: 2° add. A. — ⁵²³ Codd. (ABABY...): quibus Opp. — ⁵²⁴ Codd. Opp.: consecratione B, errore.

D) Quae hic afferuntur, partim ex W. T. 248 sumpta, partim in Lomb. IV. 9 repetita sunt.

ca^o 'Cum Marthe⁵²⁵ per Innocencium, quod distingwendum est subtiliter inter tria, que sunt in hoc sacramento discreta⁵²⁶, videlicet formam visibilem⁵²⁷, veritatem corporis⁵²⁸ et⁵⁰¹ virtutem⁵²⁹ spiritualem. Forma est panis et vini, veritas carnis⁵³⁰ et sangwinis, virtus vnitatis⁵³¹ et karitatis. Primum est sacramentum⁵³² et non res⁵³³; secundum est sacramentum et res⁵³⁴; tertium⁵³⁵ res et non sacramentum⁵³⁶. — Ecce, qualiter⁵³⁷ illa tria⁵³⁸ per Innocencium distingwuntur.

<2.> Secundo⁵⁴⁶ consequenter⁵³⁹ notandum est, quod⁵⁴⁰ manducare siue comedere⁵⁴¹ corpus⁵⁴² et bibere sangwinem Christi tripliciter potest considerari. Primo, quod⁵⁴³ caro Christi vera et sangwis eius sub propriis speciebus sumatur⁵⁴⁴, qualiter conceperunt⁵⁴⁵ illi⁵⁴⁶, qui abierunt retro Johann. VI°, de quibus supra dictum est secundum Augustinum^E, quod intellexerunt⁵⁴⁷ se manducatuos, quomodo in cadauere venditur aut in maccello dilaniatur. — Secundo, quod non realiter ipsum corpus nec ipse sangwis sumatur, sed solum figuratiue, quomodo Christus dicitur petra. — Tercio modo⁵⁴⁸, quod vere⁵⁴⁹ et¹³⁰ realiter verum¹⁷⁶ corpus et verus sangwis Christi²⁰ non sub propriis speciebus, sed sub alienis || manducatur et bibitur.

⁵²⁵) Codd. Opp.: morte X. — ⁵²⁶) Glossam prorsus om. Ω Opp., superscr. E, in marg. add. B, in textu exhibent Y cett. — ⁵²⁷) Codd. Opp.: diuisibilem B male. — ⁵²⁸) Glossam prorsus om. Ω, superscr. BEX, in marg. add. B, in textu exhibet Y cett. Opp. — ⁵²⁹) Glossam prorsus om. CΩ, superscr. BEX, in marg. add. DBY, in textu exhibet AA Opp.; sc. om. CEBΔXΩ cett. Opp., loco sc. exhibet i. A. — ⁵³⁰) Codd. Opp.: corporis E male. — ⁵³¹) DABΔY, Lomb., W. T.: vnionis cett. Opp. — ⁵³²) Glossam prorsus om. CXΩ, superscr. EBY, delevit B, post est ponit A, in textu exhibent AΨ cett. Opp. — ⁵³³) Glossam prorsus om. CAΩ, superscr. BEXY, in marg. add. DB, in textu exhibent A cett. Opp.; i. om. ΔY, non add. Opp. — ⁵³⁴) Glossam prorsus om. BCAΔXΩ, superscr. EY, in textu exhibet A cett. Opp. — ⁵³⁵) Codd. Opp.: est add. AQY (ab v¹), om. X. — ⁵³⁶) Glossam prorsus om. CAΩ, superscr. BEXY, in marg. add. D, in textu exhibet A cett. Opp. — ⁵³⁷) Codd. Opp.: quomodo D falso. — ⁵³⁸) Codd. (AABBY...): om. Opp. falso. — ⁵³⁹) Codd. Opp.: autem A pessime. — ⁵⁴⁰) Codd.: quomodo Opp. errore. — ⁵⁴¹) Codd.: manducare Opp. errore. — ⁵⁴²) Codd. Opp.: Cristi add. A. — ⁵⁴³) Codd. Opp.: corpus Cristi vel add. A. — ⁵⁴⁴) Codd. Opp.: sumantur ΔY; conf. sequentia. — ⁵⁴⁵) Codd.: concipiunt D errore, conceperant Opp. — ⁵⁴⁶) Codd. Opp.: verba Secundo ~ illi errore iteravit Ω. — ⁵⁴⁷) Codd.: intellexerunt Opp. errore typi. — ⁵⁴⁸) Codd. Opp.: om. BCA. — ⁵⁴⁹) Codd. Opp.: non add. B.

E) Quae nunc (2.—5.) sequuntur, maximam partem ad verbum ex W. M. 17, 99, T. 267 sumpta in H. L. IV. 9. iterantur.

<3.> Primas duas consideraciones abicit⁵⁵⁰ Ecclesia et⁵⁵¹ tenet terciam⁵⁵², que est triplex⁵⁵³, sc. spiritualis tantum, secunda⁵⁵⁴ sacramentalis tantum, tercia sacramentalis et spiritualis. Nam secundum sanctum Thomam^F De veritate sacre theologie libro VI° ca^o 555 3^o⁵⁵⁶ et 4^o⁵⁵⁶ Quidam suscipiunt sacramentum tantum, ut fide accedentes⁵⁵⁷, quia quamvis sumunt⁵⁵⁸ corpus Christi in sacramento, non tamen recipiunt⁵⁵⁹ per gratiam. Vnde Augustinus super Johannem^G in Omelia: 'Qui non manet in Christo et in⁵ quo⁵⁶⁰ non manet Christus, procul dubio non manducat eius carnem nec⁵⁶¹ bibit sangwinem⁵⁶², eciam si tante rei sacramentum ad iudicium sibi manducet et bibat' Quidam vero suscipiunt rem tantum, ut qui per contricionem et fidei devocionem⁵⁶³ recipiunt gratiam, priusquam veniunt ad sacramentum⁵⁶⁴. Quidam suscipiunt sacramentum⁵⁶⁵ et rem⁵⁶⁶, ut digne accedentes. — Prima manducacio est sacramentalis, qua manducant mali cum Iuda. Secunda spiritualis tantum, qua manducant omnes sancti in patria, beati hic in mundo persistentes in gracia sine sacramenti suscepcione. Sic enim manducare est in Christo manere⁵⁶⁶ et Christum manentem⁵⁶⁷ in se habere, ut dicit⁷⁰ Augustinus^G super Johannem in Omelia. Et, in libro de remedio penitencie (et ponitur de Consecracione distinc. II^a_H) dicit²⁶: 'Ut quid paras dentem⁵⁶⁸ et ventrem⁵⁶⁸? Crede et manducasti⁵⁷². Credere⁵⁶⁹ enim in eum hoc est⁵⁷⁰ panem⁵⁷¹ viuum manducare⁵⁷²: qui credit in eum, manducat eum.'⁶

<4.> Idem in²⁵ sermone²⁵ de verbo Ewangelii (et ponitur de Consecracione_H distinc. II^a)

⁵⁵⁰) Codd. Opp.: abiecit C, om. D, ordinem mutavit A. — ⁵⁵¹) Codd.: sed Opp. male. — ⁵⁵²) Codd. Opp.: ante tenet legit A. — ⁵⁵³) Codd. Opp.: ante est EX. — ⁵⁵⁴) Codd. Opp.: eciam Δ pessime. — ⁵⁵⁵) Codd. Opp.: om. A, cap. add. Opp. — ⁵⁵⁶) Codd. Opp.: 54 A. — ⁵⁵⁷) Codd. Opp.: credentes B male. — ⁵⁵⁸) Codd. Opp.: accipiunt A male. — ⁵⁵⁹) Codd. Opp.: sumunt A. — ⁵⁶⁰) Codd. Opp.: qui Δ male. — ⁵⁶¹) Codd. Opp.: vel Ω. — ⁵⁶²) Codd. (AABΔY...): eius add. Opp. Ω, ante sangwinem BE. — ⁵⁶³) Codd.: denotacionem Opp. errore. — ⁵⁶⁴) Codd. Opp.: Et add. D. — ⁵⁶⁵) Codd. Opp.: rem et sacramentum Δ. — ⁵⁶⁶) Codd. Opp.: ante est Δ. — ⁵⁶⁷) Codd. Opp.: mādnētē E. — ⁵⁶⁸) Codd., Aug., W. T. H. L.: verba transposita in Opp. — ⁵⁶⁹) Codd. Opp. W. L. Aug.: crede XΔ. — ⁵⁷⁰) Codd. Opp.: enim A male. — ⁵⁷¹) Codd. Opp.: et add. B. — ⁵⁷²) Codd. Opp.: verba Credere ~ manducare om. Ω.

F) Thomae ab Aquino, De veritate S. Theolog. VI. 3—4. — G) Augustinus Tract. in Johannem (XXVI. Opp. III. 2. 501. Verba a Husso translata in bohemicum ap. Erben III. 172. — H) Augustinus (non in libro de rem. poenit., sed ex Tract. in Joannem) in Decr. III. 2, XLVII et XLVI.

Y 155vb »Quid est Christum manducare? Non hoc⁵⁷³ est solum in sacramento corpus eius⁵⁷⁴ accipere? Multi enim indigne accipiunt, de quibus ait Apostolus²¹⁹ I^a Corinthiorum²¹⁹ XI°. 'Qui manducat et bibit calicem Domini indigne, iudicium sibi manducat et bibit.' — Sed quomodo⁵⁷⁵ manducandus est Christus? Quomodo

ipse dicit 'Qui enim⁷³ manducat⁵⁷⁶ carnem meam et bibit meum sangwinem, in me manet et⁵⁷⁷ ego⁵⁷⁷ in illo⁵⁷⁸.' Et si indigne accipit sacramentum, acquirit magnum tormentum. — Idem in libro IV^o₂₆ de Trinitate (et ponitur de Consecratione₁ distinc₂ II^a ca^o 'Panem₂₆'): »Panem de⁵⁷⁹ altari spiritualiter manducare est innocenciam ad altare portare. Peccata⁵⁸⁰ etsi sint quotidiana, vel non sint mortifera, antequam accedatis, debitoribus dimittite⁵⁸¹ vestris, et si dimittitis, dimittitur. Securus accede⁵⁸² panis est⁵⁸³, non venenum. — Ecce quam⁵⁸⁴ plane iste sanctus Doctor vocat manducacionem spiritualem innocenciam fidei vel fidem karitate formatam⁵⁸⁵, qua manducacione carent mali Christiani, eciam si sacramentaliter manducant. Vnde dicit idem Sanctus (et ponitur de Consecratione_K distinc₂ II^a ca^o 'Qui₅'): »Qui₂₆«
Glossa: i. qui e-t malus digne
 inquit »discordat⁵⁸⁶ a Christo⁵⁸⁶ nec manducat⁵⁸⁷ carnem eius⁵⁸⁸, nec sangwinem eius⁵⁸⁹ bibit. Etsi⁵⁹⁰ tante rei sacramentum ad iudicium sue perdicionis quotidie⁵⁹¹ accipit⁵⁹¹.« Vbi

⁵⁷³) Codd. Opp.: post est BX. — ⁵⁷⁴) Codd. Opp.: eius add. A errore. — ⁵⁷⁵) Codd. Opp., W. L. Aug.: quod B¹ pessime. — ⁵⁷⁶) Glossam prorsus om. CAΩ, superscr. BYE, in marg. add. B, in textu post enim exhibent DΔX, indigne H, in textu exhibent et sc. add. A Opp. cett. — ⁵⁷⁷) Codd. Opp.: errore iteravit B. — ⁵⁷⁸) Codd. Opp.: eo DEΔΩ; in D d¹ corr. — ⁵⁷⁹) Codd. Opp. Decr. L.: da C errore. — ⁵⁸⁰) Codd. Opp. Decr. L.: dimittere add. D a d¹. — ⁵⁸¹) Codd. Opp.: dimitte Δ Decr. — ⁵⁸²) Codd. Opp. Decr. Lomb.: ubi add. C. — ⁵⁸³) Codd. Decr. Opp.: et add. CΩ, esi add. A. — ⁵⁸⁴) Codd. Opp.: quomodo X male. — ⁵⁸⁵) Codd.: formata Opp. errore typi. — ⁵⁸⁶) Glossam prorsus om. BΩ, superscr. E, in textu exhibent YA cett. Opp. — ⁵⁸⁷) Glossam om. Ω, superscr. E, in textu exhibent Y cett. Opp.; sc. add. AY (ab v¹) Opp. — ⁵⁸⁸) Codd. Opp. Decr.: om. CX. — ⁵⁸⁹) Codd. Opp. Decr.: digne add. BX. — ⁵⁹⁰) Codd. Opp.: Etiamsi Y ab v¹ (v habuit etsi), Decr. — ⁵⁹¹) Codd. Decr.: quotide manducet Opp. errore, cotidie acceperit Ω male.

I) Decr. III. 2. LXIV. (ex Aug. non libro IV. de Trinit. sed tract. XXVI ad Joann. VI.): textus Hussi identidem corruptus; sic corrupta est eciam versio bohemica eius ap Erben, III. 173. — K) Decr. III. 2. LXV. (ex Aug. lib. Sentent.): textus similiter corruptus.

Glossa₁ dicit⁵⁹²: »i non incorporatur⁵⁹³ corpori eius, quod est Ecclesia, manducando, i. creando.«

<5.> EX_M isto patet, quod manducacio spiritualis in homine semper debet sacramentalem precedere sicut magis necessaria. Nam spiritualis cadit sub precepto iuxta illud¹³⁰ Johannis_N VI° 'Nisi manducaueritis carnem filii hominis et biberitis eius || sangwinem, non habebitis vitam in vobis'; sacramentalis vero non est de necessitate salutis, cum paruuli saluantur sine illa⁵⁹⁴, sed tamen est de necessitate salutis, ut cadit sub precepto Ecclesie, ut videlicet etatis debite homo fidem confitens, ratione utens, valens aggredi tempore debito manducet⁵⁹⁵ corpus Domini in venerabili, sacramento, nec⁵⁹⁶ frustra⁵⁹⁷, aut⁵⁹⁸ avaricie vel⁵⁹⁹ ypocritice⁶⁰⁰ nequicie gracia, sed propterea, ut passionis Christi gerens memoriam, a peccato mundetur, in bono confortetur, corpori⁶⁰¹ Christi mystico forcius incorporetur, amplius iustificetur, ad futuram vitam⁶⁰² preparetur, in⁶⁰³ intellectu illuminetur⁶⁰⁴, a malo preseruetur⁶⁰⁵, habeat vitam eternam⁶⁰⁶ et in nouissimo die resuscitetur⁶⁰⁷. Nam dicit Saluator Johannis_e VI°: »Qui manducat meam carnem et bibit meum sangwinem, habet vitam eternam et ego⁶⁰⁸ resuscitabo eum in nouissimo die⁶⁰⁹.«

⁵⁹²) Codd. Opp.: om. X, ante Glossa legit A. — ⁵⁹³) Codd. Opp.: in corporali C male. — ⁵⁹⁴) Codd. Opp.: ista Hilarius male; in D d¹ addit: »licet non datur illis; sed si daretur, melius foret.« — ⁵⁹⁵) Codd. Opp.: manducat B male — ⁵⁹⁶) Codd. Opp.: et sic BX; male. — ⁵⁹⁷) Codd. Opp.: frustrum Δ male. — ⁵⁹⁸) Codd. Opp.: nec D, ut Δ, et Hilarius male. — ⁵⁹⁹) Codd. Opp.: aut BX. — ⁶⁰⁰) Codd. Opp.: ypocrite ΔX errore. — ⁶⁰¹) Codd. Opp.: corpore DB male; D post Cristi. — ⁶⁰²) Codd. Opp.: gloriam Ω male. — ⁶⁰³) Codd. Opp.: et E male, om. Hilarius. — ⁶⁰⁴) Codd. Opp.: illuminaretur X. — ⁶⁰⁵) Codd. Opp.: et add. Hilarius. — ⁶⁰⁶) Codd. Opp.: ego resuscitabo eum add. Δ errore. — ⁶⁰⁷) Codd. Opp.: resuscitari B male. — ⁶⁰⁸) Codd. Opp.: 4° D pessime. — ⁶⁰⁹) Codd. Opp.: Amen add. ZH Opp. Hoc verbo finiuntur codd. AEEZHIIΦΩ; Opp. In E scriptor alia notata addidit. — ⁶¹⁰) Codd.: et sangwinis Domini add. D in marg. a d³. — ⁶¹¹) Codd.: Amen add. B. Hoc verbo finiuntur codd. DBΘIΦ.

L) Glossa Decreti l. c. — M) Quae sequuntur, usque ad vitam eternam affert 1465 Hilarius (Disp. cum Rokyczana, ed. Strahl, 1773, 73—74), sed in textu corruptissimo. Nam praeter ea, quae in annott. 594, 598, 603, 605 afferuntur, alia ad libitum mutavit: verba 'carnem ~ vobis' prorsus omisit, loco ut legit sicut, loco videlicet legit scilicet, post fidem addit habens, loco in venerabili sacramento legit venerabile sacramentum, loco avaricie legit vane, loco mundetur legit emundetur etc. Sed verisimile est, multa haec false allata non Hilario, sed negligentia editori tribuenda esse. — N) Evangelium Joh. VI. 54; affert H. L. IV. 8.

<VI.>

<Conclusio.>

Ecce duo vltima, propter que spiritualis et sacramentalis manducatio corporis Domini⁶¹⁰ a Christi fidelibus est iugiter obseruanda⁶¹¹. Istud pensans Innocencius^o exclamat dicens:

O preclari et beati
oculi vere fidei,
Qui summi patris incarnatum
nunc vident filium Dei,
Sub specie panis consecrati,
cui sensus corporei⁶¹²
tante obstant veritati,
Celestis panis hostia
fructum multum⁶¹³ operatur,
Dum a sancta matre ecclesia⁶¹⁴
reuerenter ymmolatur:
Deo patri ad gloriam
et ad⁷ honorem sanctorum,
Iustis ad dandam gratiam
et veniam reorum⁶¹⁵.
Purgandis est presidium,
animabus⁶¹⁶ solacium,
Quas per ignis supplicium
ad vite ducit gaudium. —
Christus panis angelorum
est sospitas langwidorum
Est redemptor captiuorum..
Et mestorum⁶¹⁷ iocunditas,
| humilium sublimitas,
Cibus esuriencium,
via recta errancium.

| Y 156^r b

Que via dignetur nos in patriam dirigere et cum sanctis in beatitudine perpetim collocare.

⁶¹²) Codd.: corpori B. — ⁶¹³) Codd.: ante fructum A. — ⁶¹⁴) Codd.: ecclesie B male. — ⁶¹⁵) Codd.: rerum A pessime. — ⁶¹⁶) Codd.: amantibus K male. — ⁶¹⁷) Codd.: miserorum A male.

O) Innocentius. Haec verba Innocentii nulla editio operam eius exhibet; in editione Migne CCXIV—CCXVII hymni aliquot quidem afferuntur, sed nullus eorum cum verbis allatis congruit. Etiam in Decretalibus nihil horum inveni; neque alibi.

Hec cum omni⁶¹⁸ reuerencia et⁶¹⁹ intencione informationis simplicium⁶²⁰ collegi, ut concorditer cum sanctis crederent et non maliciose ac inaniter decertarent⁶²¹.

Et sic est finis sermonis magistri H<us>, quem fecit in die corporis Christi coram clero et communi populo in bohemico Anno Domini MoCCCCoVIIIo.⁶²²

»Et sic est finis huius tractatuli«E »Hec M. Hus 1412«C

»Expliciunt dicta Magistri Hus de corpore Christi sacramentali«Q

»<Rogo obtrectatoribus> non monstretis sed solum ewangelii zelatoribus«B

»Hec nobis non oblatratoribus«X

»Et sic habetur finis huius pulcherrimi operis et ceterorum

A. D. MoCCCCo tredecimo etc.«A

»Et sic est finis huius sermonis eccliti per venerabilem

Magistrum Johannem Huss etc.«OI

»Anno Domini MoCCCCo primo scriptus hic tractatus a sancto viro Magistro

Johanne Hus combusto in causa veritatis Jesu Christi in Constanca

Anno Domini 1415. die 6. Mensis Julii«K

»Explicit tractatus de corpore Christi collectus per reuerendissimum Magistrum

Johannem de Hufynecz Anno Domini MoCCCCXIIIo feria VIa

post festum Wenceslai«P

»Explicit tractatulus de corpore Christi Magistri Johannis Huss«A

»Stogy za zlato, ktozz dobrze przyeczte tento tractatus«H

⁶¹⁸) Codd.: om. CAY. — ⁶¹⁹) Codd.: in B. — ⁶²⁰) Codd.: supplicium T. — ⁶²¹) Codd.: etc. add. YT, Hec Huss add. A. Verba Hec ~ decertarent in C iterata; cod. A carmen quoddam de morte addit, cod. O quaedam notata de eucharistia; verbo decertarent finiuntur codd. CAΔKOTY. — ⁶²²) Codd.: Amen mily crifte Amen add. B; etc. add. X. Hic finiuntur ultimi duo codd. BX. Pari modo verisimillime exemplar cod. Y finiebatur quondam. In explicit cod. B verba 'Rogo obtrectatoribus' a possessore erasa sunt.

Registrum.

I. 1. Thema	3
I. 2.—10. Christus est panis	4—10
II. 1.—7. Frangitur	10—16
III. 1—10. Videtur	16—24
IV. Palpatur	24—25
V. 1.—6. De manducacione	25—29
VI. Conclusio	30—31

INDICES.

I. Index locorum.

a) Loci Scripturae.

Exodus XII. 46 — II. 4.	Evangelium Johannis I. 18 — III. 3,
» XXXIII. 20 — III. 3.	» » VI. cap. I. 1,
Psalmus LIV. — II. 5.	» » II. 3, V. 2—5.
Evangelium Matthaei V. 8 — III. 2.	» » XIV. 9 — III. 2.
» » VI. 11 — I. 3.	Epistola Pauli I. ad Corinth. X. 16—17
» » XVII. 6 — III. 11.	— I. 10.
» Lucae XI. 2, 3 — I. 3.	» » » » » XI. 26—28
» » XXII. 18 — I. 2.	— I. 3, V. 4

b) Loci auctorum.

[Auctores Scripturae, Paulum, Matthaeum etc., quaere sub a).]

<i>Ambrosius</i> , S. (ex Decr.) I 5, 7; III. 5.	<i>Glossa</i> Decreti II. 2, 3, V. 5.
<i>Aquinas</i> v. Thomas.	— Ordinaria I. 3, II. 4.
<i>Augustinus</i> , S. (ex Decr.) I. 5, II. 3, 5, 7, V. 2.	<i>Gregorius</i> (ex Decr.) S. I. 5.
— Tract. sup. Joh. XL III 3, V. 3.	— Dialogorum III. 3.
<i>Averroes</i> II. 7.	<i>Jeronimus</i> (ex Decr.) I. 5, II. 4, III. 7.
<i>Cyprianus</i> S. I. 5.	<i>Innocencius</i> Papa II. 7, III. 7, V. 1, VI.
<i>Decretalia</i> III., 41, VI.: III. 7, V. 1.	<i>Johannes</i> v. I. a.
<i>Decretum</i> III. 2, cap. XXXV. — III. 6; XXXVII. — II. 3, XLII — II. 2, XLIII. — III. 5, XLIV — II. 5, XLV. — II. 7, XLVI. — V. 4, XLVII. — I. 5, V. 4; XLVIII. — III. 5, LVII. — I. 5, LVIII. — II. 3, LXIV. — V. 4, LXV. — V. 4, LXXII. — II. 3, LXXIII. — I. 5, III. 4, LXXIV. — I. 5, LXXVII. — II. 3, LXXXIII — I. 7.	<i>Lombardus</i> v. Petrus.
<i>Egidius</i> Theoremata III. 8, 9, IV.	<i>Magister Sententiarum</i> v. Petrus.
<i>Eusebius</i> S. III. 5.	<i>Petrus Lombardus</i> («Magister Sententiarum»).
	» » Sentent. I. 26 — I. 8.
	» » Sentent. IV. 12 — II. 3.
	<i>Thomas ab Aquino</i> , S.: 'Lauda Sion' — I. 4, II. 3, III. 7.
	» » » » » 'De veritate' S. Theologiae VI. 3, 4 — V. 3.

II. Index nominum.

[I. b. significat nomen in indice auctorum occurrere.]

Ambrosius, S. (ex Decr.) v. I. b.
Apostolus v. Paulus.
Aquinas v. Thomas.
Arriani I. 8.
Augustinus, S. v. I. b.
Averroes v. I. b.
Berengarius II. 1.
Cantus Ecclesie II. 4.
Christus I. 1, 4, 5 etc.
Christiani II. 7, III. 14.
Commentator v. Averroes.
Cyprianus v. I. b.
Darii III. 9.
Decretalia v. I. b.
Decretum (= De consecratione) v. I. b.
Doctores I. 7.
Ecclesia I. 3, 7, III. 9.
Egidius v. I. b.
Eusebius v. I. b.
Evangelium v. Johannes etc.
Extravagantiae v. Decretales.
Gregorius v. I. b.

Hilarius v. ann. M.
Hyreneus I. 5, II. 3, 8, III. 5.
Hus v. ann. (g) sqq.
Jeronimus v. I. b.
Innocentius v. I. c.
Johannes ante portam Latinam I. 4.
Judas V. 3.
Judei I. 2, II. 7.
Lombardus v. I. b.
Magister v. I. b.
Martha III. 7, V. 1.
Nicolaus papa — II. 1.
Pange lingua — III. 7.
Paulus III. 3.
Prosperi sentent. I. 5, III. 5.
Pylatus II. 7.
Rokycana v. ann. (M.)
Salvator I. 2.
Sancti I. 7.
Thomas III. 3, IV.
Veritas III. 10.
Wiclif v. ann. (a) (b) sqq.

III. Index rerum.

accidens quid sit III. 2, per accidens Christus non videtur III. 9.
 adversarius deceptus sompnialiter III. 13.
 bestiae vorant carnes II. 8.
 bibicio sanguinis Christi V. 1.
 blasphemia Christum hereticare I. 9.
 bohémica dicio III. 1.
 calix sanguinis Christi I. 10.
 caro Christi panis I. 2.
 Christianus fidelis III. 14; Christiano sufficit Christus I. 5.
 Christus panis dicitur in evangelio I. 1-6; Christus panis Ecclesiam nutriens I. 10; Christus sufficit Christiano I. 5; Christus non occiditur II. 3.
 conteri corpus Christi II. 1.
 corde accipitur Christus III. 6.
 corpus Christi panis est I, non frangitur II., non videtur III., non palpatur IV., manducatur V., VI.; fide accipitur III. 6, resplenduit III. 11, misticum V. 5 etc.
 dentibus conteri corpus Christi II. 1.
 dilaniari corpus Christi II. 1.

dimensiones hostie III. 9.
 dividitur corpus Christi II. 1.
 Ecclesia est corpus Christi misticum I. 10.
 epision panem Christus se nominavit I. 7.
 eukaristia II. 3.
 evangelii zelatores I. 10, verba I. 1.
 fantastice decipi III. 13.
 fides quid sit III. 3, est de non apparentibus III. 9, suscipit Christum III. 6.
 forma visibilis V. 1.
 frangi corpus Christi dicitur II.
 gracia II. 3.
 grossicies I. 2.
 heresis prima II. 6, Berengarii II. 2, heresim Christo imponere I. 9.
 homo non videt Deum III. 5, non potest intelligere sacramentum III. 4, debite etatis V. 5.
 hostiam videre III. 14, hostie dimensiones III. 9.
 impugnant es evangelium I. 1.
 invisibilia et visibilia III. 9.
 katholica veritas I. 1, fides III. 9.

laqueus erroris I. 9.
 manducacio corporis Christi triplex V. 1-5.
 manducare corpus Christi quomodo II. 3; V. 2-3; manducare corpus Christi corporaliter II. 3.
 manibus tractari corpus Christi II. 2.
 masticari corpus Christi dicitur II. 1.
 materialis panis I. 6.
 misterium sacramenti III. 4, 11.
 misticus panis I. 4, corpus Christi V. 5.
 negantes evangelium I. 1.
 obiectum quid sit III. 9.
 oculo corporali videre Christum III. 5; oculus carnis — mentis III. 2, 12-13.
 palpari Christus dicitur IV.
 panis Christus dicitur in evangelio I. 1-4; quando dicitur I. 7; II. 2; dicio venenosa I. 8 etc.
 pars quid sit II. 3, Christi non videtur III. 13.
 parvuli salvantur V. 5.
 passio Christi V. 5.
 preceptum Ecclesie V. 5.
 quantitas non informat III. 9, IV.
 sacramentalis manducacio V. 3, 5.

sacramentum altaris tria habet V. 1; sacramenta quid sint II. 4.
 sensibile III. 2.
 sensitiva visio III. 2.
 sensualis visio III. 14.
 sompnialiter decipi III. 13.
 sortes [= 'Socrates' scholae] videtur III. 9.
 spiritualis visio III. 14, manducacio V. 3, 5.
 subiectum III. 9.
 substantia quomodo videtur III. 2, 9.
 supersubstantialis panis I. 7.
 tangibilis hostia IV.
 theutonica locucio III. 1.
 tractari manibus Christus dicitur II. 2.
 transsubstantiatus panis post consecrationem I. 6, III. 9.
 trutanni I. 5.
 vnititas membrorum Ecclesie V. 1.
 veritas carnis V. 1.
 videri Christus dicitur III. 1-14.
 virtus unitatis V. 1.
 visibilis Christus III. 12-13.
 visio duplex III. 2, 14.
 vorare corpus Domini II. 8.
 vulgata locucio III. 14.
 ypostaseon nomen I. 9.
 ypostatica coniunccio Christi IV.
 zelatores evangelii I. 10.

Errata.

Pag. 7 annot. m adde ed. Venetiis 1758, lib. De orat. Dominica, col. 494.

>	9	linea 11	loco laquem legendum	laqueum	
>	10	>	11 >	participio >	participacio
>	10	>	19 >	Cristus >	Christus
>	10	>	43 >	126 >	126, 276
>	10	>	44 >	4 >	6
>	10	>	45 adde conf. W. M. 31.		
>	11	>	25 loco sacramentum legendum	sacramentum,	
>	13	>	1 >	III. >	II.
>	14	>	26 >	276 >	276:
>	15	annot. E	>	17 >	17, 23, 47
>	15	linea 1	>	III. >	II.
>	16	>	2 >	christiani >	Christiani
>	16	>	17 >	effusari >	effusuri
>	19	>	6 >	veritate >	veritate,
>	21	>	18 >	caro, >	caro
>	21	>	22 >	deficit >	deficit,
>	24	annot. 489	>	abberans >	aberrans
>	24	>	496 >	1376 >	324
>	24	linea 23	>	credit >	credit,
>	27	>	17 >	sacramentem >	sacramentum
>	28	annot. 576	>	in >	in
>	28	>	576 >	eett >	cell.
>	29	>	605 >	Hilarius >	Hilarius
>	29	linea 14	>	utens >	utens
>	29	>	16 >	avaricie >	avaricie
>	30	annot. O	>	operam >	operum
>	30	>	14 >	veritati >	veritati.
